

Manel Romaní Ricomà
Capitalisme i Estat-Nació

Editorial Sunya
Barcelona

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest llibre, ni la seva incorporació a un sistema informàtic, ni la seva transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, sigui aquest electrònic, mecànic, per fotocòpia, per enregistrament o altres mètodes, sense el permís previ i per escrit dels titulars del *copyright*.

© Manel Romaní Ricomà

© Editorial Sunya 2018

www.editorialsunya.com
info@editorialsunya.com
C/ Marquès de Barberà, 4
08001 Barcelona

ISBN: 978-84-948382-1-7

DL: B 5874-2018

Imprès per: Divermat
Francesc Santcliment, 61
08500 VIC – BARCELONA

Imatge de la coberta:

Eugène Delacroix, *La Liberté guidant le peuple*, 1830

Podeu adreçar comentaris de l'obra a l'autor a:
romaniricoma46@gmail.com

Us podeu baixar el llibre sencer en pdf gratis a l'adreça:
www.editorialsunya.com/romani.pdf

Abril 2018

Introducció

Si ens mirem un mapa del món veiem que està dividit en moltes porcions, de diferents colors, de vores irregulars que encaixen unes amb altres com si fossin peces d'un "puzzle". Aquestes porcions representen els Estats-Nació i és la manera com està organitzat el món actualment. No sempre ha estat així. Abans de l'Estat-Nació hi havia una altre mena d'organització: l'Estat-Corona. Aquest consistia en un estat presidit per un monarca, ungit d'autoritat directament per Déu, tant ell com la seva descendència. Tots els altres habitants del regne eren els seus súbdits. En un moment determinat els súbdits esdevenen ciutadans i l'estat es converteix en Nació i l'autoritat ja no ve de Déu sinó dels ciutadans, el conjunt dels quals formen la Nació. Aquesta transformació coincideix amb canvis importants en el sistema econòmic, el pas del Capitalisme Mercantil al Capitalisme Industrial. També amb canvis culturals molt rellevants que transformen les estructures socials i polítiques per adaptar-se a les necessitats del moment.

Aquest no és un llibre d'història encara que la història n'és el fil conductor. La història ve molt mediatitzada per la historiografia, és a dir, la manera que tenen els diferents historiadors d'interpretar-la. Per altra banda és molt complexa. En general es fracciona en porcions; història de les idees, de l'economia, de l'art, de la política, de les cultures. Els canvis en el temps de l'estructura social, de la família, etc. La història no s'ha

aturat mai, encara que s'hagi pretès, ni sembla que s'hagi d'aturar en el futur. Té la seva dinàmica. Esbrinar la dinàmica que la fa avançar ens pot donar la clau que relacioni tots els seus aspectes i això ens acostarà a una interpretació més acurada.

Un gran historiador, F. Braudel, ens va ensenyar que hi ha processos històrics i que no tots són iguals. Va descriure els processos *de curta durada i els de llarga durada*. El millor és posar un exemple: de curta durada seria el cop d'estat militar del juliol de 1936 a Espanya i de llarga la formació de classes mitjanes durant el franquisme. De curta seria la Revolució Francesa i de llarga el procés de gestació del Capitalisme i de la cultura liberal. És evident que la relació entre ambdues menes de processos és molt estreta. Encara més, l'evolució dels de llarga durada porta a moments crítics de la història que són els de curta durada. La situació que viu el món actual no sorgeix del no res, és el moment històric derivat de processos que vénen de lluny. Per això cal tenir una visió sistèmica, conèixer el màxim nombre de variables que intervenen i analitzar la seva interacció.

Així com per als peixos el medi és l'aigua, on viuen en les millors condicions i d'on extreuen els recursos, el nostre medi és per una banda el sistema econòmic, el Capitalisme d'on obtenim els recursos, i per altra la Cultura en la que creixem i vivim, compartim creences i valors i ens empara en la nostra necessitat de sociabilitat i seguretat.

Els pilars sobre els quals aquest llibre està construït són l'economia, la història econòmica, la cultura en sentit

antropològic, la història política i la història cultural. Per fer-ho més intel·ligible, al començament hi ha dos capítols; en el primer parlem de com funciona l'economia; es descriuen conceptes bàsics de teoria econòmica que serveixen per entendre com es desenvolupa la història econòmica i darrera seu els canvis en l'estructura social i en el segon es descriuen conceptes bàsics d'Antropologia Cultural. Ningú viu fora d'una cultura i aquests conceptes ens poden aclarir l'anàlisi de la nostra.

1. Com funciona l'economia

Karl Marx en la introducció de la seva obra “El Capital” diu: “En Economia Política, la lliure investigació científica ha de lluitar amb enemics que altres ciències no coneixen. El caràcter especial de la matèria investigada aixeca contra ella les passions més violentes, més mesquines i repugnants que fan niu en el cor humà: les fúries de l'interès privat”. Marx, al segle XIX, va fer una anàlisi molt acurada del Capitalisme al seu temps, però era amb l'objectiu de combatre'l i per això les seves aportacions han estat demonitzades pels defensors del sistema. La teoria econòmica s'ha anat fent molt complexa, cosa que fa que sembli una matèria només assequible a un reduït nombre d'iniciats. En molts casos la teoria econòmica s'ha convertit només en una apologia del Capitalisme sense preocupar-se del seu funcionament. Els conceptes elementals que regeixen el sistema econòmic no són, però, gaire complicats. S'entenen fàcilment si s'expliquen bé; no són models matemàtics sinó conceptes. Ho intentarem:

1.1 El mercat

El mercat ha existit sempre, des que les societats han estat capaces de produir excedents i els excedents s'han intercanviat uns amb altres, ja sia en forma de troc o mitjançant el diner. A partir de cert moment, a l'etapa dels descobriments geogràfics i especialment després de

la Primera Revolució Industrial, ja no es tracta d'intercanviar excedents, sinó que es produeix directament per vendre al mercat i quasi tot, béns i serveis, es converteix llavors en mercaderia. En diem *mercaderia* a un producte destinat a ser venut. La societat es mercantilitza

Com a concepte abstracte el mercat és el lloc on es troben el que vol comprar (demanda) amb el que vol vendre (oferta) i es posen d'acord en una cosa: el preu. Estem parlant de conceptes abstractes. Ull! No podem seure en un concepte abstracte de cadira, necessitem una cadira concreta. Tampoc podem comprar o vendre en un mercat abstracte, ha de ser concret i mercats concrets n'hi ha tants com mercaderies: fruita, cases, cotxes...

Què passa quan en un mercat determinat hi ha més demanda que oferta? Doncs el preu d'aquell producte tindrà tendència a pujar. I a l'inrevés?. La tendència serà a la baixa, és clar. Però hi ha dos tipus de mercat, i això és molt important ja que és l'essència del desenvolupament del Capitalisme: *els mercats de competència perfecta i els de competència imperfecta.* Veurem que vol dir això i quina importància té.

1.1.1 Mercats de competència perfecta. Guanys decreixents

Suposem que en un mercat determinat hi ha més demanda que oferta. Puja el preu del producte, i pot ser que pugi molt per sobre del cost de producció. Això fa

que augmentin els guanys. Un sector amb guanys importants estimula la inversió (Desencantem-nos, la inversió es atreta només per l'expectativa de benefici) Amb la inversió també augmenta la producció i entra en joc el mecanisme de la competència. Per vendre el producte al mateix nivell de qualitat, només queda abaixar els preus, de manera que, progressivament, a mida que aquell mercat es satura, s'aniran acostant al cost de producció. Aquest model de mercat s'anomena de competència perfecta i la característica essencial és que es tracta d'un model de *guanys decreixents*

1.1.2 Mercats de competència imperfecta. Guanys creixents

Què ha de fer una empresa, tant de producció com de serveis si vol mantenir un nivell alt de benefici? Tenir una posició dominant en el seu mercat, o sigui no tenir competència. I això, com es fa? Cal produir o donar el servei amb menys cost que els altres. Això és la *productivitat*, concepte clau en economia; la relació entre la producció i els recursos que s'hi dediquen. El preu d'una mercaderia és el resultat de sumar el cost de les primeres matèries, el cost de producció i el benefici. Naturalment, si el cost de producció es menor augmentaran els beneficis. En aquest cas també serà possible apujar els sous i abaixar els preus per no tenir competidors. És el model de mercat de competència imperfecta i aquest model és el de *guanys creixents*. Depèn de l'augment de productivitat

Hi ha tres maneres bàsiques de millorar la productivitat:

1.- *Innovació*. Pot ser de dues menes:

a.- *De producte*, posant al mercat un producte nou. Els guanys seran creixents fins a la saturació del mercat i/o aparició de la competència.

b.- *De procés*. Consisteix en l'aplicació de noves tecnologies en el procés de producció, la mecanització de la producció. Un exemple: abans de la Primera Revolució Industrial, la filatura s'elaborava a mà, a les cases de pagès com a complement econòmic. Calien més de vint i cinc filadores per alimentar un teler. La primera filadora mecànica, la "Spinning Jenny", encara manual, permetia filar quatre carrets a la vegada. Després es va mecanitzar amb força animal i després hidràulica i finalment amb vapor. El resultat va ser que el preu de la filatura va baixar fins a una dècima part, van millorar els beneficis i es van poder alimentar més telers que també es van mecanitzar. La mecanització comporta una menor necessitat de mà d'obra, que en un primer moment es desplaça cap al sector serveis. Per exemple a l'any 1940 a Espanya gairebé un 50% de la població vivia al camp i treballava en l'agricultura, un 25% treballava a la manufactura i un 25% al sector serveis. Als anys 70 només un 5% treballava al camp, la manufactura mantenia quasi constant la població que ocupava i els serveis havien augmentat espectacularment.

2.- *Millorar l'organització del treball.* És el vell principi de la divisió del treball; es tracta de fraccionar el procés de producció i especialitzar cada obrer en cada fase, sense tenir en compte la resta. És la cadena de producció.

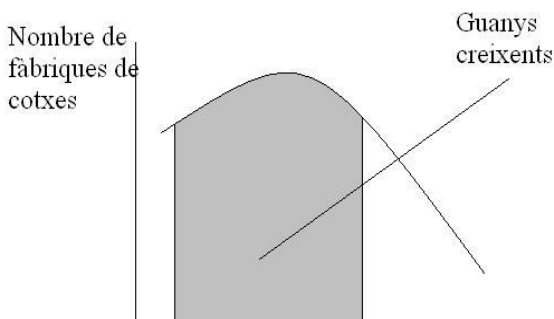
3.- Per últim tenim el que se'n diu *Economia d'Escala.* Com més unitats es produeixen, menys cost per unitat. Això explica la tendència a la formació de monopolis.

Aquests mecanismes estan a la base de la història econòmica, especialment durant el Capitalisme Industrial.

Cal fer dues reflexions sobre la productivitat. La primera és que en tots els mercats s'han produït *explosions de productivitat*, o sigui augments molt espectaculars que han anat col·locant i re-col·locant preus, salaris i beneficis. L'exemple esmentat del sector tèxtil durant la Primera Revolució Industrial. La segona és que la paraula productivitat pot ser polisèmica. També es pot augmentar forçant i devaluant la força de treball, però no és el mateix conceptualment que l'aplicació dels principis dels que hem parlat pel que fa a la innovació. L'exemple d'una experiència personal que pot il·lustrar el que diem: en un viatge a l'Índia, en un paratge hi havia una carretera en construcció. Un operari estava col·locant llambordes a terra i un parell de noies molt elegants amb el seu *sari* les anaven transportant sobre el cap des d'una pila fins on estava l'operari, uns 50m. enllà. La carretera podria haver avançat més si les noies haguessin caminat més ràpid o haguessin transportat una llamborda més cada viatge, però no fóra el mateix si en el procés s'hagués introduït un element tecnològic tan senzill com

un carretó. El concepte de productivitat és diferent en un cas i en l'altre.

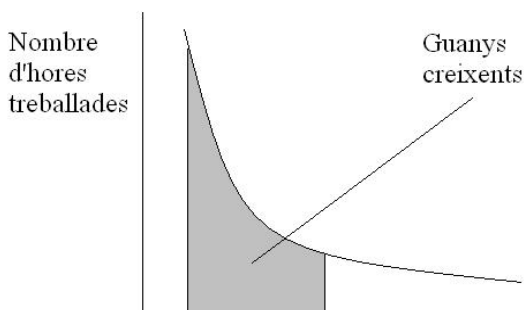
Els mercats de competència imperfecta i de guanys creixents no són permanents, amb el temps tendeixen a convertir-se en mercats de competència perfecta i per tant de guanys decreixents. Per això cal defensar la innovació amb un sistema rígid de patents i a la vegada invertir en noves tecnologies, cada cop més complexes. L'esgotament de la innovació comportaria la paralització del creixement econòmic i de tot el sistema. Ho il·lustrarem gràficament, els exemples estan tretts del llibre d'Erik Reiner, "la globalització de la pobresa":

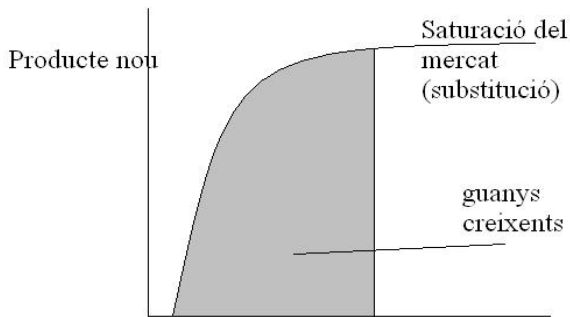
El 1920 als Estats Units hi havia unes 250 fàbriques de cotxes, el 1940 n'hi havia 4. En el gràfic està representada en color gris l'etapa durant la qual fabricar cotxes comportava guanys creixents. Després ve la zona de competència perfecta amb guanys decreixents. El número d'empreses disminueix o bé perquè no poden

aguantar la competència i desapareixen o bé perquè s'associen per aprofitar el mecanisme que hem anomenat economia d'escala.

Un segon cas és el d'una fàbrica de sabates de St. Louis. La productivitat mesurada en el nombre d'hores necessàries per fabricar un parell de sabates va disminuint en aplicar noves tecnologies –innovació de procés–, però arriba un moment en que la corba s'aplana. El 1850 per fabricar un parell de sabates calien 15.5 hores, el 1900 només 1.7. També està marcada la zona gris en que els guanys són creixents i fora d'aquesta s'entra en la competència perfecta i de guanys decreixents.

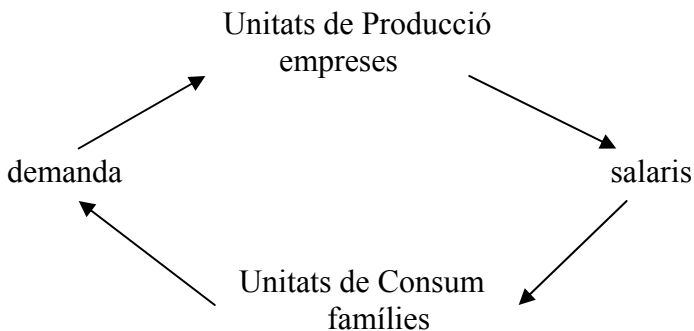

Un tercer gràfic és el d'un producte que apareix nou en el mercat i que abans no hi era. És la innovació de producte. Quan es satura el mercat i apareix la competència perfecta comença l'etapa de guanys decreixents.

Aquest és el mecanisme que alimenta la dinàmica de l'economia. La persecució de posicions dominants en el mercat. També es pot aconseguir amb estratègies polítiques o pràctiques oligopolístiques o altres, però a la llarga el mecanisme natural és aquest.

L'esquema bàsic de J. M. Keynes del funcionament de l'economia és un sistema que es retroalimenta:

Les empreses paguen els salaris als treballadors que amb aquests recursos mantenen les unitats de consum que són les famílies. El conjunt de la demanda de productes i serveis d'aquestes famílies se'n diu *demanda agregada* i aquesta demanda és la que alimenta les vendes, i per tant els guanys de les empreses. Keynes també introdueix el concepte de *l'efecte multiplicador* de la demanda: fa créixer les empreses, hi ha més salaris que a la vegada fan créixer la demanda. Es tractaria d'un cercle virtuós de manera que el cicle descrit seria una espiral de radi creixent. L'economia és doncs un sistema, un conjunt de variables que es retroalimenten unes amb altres. Cal tenir present que segons la *dinàmica de sistemes* qualsevol variació en una variable fa moure les altres i tot el sistema canvia. Els sistemes són dinàmics.

El mateix autor introdueix una variable important que és la presència de *l'estat*. És el que determina l'espai econòmic amb les seves fronteres, l'ordenament jurídic que afecta l'activitat econòmica, decideix el patró d'intercanvi, la moneda i pot fer polítiques monetàries, pot posar aranzels, emetre deute, etc. Fonamentalment cobra impostos que poden revertir en serveis o inversions. Per Keynes l'actuació de l'estat era essencial en l'objectiu de la plena ocupació.

1.2 El diner

Cal aclarir alguns conceptes pel que fa al diner. Comencem imaginant dues persones que disposen d'excedents i que els volen intercanviar, doncs els bescanvien i ja està. D'això se'n diu *troc*. L'intercanvi es

complica a mesura que el sistema es fa més complex entre persones que no es coneixen i que poden viure allunyades. Aquí comença el mercat tal com l'entendem, i el mercat necessita un patró d'intercanvi, algun producte que doni valor a tots els altres productes intercanviables: *el diner*. Amb l'aparició del diner es parla de la *monetització de l'economia*. Iannis Varufakis, en un llibre que explica l'economia per nens (“Economia sense corbata”), explica com en un camp de concentració les cigarretes es converteixen en diner entre els presoners, en patró d'intercanvi, un producte que dóna valor a tots els altres productes intercanviables. Una botifarra pot valer quatre cigarretes o una bufanda en pot valer deu. El valor de les cigarretes és convencional segons la demanda. Però, hi han fumadors! En alguna antiga ciutat Maia a la meso-amèrica precolombina el diner eren grans de cacau. Però ull! Hi havia arbres on hi creixien diners i això requeria un control polític sobre la collita de cacau. A l'antiga República Romana la unitat de valor era la vaca, que apareixia a les monedes. D'aquí ve la paraula *pecuni*, de peülla.

Què cal perquè un producte es converteixi en patró d'intercanvi? Molt senzill: *la confiança de tothom en que aquest producte té un valor de canvi*, a part que pugui tenir un valor d'ús com és el cas de les cigarretes o els grans de cacau. En aquests casos té un valor intrínsec que per força ha de ser inferior al valor convencional del diner. Des de l'antiguitat els poders polítics han encunyat moneda i molts cops el valor intrínsec dels metalls ha superat el valor convencional i això distorsiona tot el sistema. La crisi del patró-or dels inicis del segle XX respon a aquest mecanisme. Avui la moneda s'ha

convertit en paper –en origen eren “pagarès”– que només té valor de canvi. Aquesta moneda és fabricada i distribuïda pel estat a través dels Bancs Centrals, que per altre banda li donen confiança quan l’admeten com a pagament dels impostos. Avui el *diner-paper* té tendència a ser substituït pel diner electrònic (targetes de crèdit)

Amb el paper moneda sorgeixen també altres valors convencionals. Reben el nom de *Masses Monetàries* i se les denomina com M0, M1, M2... El volum de bitllets, i de monedes; emesos per un Banc Central d’un estat és la M0. Si els dipositem en un banc ens donen un paper que certifica que els diners són nostres i que en podem disposar. Aquests papers són la M1. Si adquirim un fons d’inversió seran la M2, i així fins la M7 segons el grau de disponibilitat. Tot es garantit per un paper que certifica l’existència i la pertinença dels diners. Funciona pel mateix principi de confiança que qualsevol moneda. Es calcula que la M0, els bitllets només són un 30% o un 40% del total de les Masses Monetàries. La majoria de transaccions, tan de grans capitals com de petit consum (targetes de crèdit, telèfons mòbils..) no es fan amb moneda emesa pels Bancs Centrals.

Un altre aspecte a considerar –ja hem parlat de les nacions com espais econòmics– és que cada país té la seva pròpia moneda i que per fer intercanvis entre països cal buscar equivalències entre les diferents monedes. És una qüestió complexa i en parlarem més endavant. Bàsicament, el valor de les monedes estarà en relació a les balances comercials. Si un país té un producte desitjat per altres caldrà disposar de la moneda d’aquest país per

comprar-lo, n'hi haurà més demanda i el valor de la moneda pujarà. No és tan senzill. Avui el mecanisme està molt distorsionat; ho veurem quan parlem del patró-or, de Bretton-woods i del FMI (Fons Monetari Internacional)

1.3 El Capital

Una bossa plena de diners, és un *Capital*? Si la deixem en un calaix i l'obrim al cap d'un temps trobarem la mateixa bossa amb els mateixos diners. En tot cas tenim un *tesor*, no un *Capital*. El concepte de Capital és quan als diners se'ls vol donar un rendiment, quan se'ls "posa a treballar". La paraula *Capital* dona nom a tot el sistema econòmic anomenat *Capitalisme*, i el que més caracteritza aquesta fase de la història és que els diners no s'atresoren sinó que es volen augmentar, fer-los créixer. Una característica molt rellevant serà que quan el capital creix el capitalista, l'amo del capital no es conforma i el vol fer créixer més, de manera indefinida, així serà sotmès a un procés d'acumulació progressiu sense límit previsible. El Capital té, doncs, i això també és molt important, una necessitat inexorable de ser invertit per poder acumular-se. Aquest mecanisme se'n diu *reciclatge d'excedents*.

Com creix el Capital? La resposta més immediata: *el crèdit*. Es deixen diners que després es tornen amb interessos. Però, qui necessita crèdit? En primer lloc el que vol comprar alguna cosa, un cotxe, una casa, i no disposa de fons demana diners prestats amb l'expectativa de tenir-los més endavant per poder-los tornar. És el

crèdit al consum. En segon lloc hi ha qui necessita diners per fer una inversió. Una empresa pot necessitar diners per comprar maquinària nova o senzillament per pagar la nòmina, fer una inversió per comprar una mina o un vaixell, un hotel. Ara bé, perquè funcioni la fàbrica o navegui el vaixell cal tenir personal treballant, de manera que per fer rendible el Capital és absolutament imprescindible que entri en contacte amb la *força de treball*. El mateix passa amb el crèdit al consum que s'espera retornar amb uns ingressos que generarà la força de treball.

Les dues grans conclusions que podem treure sobre el Capital són:

- 1.- El Capital cal que sigui invertit de manera permanent i indefinida per seguir creixent. Cal reciclar els excedents. Si no, deixa de ser capital.
- 2.- La rendibilitat del Capital només es pot obtenir quan entra en contacte amb la força de treball. L'únic que pot afegir valor és el treball.

Hi ha una forma d'augmentar el Capital que no és productiva: comprar un producte de qualsevol mena, tenir-lo immobilitzat esperant que per un mecanisme d'oferta i demanda pugi de preu i així obtenir benefici. És l'*especulació*. Invertir en l'especulació no és productiu i per tant no incideix en l'expansió del sistema, més aviat el dificulta. Crea bombolles especulatives que tard o d'hora esclaten i provoquen crisis importants.

D'on surten el diners del crèdit? Teòricament la quantitat de diner circulant la controlen els Bancs Centrals, els estats. Si circula més diner que el volum de l'activitat

econòmica es produeix un fenomen: *la inflació*. Els preus dels productes i serveis pugen quan hi ha més oferta de diner. Es tracta de que el crèdit surti de l'estalvi. Els excedents de diner són béns prestables. És la *teoria dels béns prestables*. Els estalviadors dipositen els diners als bancs que els presten a qui els necessita. Teòricament el banc fa només d'intermediari entre l'estalviador i l'inversor. Però això no és cert del tot. Quan un banc dóna un crèdit no ho fa amb bitllets (M0), obre un compte corrent a nom del creditor amb un saldo igual al crèdit (M1). En aquest moment el banc ha augmentat els seus dipòsits en la mateixa quantitat. El banc ha creat diner, Massa Monetària. Les reserves dels bancs teòricament estan controlades pels ordenaments jurídics dels estats, però sovint el procediment s'escapa del seu control perquè les entitats bancàries no són sols intermediaris; poden crear diner.

Tornem a fer referència del llibre esmentat de Varufakis. Explica amb una imatge molt clara el què és el crèdit. Diu: imaginem una membrana que separa el present del futur, imaginem que amb la mà podem travessar la membrana i arreplegar recursos del futur per portar-los al present. Aquests recursos caldrà retornar-los al futur amb escreix, o sigui que s'han de "fer treballar". Quan el sistema econòmic, el conjunt de l'activitat econòmica global no es capaç de retornar aquests recursos és quan es produeixen les *crisis financeres*.

2. Antropologia Cultural

És una Ciència Social que estudia les cultures i defineix els pensaments i sentiments comuns d'un grup social. No parlem d'ideologia ja que dins d'una mateixa cultura hi caben ideologies diferents. El sentiment de pertinença a un Estat-Nació cal estudiar-lo dins de l'entorn de l'Antropologia Cultural. Friedrich Engels ho tenia clar quan va escriure el llibre "Origen de la família, la propietat privada i l'Estat". Es basava en el treball de camp de l'antropòleg Lewis Morgan, i en va treure conclusions sobre l'origen de les institucions culturals des del punt de vista del materialisme dialèctic. En els seus començaments aquesta ciència va ser clarament eurocentrista. Es distingien estadis culturals que anaven del salvatgisme a la civilització, sent la civilització, l'estadi més avançat, sens dubte l'europea o cristiano-occidental. Avui dia això no és admès per cap antropòleg, però una estratificació de les diferents cultures està en el transfons de moltes visions. El moment àlgid d'expansió d'aquesta ciència va ser a finals del segle XIX amb el colonialisme capitalista, quan expedicions militars i missioners s'endinsaven en terrenys desconeguts buscant primeres matèries per a les seves indústries. Estudiar els grups humans que trobaven era un complement perfecte.

Franz Boas, un dels pares de l'Antropologia Cultural, el 1928 va escriure una frase molt significativa: "es considera l'Antropologia com una col·lecció de fets curiosos que narra l'aspecte peculiar de gent exòtica i

descriu els seus costums i creences estranyes. Se la considera com una diversió entretinguda, evidentment sense cap influència sobre la manera de viure de les comunitats civilitzades. Aquesta opinió és equivocada, i el que és més, es pot demostrar que una comprensió clara dels principis de l'Antropologia il·lumina els processos socials de la nostra època, i ens pot mostrar, si estem disposats a escoltar les seves ensenyances, el que hem de fer i el que hem d'evitar”

Boas ens diu una cosa: ningú viu fora d'una cultura. Nosaltres tampoc. Ara bé, què és la cultura? La definirem com un *sistema de creences compartides* dins d'una comunitat. Aquestes creences poden estar en l'àmbit del coneixement o en l'àmbit emocional, de sentiments compartits. Les identitats nacionals en són un exemple; a l'Edat Mitjana a Europa la identificació era amb la Cristiandat. Podia haver-hi altres creences, però les creences majoritàries són les que defineixen la cultura. Cal arribar a una *massa crítica*, una majoria, perquè una creença formi part del bagatge cultural d'una col·lectivitat.

Les creences compartides impliquen l'assimilació de costums i tradicions i el que és més important: les Institucions. Les Institucions, que són pròpies de cada cultura regulen tots els aspectes de la vida humana; per exemple la reproducció. En la cultura monogàmica occidental el matrimoni és una institució, base de la família, una altre institució. Un altre exemple és la transcendència; la creença en una vida després de la mort i el fet religiós té molt de pes en moltes cultures.

La cultura té uns mecanismes interns de funcionament i una dinàmica evolutiva. Un dels principals mecanismes de funcionament és *l'enculturació*, el procés pel qual els individus són assimilats per la cultura, adopten les creences, costums, tradicions, accepten les institucions, etc. Això inclou conceptes com l'ètica o els valors. Els sistemes educatius de les nostres societats en són fonamentals. Pel que fa a la dinàmica evolutiva de les cultures, tot i la tendència a la perpetuació en el temps hi ha canvis més o menys progressius. Farem referència a un llibre d'un altre dels grans pares d'aquesta ciència: el gran antropòleg Malinowski, que durant els anys de la Gran Guerra va estar fent treball de camp al Pacífic. Volem esmentar especialment un dels seus llibres: "Una teoria científica de la cultura". No sols descriu els processos evolutius, sinó que intenta identificar les causes dels canvis. Parla de que totes les cultures estan en relació a les condicions materials en que es desenvolupen, i que si canvien les condicions materials també canvien les cultures, començant per les seves institucions.

Una institució cultural important és l'ordenament jurídic que es relaciona amb altres institucions com són el regim de propietat, l'ètica, molts cops en relació a un fet religiós, costums, etc. La característica dels ordenaments jurídics és l'obligat compliment de les normes i l'aplicació, si cal, de la violència. Des dels primers temps en que apareix l'estratificació social, al neolític, apareixen estructures polítiques, estats, que tenen el monopoli de la violència, però aquesta no és mai la primera opció. L'esclau no ha de treballar per por, sinó perquè cregui que ho ha de fer, que és el seu paper en la

comunitat. *La primera línia del control social sempre és cultural.* El Faraó té dret a cobrar impostos perquè és l'encarregat pels déus de mantenir l'ordre còsmic. En psicologia es descriu un mecanisme anomenat *Indefensió apresada*. La metàfora que ho explica és la d'un elefant petit lligat a una estaca que no es pot escapar. L'elefant ho aprèn, i quan és gran l'estaca és insignificant per a ell però segueix fermat perquè ho ha après de petit. Es tracta exactament d'un procés d'enculturació.

Hem dit que la cultura és dinàmica, que evoluciona, que està en relació a les condicions materials en que es desenvolupa. Però, quin és el mecanisme íntim que provoca els canvis? Doncs les *Construccions Culturals*. La cultura es construeix. Les creences es construeixen, especialment les que estan en l'àmbit emocional. I la construcció cultural es fa a través dels anomenats *processos discursius*. Se suposa que el llenguatge pot crear realitat. Un exemple dels nostres temps: la frase de Margaret Thatcher "No hi ha alternatives" ha esdevingut realitat per una majoria de persones del nostre entorn cultural que creuen fermament que no hi ha alternatives al sistema establert. S'ha dut a terme una construcció cultural. Cal matisar que els processos discursius no estan a l'abast de qualsevol. Gramsci va establir el concepte d'*Hegemonia Cultural*. Venia a dir que el que en diem construcció cultural està sobre tot en mans de les elits econòmiques, polítiques, religioses o intel·lectuals que son difoses per tota la societat.

Un periodista americà, Walter Lippman, que va donar el nom de *Guerra Freda* al conflicte entre la URSS i els EEUU després de la Segona Guerra Mundial, va escriure

el 1970 un llibre, “L’Opinió Pública”. Ve a dir que l’opinió pública pot ser manipulada per la informació. Només es pot opinar del que es coneix si es coneix completament, i parla de la responsabilitat del periodisme. L’opinió pública, que esdevé molt important en l’Estat-Nació, forma part d’una cultura i també es construeix amb processos discursius. La informació o la desinformació pot ser, i habitualment és utilitzada, com eina per al control de l’opinió. El periodisme ocupa un lloc important en la nostra cultura a l’hora d’introduir processos discursius i construir creences. La seva manipulació intencionada respon a mecanismes de control social. La responsabilitat del periodisme arriba a ser essencial en societats democràtiques.

La Història té una vessant cultural molt important. La Història la fan els homes i els moviments socials. Hi ha una història de les cultures; com han sorgit i quina evolució han seguit, com han estat condicionades per les condicions materials. Ens interessa especialment una construcció cultural, *l’Estat-Nació* que sorgeix com una institució en el moment en que triomfa un sistema econòmic nou: el Capitalisme Industrial. Ho veurem amb deteniment.

3. Antecedents de L'Estat-Nació

L'Estat és una institució cultural que apareix en el neolític en el moment en què les societats són capaces de produir excedents i coincideix amb l'estratificació social. Una branca de l'Antropologia cultural és l'Antropologia política que estudia les diferents estructures de poder de les diferents cultures. Ningú viu fora d'una cultura, però estudiar l'estructura política que correspon a l'Estat-Nació actual és un terreny compartit amb la Història, especialment si es tracta de relacionar-la amb les condicions materials que la condicionen. Des del punt de vista de la Història es tracta d'un procés de *llarga durada*, que té un fil de continuïtat que s'origina lluny en el temps i que està en constant transformació, tot i que en alguns moments hi ha hagut processos de curta durada com la Revolució Francesa que han donat una empenta forta. Començarem a veure aquest procés de formació de l'estructura de l'estat actual per l'Edat Mitjana.

3.1 La monarquia medieval

La monarquia medieval és una forma d'estat disgregada. Es tracta del *feudalisme*. No hi ha un monopoli de la violència com hi havia en altres estats anteriors i com serà després. La violència estava en mans de l'aristocràcia, propietària de la terra, que l'explotava en règim de servitud: els serfs estaven adscrits a la terra del

senyor. El monarca era un més entre l'aristocràcia; "primus inter pares", el primer entre iguals. El vincle era un jurament de fidelitat: "auxilium et consilium" que comprometia a la noblesa a ajudar militarment al rei i a donar-li consell. L'ordenament jurídic era, en general, arbitrari ja que la justícia l'administraven els mateixos aristòcrates sense codis més o menys unificats. Aquesta estructura de fidelitats no impedia, molts cops, enfrontaments entre nobles i entre nobles i monarca, en general per disputes patrimonials. Estava molt estesa la creença que la riquesa no es creava, sinó que només canviava de mans.

Aquest model era el del feudalisme pur de l'any mil. Tots els recursos sortien de les rendes de la terra que anaven a parar a l'aristocràcia. Molt lentament va anar creixent la manufactura, tèxtil, forja, cuir, fusta, etc. que estava en mans del artesans. Aquests artesans s'agrupaven en gremis segons l'activitat que feien i es van instal·lar a les ciutats. L'estructura de gremis era molt rígida pel que fa al control de la producció i preus.

Les ciutats van créixer molt i necessitaven proveir-se del camp i viceversa, el camp necessitava els productes manufacturats. Es va produir un cercle beneficiós amb l'intercanvi comercial. La població va tenir un creixement vegetatiu important fins a finals del S.XIII. El comerç no va ser només de curta distància, també de llarga distància: el mar Bàltic i el Mediterrani varen convertir-se en camins de mercaders que els creuaven amb els seus vaixells. Els mercaders instal·lats a les ciutats es van enriquir considerablement i es van formar elits que van esdevenir el *patriciat* urbà i que controlaven

políticament la ciutat i fins i tot algunes monarquies, arribant a tenir més pes que l'aristocràcia. Es van crear les *corts medievals* seguint el principi "d'auxilium et concilium" ampliat a aquestes elits econòmiques de les ciutats, la *burgesia*. Les corts tenien *tres braços*: l'eclesiàstic, la noblesa i la burgesia. Les convocava el rei quan necessitava diners, que naturalment sortien de les butxaques de la burgesia. Les monarquies més febles com a Catalunya i Anglaterra els calia pactar; a canvi dels diners havien d'aprovar lleis que imposava la burgesia en benefici dels seus negocis. A les monarquies fortes, com Castella no els calia negociar, les corts eren irrellevants perquè la monarquia tenia ingressos propis com una taxa heretada dels musulmans anomenada "alcavala" que gravava totes les operacions comercials i feia cap directament a les arques del rei. De les corts medievals en van sortir en alguns llocs un ordenament jurídic prou universal. També seran l'origen, com veurem, dels parlaments actuals. El resultat va ser un desenvolupament econòmic aliè a l'aristocràcia, fonamentat en el comerç. Les ciutats bàltiques, angleses i mediterrànies van viure un període de prosperitat espectacular durant els segles XII i XIII. Tot i així, la base econòmica seguia sent agrària. Els comerciants que s'enriquien amb el comerç destinaven els beneficis a la compra de terra.

El segle XIV va viure una de les pitjors crisis de la humanitat, especialment la conca mediterrània. Per un costat s'explica per la *lleï dels rendiments decreixents*. El model d'expansió de l'agricultura era l'extensiu, rompre cada cop més terres segons les necessitats d'una població creixent, però el rendiment d'aquestes noves terres

conreades era cada cop menor. Per altra banda, es va produir un canvi climàtic que va acabar amb l'anomenat *període càlid medieval* amb temperatures altes a Europa i pluges bastant constants. Es van produir greus inundacions que anaven seguides de llargues sequeres i per tant, van fer disminuir molt la producció agrícola. A la crisi econòmica s'hi va afegir una plaga ferotge, la *pesta negra*. Es calcula que la població europea es va reduir a la meitat. Cal recordar que en el règim demogràfic antic la meitat dels nens morien abans del 5 anys. En molts llocs la població del segle XIII no es va recuperar fins el segle XVIII.

En aquest context de crisi on les rendes de la terra havien disminuït considerablement, l'aristocràcia per mantenir el nivell de riquesa va explotar els anomenats *drets senyorial*s: drets de pas, de molins, imposicions sobre transaccions comercials, recaptació de diner per qualsevol motiu com casaments o festes diverses. Aquest fet és l'origen de diferents jurisdiccions, ordenaments jurídics locals, especialment en els feus més forts, que es mantindran segles fins l'esclat de l'Estat-Nació.

Al parlar de la monarquia medieval i del feudalisme estem parlant de la *baixa edat mitjana*, però cal tenir una visió històrica global del moment i els fets que tindran conseqüències fins el present. Després de la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident es creen a Europa diversos estats controlats políticament per les minories provinents de les migracions germàniques, que a poc a poc es fusionen amb les majories ex-romanes. Aquests estats són relativament febles, probablement per la crisi econòmica que havia començat el segle III i encara no

estava resolta. Políticament també eren dèbils pel fet que, excepte els francs, les monarquies eren electives i cada successió comportava greus problemes. El cristianisme s'havia fet oficial al segle III dins l'Imperi i els pobles germànics estaven ja cristianitzats abans de les migracions, tot i que amb diferents opcions.

La part Oriental de l'Imperi Romà va continuar amb una certa prosperitat econòmica fins el segle VII en que sorgeix un nou estat molt poderós lligat a una nova religió derivada del judaisme i el cristianisme: *l'Islam*. En pocs anys aquest nou estat conquereix gran part de l'Imperi Romà d'Orient i poc després, amb centre al Califat de Damasc, segueix l'expansió per la costa africana del Mediterrani, la Península Ibèrica i traspassen els Pirineus; cap a orient arriben a Pèrsia. El Califat Omeia de Damasc es substituït per el Califat Abbassí de Bagdad. Segueix l'expansió cap a l'orient fins l'Índia i el Sud-Est asiàtic. El resultat és l'imperi més extens que ha existit mai a la història. Un territori molt gran sota una mateixa administració política i amb una llengua franca: l'àrab. El flux de mercaderies i coneixements va ser extraordinari. Molts dels aliments que coneixem com l'arròs, algunes fruites i verdures, l'albercoc, l'albergínia, etc. van ser introduïts a Europa pels àrabs a través de la Península Ibèrica. També moltes tècniques agràries que són l'inici de la agricultura intensiva, especialment el regadiu. La cultura àrab es va preocupar de preservar i augmentar els coneixements científics i humanístics de l'època hel·lenística. Els números aràbics que havien après dels indis no van ser introduïts a Europa fins a començament del segle XIII pel matemàtic Leonardo de Pisa, més conegut com Fibonacci. Fins llavors

s'utilitzava la numeració romana que feia molt difícils les operacions aritmètiques i la comptabilitat. Els números àrabs són els que coneixem, amb deu guarismes i el valor del 0 a la dreta d'un número.

A l'Europa Occidental, amb la figura de Carlemany, comença una època de prosperitat. Obté el suport del Patriarca cristià de Roma, el Papa, que el nomena emperador, a canvi de territoris conquerits pel seu pare. Intervé en els assumptes de l'Església cristiana, unifica el culte i es distancia del Patriarca de Constantinoble.

El tret més rellevant de la cultura medieval és la religió. El triomf del cristianisme és complet; el concepte de societat no era sinó el de cristiandat. Això comportava l'enfrontament amb l'Islam. La bel·licositat del cristianisme envers altres religions era brutal, tot i que hi havia vincles comercials amb les terres musulmanes. L'expressió més clara d'aquesta bel·licositat van ser les croades. La doctrina de la vida després de la mort i el premi o el càstig en l'altra vida eren la base del control social. En l'Alta Edat Mitjana el premi o càstig es definia per la resurrecció dels morts i un judici final apocalíptic, però poc a poc, ja en la baixa Edat Mitjana, es van anar acostant les sancions fins el mateix moment de la mort. Aquest tret cultural justificava l'ordre social marcat per la divisió en una mena de castes: els "laboradores" nascuts per treballar, els "oradores" que es dedicaven a resar i els "belatores", els guerrers que tenien l'encàrrec de mantenir l'ordre establert. Cal deixar clar que els guerrers eren els aristòcrates i que el clergat estava clarament dividit; el baix clergat no arribava mai a les

jerarquies eclesiàstiques que estaven destinades exclusivament a l'aristocràcia.

Amb el desenvolupament d'una burgesia comercial i artesana es va produir una situació de creació de riquesa i acumulació de capital. L'entorn cultural controlat per l'Església Cristiana feia sospitosos els nous rics pel que fa a la salvació de la seva ànima i l'Església ho aprofitava per recollir substancioses herències com ja havia fet cap a l'any mil amb la formació del feudalisme. Ara bé, la pressió ja era prou forta com per inventar-se un estadi intermedi entre la salvació i la condemna a l'infern: el purgatori, introduït al segle XIII. Del purgatori se'n podia sortir amb almoines, com més substancioses millor a benefici de les jerarquies eclesiàstiques. Aquí tenim l'origen de les reformes religioses del segle XVI.

3.2 Els descobriments

El final de l'Edat mitjana obre un període amb nous aspectes culturals, polítics i econòmics que condicionaran unes transformacions que ens portaran en l'espai de tres segles a l'eclosió de l'Estat-Nació. Clàssicament s'anomena Edat Moderna.

L'aportació tecnològica més important, segons l'economista Agnus Madison van ser les millores en la navegació que van permetre que la navegació pel Mediterrani i el Bàltic es pogués estendre primer a l'Atlàntic i després a tots els mars del món. Sembla que al Bàltic és on es va aplicar primer el timó de codast i el

bauprès. Aquest últim permetia augmentar la superfície de les veles i el primer feia més manejable les naus. La galera mediterrània a rem tenia l'inconvenient que per augmentar la força de tracció, amb galiots, calia augmentar el desplaçament de la nau, el pes, i per tant es frenava. Aprofitar el vent era doncs, bàsic. La brúixola es coneixia a la Xina des del segle IX. Era una agulla imantada flotant en un vas d'aigua. La brúixola seca es va perfeccionar a Europa a partir del segle XIII. Els coneixements d'astronomia ja s'havien aplicat a la navegació pels àrabs que ja anaven a l'Índia des del mar Roig i per tota la costa oriental d'Àfrica. L'invent de les armes de foc també va contribuir a instal·lar canons als vaixells que els feien forts davant d'altres embarcacions.

Al Mediterrani la crisi del XIV havia canviat les hegemonies marítimes de Barcelona i Venècia i havia sortit un competidor en el comerç, Gènova. Els genovesos no es van conformar a navegar pel Mediterrani sinó que van sortir a l'Atlàntic, que van explorar a compte del rei de Portugal. Van instaurar un model d'*economia de plantació* a les illes Madeira que serà el que es reproduirà més endavant al continent americà.

Els portuguesos van explorar les costes occidentals d'Àfrica durant el segle XV. Quan van arribar al golf de Guinea van tenir el monopoli del comerç de l'or subsaharià que fins llavors havia arribat al Mediterrani amb les caravanes transaharianes. Aquest or havia alimentat els califats del nord d'Àfrica que eren resultat de la divisió de l'Imperi Abbassí. També alimentava el regne Nazarí de Granada que va entrar en crisi fins a la seva

conquesta per Castella. L'or i les espècies eren els productes més buscats. Les espècies arribaven a Europa durant l'Edat Mitjana des dels territoris orientals del mar Mediterrani provenint de les navegacions àrabs i de les caravanes de la Ruta de la Seda. A finals del XV, Vasco de Gama va arribar a les costes orientals d'Àfrica on es va trobar amb els comerciants àrabs. La seva superioritat militar, ja que portava artilleria a les naus, el va permetre obligar-los a que el portessin fins a l'Índia i obrir així una nova via pel comerç de les espècies que va deixar obsoleta la del mediterrani.

L'aventura de Colom va anar precedida d'una peregrinació per les corts de Portugal i Espanya amb la seva hipòtesi d'arribar a les Índies per occident. De la cort espanyola el van enviar a la Universitat de Salamanca a consulta. Ja es coneixien les dimensions de la Terra. El segle III Eratòstenes, un savi de la Biblioteca-Museu d'Alexandria, havia calculat amb molta exactitud el radi del planeta. Hi havia un pou a Asuan que un dia a l'any no tenia ombra, el sol estava completament vertical. Mesurant l'ombra d'un pal situat a Alexandria, més o menys mil quilòmetres al nord, va fer el càlcul per triangles semblants. S'hi va aproximar molt. A Salamanca ho sabien i no el van avalar, de manera que va haver de finançar l'expedició amb capital privat. Es van topar amb Amèrica. De moment no sabien gaire bé el que era, però la Corona Espanyola va actuar ràpidament. Tenia l'experiència de les guerres civils castellanques i el que havia costat controlar l'aristocràcia. No volia reproduir el sistema feudal en els nous territoris i, a més, la monarquia era prou forta com per poder-ho fer. Es va atorgar privilegis: el monopoli de subsòl, especialment

els metalls preciosos, i també de la terra que concedia a una mena de funcionaris perquè l'administressin, el sistema *d'encomiendas*.

Els imperis que es van trobar a Mesoamèrica i als Andes ja tenien unes estructures socials d'exacció rendal, o sigui, que el producte del treball de la població es transferia a les classes dirigents. També tenien un sistema fiscal basat amb impostos, en general pagats amb treball; a Mesoamèrica estava controlat pel *cacics* i als Andes, on rebia el nom de *mita* i els treballadors forçosos *mitaios*, controlat pels *curacas*. Tant la *mita* com els *curacas* o els *cacics* es van mantenir després de la conquesta. Els espanyols, quan arriben es van superposen a les elits que existien en els antics imperis. En un primer moment hi va haver una catàstrofe demogràfica de grans dimensions, principalment causada per les epidèmies. La població indígena del Carib, on havien arribat primer els conqueridors, va desaparèixer.

Aquesta situació no es va repetir a Amèrica del Nord on les societats indígenes no eren aptes pel treball reglat. Tampoc al Brasil; no hi havia metalls preciosos i l'explotació agrícola va anar retardada més d'un segle. Poc a poc es va anar desenvolupant una economia agrària que anomenem *economia de plantació*: grans extensions de monocultiu destinat als mercats europeus. Per explotar aquestes plantacions es va recórrer a la importació de mà d'obra esclava des de les costes d'Àfrica.

La monarquia espanyola també va monopolitzar el comerç. Tot el comerç amb les colònies americanes, així com l'emigració, havien de passar forçosament per la

“Casa de Contratación” a Sevilla i després, quan els vaixells eren prou grans i no podien arribar a Sevilla, a Cadis. Un problema per aquest comerç transatlàntic era la pirateria, que ja havia començat al Canal de la Mànega, quan els vaixells anglesos interceptaven els espanyols que portaven la llana de la *mesta*, els grans ramats transhumants, destinats a la indústria tèxtil dels Països Baixos. Això va motivar que Felip II enviés una esquadra contra l’Anglaterra d’Isabel I. La mesta al segle XVI era la principal activitat econòmica de la Península Ibèrica. Una espècie híbrida, l’ovella *merina*, desenvolupada pels àrabs produïa una llana d’alta qualitat que s’exportava als Països Baixos.

El *Tractat de Tordesillas*, entre Portugal i Espanya, sancionat pel papa Juli II dividia el món, de cara als possibles descobriments entre les corones de Portugal i Espanya. A certa distància de les illes de Cap Verd, cap a Occident, corresponia a la corona espanyola i més cap a Orient a la portuguesa. Lògicament Anglaterra, que quedava al marge, no estava d’acord i la resposta era la *Patent de Cors* que atorgava la corona anglesa a determinats navegants i que els autoritzava a quedar-se tot el que trobessin al mar. Per combatre la pirateria a l’Atlàntic s’organitzaven estols de vaixells que viatjaven junts. Quasi sempre van anar i tornar sense gaires problemes. L’or que va arribar el segle XVI va anar a parar directament a mans del banquers alemanys, llombards i florentins que feien d’intermediaris per pagar les tropes mercenàries que Espanya tenia a Flandes. Aquests banquers podien cobrar interessos del vint o trenta per cent.

Un cop esgotades les reserves d'or de Mèxic es van seguir explotant les mines de plata del Perú, però l'economia de tot el continent es va decantar cap a l'agricultura en el que hem anomenat economia de plantació. Els productes que se'n deien *d'ultramar* ja eren molt apreciats en els mercats europeus. Principalment el sucre de canya, el tabac, el cafè, el cacau que no es produïen a Europa, junt amb altres més exòtics com la "cochinilla", un insecte que s'utilitzava per tenyir teixits. Les espècies arribaven a través de Portugal.

A Europa, per altra banda, s'havien desenvolupat mercats que generaven una forta demanda dels productes d'ultramar. A l'Edat Mitjana i durant un llarg període que en alguns llocs durarà fins al segle XVIII la manufactura estava totalment sota el control dels *gremis* a les ciutats. Els gremis eren organitzacions de cada sector: teixidors, orfèvres, pelleters, fusters, forjadors, etc. que controlaven la producció, la qualitat i els preus. Tenien un mecanisme endogàmic de perpetuació i una estratificació laboral molt rígida; cada taller tenia un Mestre i per a ell treballaven oficials i aprenents. Per arribar a Mestre calia assolir un alt grau de perfecció en l'ofici. La qualificació l'atorgava el gremi, ja que la qualitat era essencial, però la realitat era que, en general, arribaven a Mestre els fills de Mestre. Un oficial només podia ser mestre si es casava amb una vídua amb fills petits, cosa a què era obligada en el termini màxim d'un any des de la mort del primer.

En l'economia va tenir un efecte molt beneficiós l'intercanvi ciutat-camp. El camp necessitava els productes manufacturats de la ciutat i la ciutat els

productes del camp. Per altra banda, a partir del segle XVI es produeix l'inici del que en direm la *Revolució Agrícola* per similitud amb el terme Revolució Industrial. De fet no es cap revolució, és un procés lent i progressiu; es tracta de que en l'explotació de la terra que era, i segueix sent, per mol de temps extensiva, comença un model d'explotació diferent que s'anomena intensiva. Es tracta de treure més rendiment a la mateixa superfície conreada, especialment als indrets on la terra escasseja com els Països Baixos. Aquest procés que havia començat a la Península Ibèrica amb els àrabs a l'aplicar sofisticades tècniques de regadiu ara s'estenia per Europa. Es van practicar diferents tècniques com la rotació de cultius que permet la disminució del guaret. Van millorar les tècniques de llaurar, s'utilitzaven animals, va millorar l'adob, es va començar a practicar l'estabulació en ramaderia que es complementava amb el cultiu de farratges. Proporcionava més quantitat d'adob a la vegada que el bestiar s'alimentava amb productes cultivats i no calien tantes pastures. Les rendes dels agricultors, que en molts casos encara eren serfs, van augmentar. A més la coordinació entre agricultura i ramaderia també va originar la aparició del "Domestic System". A les cases de pagès on hi vivien famílies extenses, es va començar a fabricar coses que eren necessàries, com ara els teixits. Ja no es fabricaven només per a consum familiar, sinó que es portaven al mercat. Ràpidament van aparèixer els intermediaris, els *paraires*, que proporcionaven la matèria primera, per exemple, la llana, que la família filava i teixia i després el mateix paraire s'encarregava de vendre el teixit ja acabat. Per suposat el producte del "Domestic System" no tenia la qualitat del dels gremis de la ciutat que elaboraven més

aviat objectes de luxe que no estaven a l'abast de tots els poders adquisitius. Tanmateix, omplien perfectament unes necessitats per una franja de població que sí que té la possibilitat d'adquirir-los. El cas més emblemàtic són les *noves draperies*, un teixit de poca qualitat que tenia, però, molta demanda.

L'augment de la capacitat de consum a Europa, junt amb el comerç atlàntic de productes d'ultramar, construeix un sistema econòmic a escala mundial que es coneix amb el nom de *Capitalisme Mercantil*. La característica del sistema és que no està dominat per la producció, com passarà després de la Primera Revolució Industrial, sinó pel comerç. El comerciant demana al productor el que li cal per vendre i distribuir. La xarxa de producció del "Domestic System" s'anirà escampant per molts llocs i creixent fins al punt que el període immediatament previ a la Primera Revolució Industrial es coneix amb el nom de *protoindústria*. Paral·lelament, les vies de distribució també s'amplien. El problema serà que aquestes vies de circulació de mercaderies han de travessar diferents jurisdiccions, cosa que les farà més dificultoses. Unificar jurisdiccions serà un dels objectius de l'Estat-Nació.

Tots els països europeus participen en aquest primer colonialisme que aporta grans beneficis. La colonització del món es fa per iniciatives privades. A Anglaterra, el 1600, es crea la Companyia Britànica de les Índies Orientals, d'iniciativa privada. Dos anys després, als Països Baixos, es crea una altre Companyia d'Índies Orientals. Més endavant seran les Companyies d'Índies Occidentals. Les operacions militars de la colonització es fan privadament per part d'aquestes companyies. Els

holandesos el segle XVII es superposen a les colònies portugueses del segle XVI. El model de colonització portuguès era la creació de *factories*, punts de les costes africanes i asiàtiques, des dels quals s'organitzava l'intercanvi comercial, inclòs el tràfic d'esclaus que també era un monopoli del rei d'espanya i que cedia al millor postor: primer Portugal, després Anglaterra. Els holandesos ocupen la majoria d'aquestes factories i, a més, fan noves conquestes a l'orient llunyà on desenvolupen economies de plantació. Anglaterra a través de la seva companyia d'Índies orientals conquereix grans territoris, com tot el subcontinent indi i Austràlia, a més de controlar les 13 Colònies a la costa oriental de Nord-Amèrica i bona part del Canadà. Aquests imperis perduraran fins la segona meitat del segle XX.

El 1609 es va fundar el Banc d'Amsterdam i el 1694 el Banc d'Anglaterra; tots dos per iniciativa privada. Amb el volum que pren l'economia global gràcies els dos factors que hem esmentat, el "Domestic System" complementat amb el comerç d'ultramar, fan necessari que el crèdit sigui fluid.

3.3 La monarquia composta

Les estructures polítiques del període viuen canvis importants camí de l'Estat-Nació. Algunes monarquies medievals aconsegueixen controlar l'aristocràcia i tenir el monopoli de la violència. Aquests regnes es van eixamplant per tres mecanismes: casaments i unions de regnes, drets dinàstics i, si calia, per la conquesta. Per

exemple, a la Península Ibèrica el segle XV hi havia cinc regnes: Castella, Portugal, Catalunya-Aragó, Navarra i Granada. El casament de Ferran II i Isabel I uneix Aragó amb Castella. La dinastia catalano-aragonesa ja provenia de la castellana. Isabel i Ferran eren cosins germans (totes les dinasties europees estaven ja emparentades el segle XIII). Un cop feta la unió dinàstica, els regnes de Navarra i Granada s'incorporen per conquesta. Aquest procés de concentració de poder en mans de pocs monarques és general a tot Europa. Es formen les grans monarquies d'Espanya, França, Àustria, Anglaterra i després Prússia i l'Imperi Rus.

Parlem de monarquia composta ja que en el cas d'unió dinàstica o drets dinàstics s'incorporen en un sol estat diferents territoris amb diferents models econòmics, polítics i culturals que estableixen diferents jurisdiccions. Explicarem l'exemple de la corona espanyola: el model econòmic de Catalunya era molt diferent al de Castella, a Catalunya predominava el comerç. El segle XIII, Barcelona era potser el port més important del Mediterrani junt amb Venècia. Havia sorgit una classe social, la burgesia urbana que s'havia estratificat per una banda en un *patriciat* urbà molt ric i per l'altra hi havia els petits comerciants i menestrals. En algun moment van entrar en conflicte pel que fa a l'administració de la ciutat. La corona catalano-aragonesa era un estat federat; cada part, València, Catalunya, Aragó i Mallorca tenien les seves Corts pròpies. La monarquia tenia pocs recursos propis i els obtenia d'aquestes Corts. Era el seu sistema fiscal. Els recursos sempre venien de la burgesia urbana que a canvi posava condicions que el rei acceptava. Així, poc a poc, es va anar construint un ordenament jurídic

complex, les *Constitucions* i no sols per activitats econòmiques, sinó que també reconeixia drets personals i col·lectius. Un exemple: a Castella el segle XVII un *corregidor* podia emetre una sentència de mort. A Catalunya el més sanguinari dels delinqüents tenia unes garanties processals bastant semblants a les contemporànies. Com que la font d'ingressos de la corona eren les Corts es va crear un organisme permanent: la *Diputació del General* o Generalitat que es dedicava a recaptar impostos fora de les convocatòries de Corts. Era un sistema fiscal permanent. Quan canviava un rei havia de convocar Corts i el primer que feia era jurar les *Constitucions*, o sigui les lleis que s'havien aprovat fins aleshores. A la dinastia dels Àustries no els agradava gaire, Felip II amb l'excusa de perseguir a l'ex-secretari seu Antonio Pérez va portar els "Tercios" a l'Aragó i va desmantellar les institucions aragoneses. Felip IV, enutjat, va abandonar les Corts catalanes abans d'hora. Després de la Guerra dels Segadors el 1640, les institucions catalanes van quedar ja bastant buides de contingut i es van rematar després de la Guerra de Successió per la nova dinastia Borbònica amb el decret de Nova Planta de 1716.

A Castella el model econòmic era sobre tot agrari i ramader; el model comercial havia estat derrotat amb les *Comunitats*. La principal economia de l'època era la *Mesta* que estava en mans de l'aristocràcia. La monarquia era molt forta perquè tenia ingressos per taxes pròpies, l'esmentada *alcabala*. Amb els recursos que arribaven de les colònies es mantenien les guerres a Europa. Tot i així l'estat espanyol va entrar en fallida més d'un cop. Ja a finals del segle XVIII les colònies no

aportaven res a la metròpoli. Un rei alineat amb el *Despotisme Il·lustrat* de l'època, Carles III, va voler recaptar més i va imposar a Amèrica les *Reformes Borbòniques*, cosa que probablement va influir en els posteriors processos d'independència.

Un cas que també cal mencionar és Anglaterra. Les grans monarquies europees havien derivat cap a *l'absolutisme*, el poder total del rei. La cultura política de l'època era que el rei rebia el poder directament de Déu i per sota d'ell hi havia els súbdits que li devien obediència. A aquesta estructura d'estat en direm Estat-Corona per diferenciar-lo de l'època posterior que serà l'Estat-Nació. Durant tot el segle XVII Anglaterra es debat entre la voluntat dels reis d'emular les monarquies absolutistes europees i les resistències de les classes socials més riques, excepte l'aristocràcia, per posar límits al poder reial. Comença el segle amb els primers Estuards: Jacob I i Carles I. Aquest últim entra en conflicte amb el *Parlament* controlat per la classe terratinent no noble, la "gentry" que provenia de la desamortització de les terres monàstiques de la Reforma d'Enric VIII. Quan pretén deixar de banda el Parlament i posa un impost reial, el "Ship Money" entra també en conflicte amb la classe comerciant. Resultat: el Parlament organitza un exèrcit i la Guerra Civil s'acaba amb la decapitació del rei i l'establiment del "Protectorat de Cromwell". Després, els segons Estuards, Carles II i Jacob II segueixen la mateixa línia d'actuació. Aquest últim ha de fugir del país amb el triomf de la "Glorious Revolution" de 1688. Els límits al poder reial queden establerts. Ja podem parlar d'un mena d'Estat-Nació sota la influència de la filosofia política de John Locke.

A França la monarquia borbònica era molt forta i emblema del poder absolut, especialment amb Lluís XIV. El 1789, quan Lluís XVI convoca els Estats Generals per intentar solucionar els seus problemes financers, feia 175 anys que no es convocaven. Va ser el començament de la Revolució Francesa i origen de l'Estat-Nació a Europa.

La monarquia absolutista és benvinguda en un primer moment pels homes de negocis que veuen en una autoritat central la millor garantia per a la seva activitat; els convé un estat fort que protegeixi el comerç. Els monarques sabien que com més s'enriquia la burgesia comercial més fort seria l'estat. El problema eren les possibles arbitrarietats del poder. La classe dominant seguia sent, en molts llocs, la terratinent i tenia molta influència sobre l'estat. Per altra banda va sorgir una classe molt potent de funcionaris. *Quan la riquesa de les ciutats va superar la del camp, aquestes estructures polítiques van quedar obsoletes, i es va evolucionar cap una altra estructura: l'Estat-Nació.*

4. El llarg camí del liberalisme

El liberalisme serà el tret cultural més significatiu de l'Estat-Nació. Té un recorregut històric llarg que comença amb canvis culturals des de l'Edat Mitjana. Assumim un concepte ampli de liberalisme, el que planteja Harold J. Laski en un gran llibre, editat per primer cop el 1936, però que s'ha anat reeditant fins l'actualitat: "El liberalisme europeu". El plantejament és que els canvis culturals es produeixen de manera progressiva en quatre-cents anys paral·lelament als canvis econòmics i socials.

4.1 Les reformes religioses

El Cristianisme va ser la cultura dominant de tota l'Edat Mitjana. La idea d'una vida després de la mort, en la qual es rebria un càstig o un premi, determinava molts o tots els aspectes de la vida, que estava orientada a la salvació de l'ànima. Amb el progrés material, es va plantejar si la riquesa era un obstacle per aquesta salvació. L'Església, però, com a organització no tenia masses manies, anava acumulant riqueses com ja havia fet durant el feudalisme; per salvar l'obstacle de la riquesa es va inventar el *purgatori* que aleshores va ser també una font d'ingressos, ja que la almoïna en podia reduir les penes. Davant la riquesa ostentosa oficial havien sorgit diferents ordes religiosos, franciscans, dominics, etc. que proclamaven la pobresa original del Cristianisme.

Aquests ordes, anomenats mendicants ja que vivien de la caritat, van jugar un gran paper durant la crisi del segle XIV.

La primera Reforma va ser estrictament política. El rei anglès Enric VIII va voler acabar amb el poder de l'Església Catòlica dins del seu regne i senzillament va trencar relacions i va crear una altra Església, l'Anglicana, d'estructura molt semblant però controlada per l'estat civil. No va ser només una acció política, sinó també econòmica: va abolir els ordes religiosos i els va confiscar les terres que tenien. Això va fer sorgir amb el temps una classe social terratinent, no aristocràtica, anomenada "gentry". Els Parlaments que es van enfrontar amb el poder reial al segle XVII estaven constituïts quasi exclusivament per membres de la "gentry". Enric VIII, amb el seu cisma, va aconseguir tres objectius: va eliminar la jurisdicció de l'Església Romana dins el seu territori, va lliurar la població dels tributs eclesiàstics, i va transferir la propietat monacal a mans privades. Tot plegat va influir molt en la història posterior d'Anglaterra i Gran Bretanya.

Jan Huss, un primer reformador de l'Europa Central va acabar a la foguera acusat d'heretgia. El primer Reformador que no va acabar a la foguera va ser Luter. Indignat pels abusos de les almoines va començar a predicar contra l'Església Catòlica, però el pecat més greu que va cometre va ser traduir la Bíblia a l'alemany. Abans Wiclif ja l'havia traduït a l'anglès. La tesi que els fidels podien accedir ells sols al coneixement sagrat sense intervenció de tercers va ser el punt principal de conflicte. El Concili de Trento que va condemnar Luter i

va començar la Contrareforma va deixar molt clar que el magisteri de l'Església era totalment necessari, i van seguir amb el llatí com idioma oficial. Però la Bíblia ja estava traduïda. Per què Luter no va fer cap a la foguera? Doncs perquè no el van poder enxampar. El va protegir Frederic de Saxònia; aquest duc havia competit amb Carles I per ser elegit emperador de l'Imperi Germànic sense èxit i segurament estava ressentit.

El camp estava adobat. Van sortir nous reformadors que van crear diferents esglésies cristianes, Presbiterians, Anabaptistes, etc. La figura més rellevant de les Reformes va ser Calví. En general totes les doctrines reformistes predicaven el dret a la riquesa enlloc de considerar-la un entrebanc per la salvació. Max Weber va desenvolupar la tesi que el Protestantisme havia estat una variable clau en el desenvolupament del Capitalisme. L'element dogmàtic essencial de les reformes era que la salvació de l'ànima depenia fonamentalment de la fe, en detriment de la mortificació del cos que era la doctrina paulina dominant fins aleshores. Fins i tot s'interpretava l'èxit en la vida terrenal com un reconeixement diví i premi per la fe. De fet, Luter encara era un home medieval molt preocupat per la salvació i Calví era més pragmàtic. Aquest es va fer amb el poder polític a la ciutat de Ginebra on va establir una teocràcia molt severa. Allí va ser condemnat a la foguera Miquel Servet per raons de pensament, com havia passat amb Giordano Bruno a Roma. La teoria de Weber es qüestiona per aquestes circumstàncies i l'alternativa és que la burgesia emergent va anar modelant les diferents religions en funció de les seves necessitats en cada moment, com va fer també posteriorment l'Església Catòlica. O sigui, que

van ser les religions que es van adaptar a les circumstàncies. Ara bé, el que és cert és que hi va haver un canvi de la cultura medieval; va ser *l'acceptació del dret a la riquesa*. Mitja Europa li nega a Roma el dret a la interpretació i proclama que l'interès terrenal és prioritari sobre el celestial. L'autoritat eclesiàstica desapareix de l'esfera econòmica. Els països on varen triomfar les reformes, en general havien desenvolupat més el Capitalisme mercantil, mentre que a l'Europa Meridional, on no s'havia seguit el mateix ritme va seguir dominant l'Església Catòlica.

Després d'un segle de guerres de religió va quedar clara la distribució territorial. El paper que havia jugat fins llavors el Papa ara li corresponia al Príncep i aquest era un còmplice perfecte per a la burgesia. Es va percebre que la intolerància religiosa creava inestabilitat social i això no era bo per al desenvolupament econòmic. La tolerància es va implantar pràcticament a tot Europa. L'excepció eren els països meridionals, encara sota la jurisdicció de Roma.

4.2 La ciència

El paper que va jugar la ciència va ser extraordinàriament important, tant per les noves aportacions tecnològiques com pels canvis culturals. En l'Edat Mitjana el pensament estava ocupat només per la teologia. L'interès científic que s'havia desenvolupat en l'època hel·lenística i per la cultura àrab havia quedat enterrat sota l'hegemonia del pensament religiós. A partir del

segle XV i més el XVI va sorgir de nou aquest interès. El 1543. va veure la llum de manera pòstuma l'obra de Nicolàs Copèrnic "De revolutionibus orbium celeste"; va tenir un gran impacte en el món del coneixement. La concepció heliocèntrica de l'Univers va crear moltes expectatives, però no en les universitats clàssiques que seguien ensenyant teologia. El mateix any Andrea Vessalio va publicar el seu llibre d'anatomia "De humanis corporis fabrica". Des de Galè no s'havien fet estudis d'anatomia, i mai en cossos humans. Galileu va començar a estudiar diversos fenòmens de la natura, però això encara li va comportar entrar en conflicte amb l'Església.

Un punt important és la publicació el 1620 de l'obra de Francis Bacon "Novum organum" on descriu el *mètode científic* d'investigació. És el mètode *inductiu* en contraposició al mètode *deductiu* aristotèlic (Aristòtil havia anomenat "organum" el llibre en que explicava la lògica) Consisteix en desxifrar les *lleis generals* que regeixen la naturalesa a partir de lleis particulars que són el resultat de *l'observació* i que cal confirmar mitjançant *l'experimentació*. És el que s'anomena *empirisme*.

Les universitats establertes van trigar encara molt a entrar en el coneixement científic. Però a qui no havia passat desapercebut el procés era als homes de negocis; des del primer moment van tenir clar que un millor coneixement de la naturalesa podia ser molt favorable per a ells; per cercar la riquesa calia tenir un bon domini de la natura. L'exemple més representatiu es la "Royal Society" de Londres, una iniciativa privada que portava a terme investigacions complexes, quan a la universitat d'Oxford

encara no s'ensenyava ni tan sols geometria. El punt culminant del seu èxit va ser la figura de Issac Newton amb l'elaboració de la teoria de la gravitació universal entre els segles XVII-XVIII. I no sols això, Newton va donar els fonaments de la física, la mecànica, una teoria de la llum. Es disputava amb Liebnitz qui havia descrit primer el càlcul infinitesimal. Robert Hooke també va ser un físic destacat de la "Society", es disputava amb Newton l'autoria de llei de gravitació universal. També es va interessar per altres qüestions. En el seu llibre "Micrigraphia" va descriure un món microscòpic; per primer cop es parlava de la cèl·lula. L'interès de la burgesia en la ciència centrada en una organització privada és evident. L'astrònom Haley, un altre membre destacat de la Royal Society, es va passar anys a l'hemisferi sud per descriure'n el firmament ja que era important per a la navegació. Un premi que tenien establert era per a la fabricació d'un cronòmetre fiable. La navegació en aquella època es feia determinant la latitud per l'altura dels astres i la longitud calculant l'hora exacta en el punt que es trobava el vaixell i comparar-la amb l'hora en que havia sortit de port. Això es feia encara amb rellotges de sorra i era poc exacte. Totes els estats van crear acadèmies de ciències que normalment estaven, al menys en part, subvencionades per les monarquies.

No es tracta de fer un relat de la història de la ciència, sinó de relacionar la tecnologia amb el progrés econòmic i les repercussions socials i culturals. Darrera els coneixements científics ve la tècnica, que no és més que la seva aplicació pràctica. Com exemple tenim la màquina de vapor que tan important va ser en l'explosió

de productivitat de la Primera Revolució Industrial. Un mestre de Robert Hooke va ser Boyle qui simultàniament amb Mariotte havien estudiat el comportament dels gasos. Hooke va assessorar a començaments del segle XVIII a Thomas Newcomen per fabricar una bomba accionada amb vapor d'aigua a pressió que servia per drenar aigua de les mines de carbó de Gal·les. A partir de la màquina de Newcomen, James Watt va construir la seva màquina de vapor, millorant-ne el rendiment i proporcionant un moviment circular.

Durant el segle XVII hi ha molts estudis sobre la electricitat, però no serà fins a començaments del XIX que es relaciona amb el magnetisme, cosa que donarà com a fruit el generador i el motor elèctric.

4.3 La il·lustració

És un referent cultural del nostre temps. Es parla del segle XVIII com el segle de les llums. En anglès se'n diu "The Enlightenment". Cal veure què significa dins de la nostra cultura actual; si tenim en compte la dicotomia llum- fosc, el significat subliminal està molt clar; abans del segle XVIII es vivia en la foscor i aleshores es van obrir les ments, es va veure la llum per sort de tots nosaltres, que hem quedat il·luminats per sempre més. Va ser llavors que es va fer el disseny intel·lectual de l'Estat-Nació. Així és com es construeix una cultura, una construcció cultural, la cultura liberal. El mecanisme és un procés discursiu que té efecte performador. El discurs

crea realitat, virtual, però realitat. Què millor que poder donar els noms del pares fundadors com a fonament?

Què és, però, la il·lustració? Difícilment es pot definir i limitar. El primer que ve al cap són noms de pensadors famosos: Montesquieu, Voltaire, Diderot, D'Alambert. Noms francesos. La cultura francesa ha intentat monopolitzar el moviment tot i que el començament no està a França. El primer pensador dissenyador de l'Estat-Nació és John Locke, el teòric de la Revolució Gloriosa anglesa de 1688. La teoria política de Locke tracta de canviar les relacions de poder; limitar el poder reial a canvi de potenciar el poder del Parlament. A qui representava el Parlament? No pas a tothom. Les lleis electorals britàniques limitaven la participació de la població a un reduït grup social. No es va eixamplar la base democràtica fins a mitjans el segle XIX. Gran Bretanya va proporcionar també grans noms d'il·lustrats: Hume, Adam Smith, Malthus.

Els progressos científics i tècnics de l'època, són il·lustració? Pocs contestarien que sí. El contingut global és filosòfic i es centra en la tolerància religiosa. La base social i econòmica de la diversificació religiosa el segle XVI i també la tolerància tenen a veure amb el desenvolupament econòmic. La teologia perd pes, però ningú es declara ateu ja que tothom entén la religió, la que sigui, com una bona eina de control social. El primer que es declara obertament ateu és Lamettrie, un metge francès que va escriure un llibre: "L'home màquina" on descriu el cos humà, incloses les funcions intel·lectuals i emocionals com orgàniques. La idea de Déu canvia, al Déu totpoderós se li atribueixen limitacions. La pregunta

de si Déu pot fer que dos i dos no sumin quatre es respon amb la imatge del Déu Rellotger que ha creat les lleis que regeixen la naturalesa, però després ja no pot canviar-les. Aquesta visió s'anomena *deisme* i ja queda incorporada al bagatge cultural.

Pel que fa a filosofia política la figura més notable és Montesquieu. S'inspira, per no dir que fa un plagi creatiu, en J. Locke. En el seu llibre "L'esperit de les lleis" descriu un estat on coexisteixen de manera independent tres poders: legislatiu, executiu i judicial. Teòricament cap dels tres ha de ser hegemònic sobre l'altre. Ara bé, conceptualment és una mica diferent del que serà el futur Estat-Nació. Un exemple del que és l'anacronisme en la interpretació de la història, quan es posa en present alguna cosa del passat com argument. Com exemple transcriuré uns paràgrafs del llibre:

"El poder executiu ha d'estar en mans d'un monarca, perquè aquesta part del govern, que necessita quasi sempre una acció ràpida, està millor administrada per una sola persona que no per vàries"

"Si no hi hagués monarca i es confiés el poder executiu a un cert nombre de persones del cos legislatiu, la llibertat no existiria doncs el dos poders estarien units ja que les mateixes persones participarien en un i en l'altre"

"Si el poder executiu no té el dret de frenar les aspiracions del cos legislatiu, aquest serà despòtic, ja que podrà atribuir-se tot el poder imaginable, aniquilarà els altres poders"

A la primera meitat del segle XVIII encara s'està plenament en l'organització política que anomenem Estat-Corona, bàsicament amb l'esquema rei i súbdits i en que el rei és ungit de poder per gràcia divina. Montesquieu s'inspira en la Gran Bretanya i en el procés que va portar a limitar el poder reial per un parlament representant dels interessos de la burgesia i els terratinents no nobles. La reforma havia portat la substitució de l'Església pel Princep. La teoria de J. Locke era la substitució del Princep pel Parlament. Montesquieu no és el pare del disseny del Estat-Nació, ni molt menys de la democràcia. Escriu en la França del segle XVIII i allí la situació política és diferent a Gran Bretanya

El moviment intel·lectual que anomenem Il·lustració aporta realment molts elements que influeixen en el canvi cultural. Ara bé, aquest canvi cultural és un procés lent que es construeix amb molts elements i processos discursius. Quan es mira retrospectivament per donar a alguns d'aquests elements una importància especial és sempre per interessos actuals, com la història. Un aspecte molt important de la Il·lustració i que passa desapercbut –més aviat es vol amagar– és el caràcter extremadament elitista del moviment. Els il·lustrats són una elit que van exercir el mecanisme de la hegemonia cultural de Gramsci a que hem fet referència en el capítol de l'Antropologia Cultural. El resultat immediat serà el model polític del *Despotisme Il·lustrat*, un estat pràcticament absolutista, però preocupat per una administració intel·ligent que afavoreixi la prosperitat econòmica.

Per J. Locke la societat estava dividida en dues classes: rics i pobres. Els rics els cal un bagatge cultural important i per això han de rebre un ensenyament el més complet possible, per adquirir habilitat per governar. Els pobres no necessiten ensenyament, només els cal la virtut de l'obediència. Tenen el dret a ser governats i prou. Cent anys després Voltaire, que era un ric terratinent, escrivia el mateix. Els seus treballadors, per treballar els seus camps no necessitaven formació intel·lectual.

Hi ha una figura de la Il·lustració que sí que es preocupa per la desigualtat social i pel destí de les classes desposseïdes. És tracta de J. Jacob Rousseau. Va ser el referent dels jacobins durant una fase de la Revolució Francesa.

4.4 La doble Revolució

Assumim l'expressió de E. Hobsbawm de la “doble revolució” que es refereix als canvis econòmics i polítics que coincideixen temporalment i que desemboquen en el *Capitalisme Industrial* en el pla econòmic i en l'*Estat-Nació* en el polític. El pas del Capitalisme Mercantil al Capitalisme Industrial és el que es coneix com la *Primera Revolució Industrial*. El que podria definir el canvi és que a una economia vertebrada en el comerç –el comerciant decideix les mercaderies que ha de elaborar el productor per poder comerciar-les–, li segueix una fase que està fonamentada en la producció, que a més passarà de fer-se des dels domicilis particulars dels productors i els petits tallers dels artesans a la fàbrica, un espai físic destinat especialment a la producció de mercaderies. Al

mateix temps es produeix un canvi cultural i social que transformarà no sols les estructures polítiques, sinó també la cultura: institucions, tradicions, costums, creences i valors.

El paradigma econòmic és el procés d'industrialització britànic i el polític són les revolucions americana i francesa. Cal fer notar que no és un procés històric de curta durada; De manera progressiva els segles anteriors havien vist canvis en el sistema econòmic, en les organitzacions polítiques i en els valors culturals. També en la manera en que es relacionaven. El conjunt del procés no és uniforme ni simultani en qualsevol indret. Els països més meridionals i a l'est d'Europa no segueixen els mateixos ritmes. Per exemple a Polònia es desenvolupa una segona servitud al segle XVI com a conseqüència de la demanda de gra dels Països Baixos que desvien la seva activitat econòmica a altres sectors. Probablement té relació amb la desaparició de l'estat polonès a finals del segle XVIII a mans de Prússia, Rússia i l'Imperi Austro-Hongarès. Tot plegat no s'acaba a finals del XVIII; ja veurem com tot el segle XIX es va eixamplant aquesta idea de la *dobla revolució* per tot Europa i Amèrica.

4.5 La Primera Revolució Industrial

És un dels capítols més importants de la història de la economia. És el moment en que es produeixen una sèrie del que hem anomenat Explosions de Productivitat en el capítol d'economia. Aquest augment de productivitat es

per l'aparició durant el segle XVIII d'un seguit de innovacions tecnològiques de procés que s'apliquen a la producció de mercaderies. Al rebaixar el cost de producció es poden millorar els guanys a la vegada que rebaixar el preu, cosa que permet entrar en el model de mercat de competència imperfecte. De Vries, en el seu llibre *La Revolució Industriosa*, exposa la teoria que va ser un gran augment de la demanda que va estirar la producció. Són variables que es retroalimenten. Al baixar els preus –la filatura el va baixar fins a un 10%– hi ha més sectors de població que tenen accés a les mercaderies, i alhora l'augment de productivitat també podia millorar algunes remuneracions i fer que augmentessin els recursos disponibles (*demanda agregada*). La producció fins llavors estava en el si de les famílies en el camp i en els petits tallers d'artesans de les ciutats, però el conjunt ja era prou important com perquè s'hagi anomenat producció *protoindustrial*. Aquesta protoindústria no va poder suportar la competència de les fàbriques i va desaparèixer.

Veiem les innovacions de procés del segle XVIII i com intervenen en el canvi del sistema econòmic. No es tracta de fer una relació completa, sinó de relatar com cada aportació tecnològica porta l'avanç econòmic.

En l'agricultura es va passar d'un sistema extensiu a un sistema intensiu que va començar als Països Baixos i que es va estendre ràpidament a Anglaterra. Les tècniques eren el regadiu, la rotació de cultius i l'estabulació de la ramaderia que proporcionava adob i tot plegat estalviava el guaret. El 1701 Jethro Tull inventa una sembradora de tracció animal. El sembrar el gra d'una manera ordenada

feia que la productivitat –grans obtinguts per gra plantat– augmentés. El 1730 es construeix a Anglaterra l'arada Rotherham, que té forma triangular i està adaptada per la tracció animal. Permet remoure la superfície de la terra amb més profunditat i en millora el rendiment. En el segle XVIII es promou al Parlament Britànic una llei per permetre fer tancaments, la "enclosure act", especialment d'espais comunals. Tot plegat, l'augment de productivitat i els tancaments van desplaçar del camp a les ciutats grans quantitat de població, cosa que va permetre tenir una mà d'obra molt barata pel desenvolupament industrial.

La indústria té en aquest moment dos sectors punters: el tèxtil i la siderúrgia. El 1733 Jonh Key inventa la llançadora volant que fa que els telers puguin treballar més ràpid, a més, permet que la peça pugui tenir més amplada que la llargada dels braços de l'operari. La innovació més rellevant va ser la màquina filadora anomenada "Spinning Jenny" inventada per James Hargreaves el 1764. La filatura es feia fins llavors a mà i era un treball molt lent; es podien necessitar 30 persones filant per alimentar un sol teler. Les primeres filadores mecàniques permetien filar fins a quatre fusos simultàniament. Aquestes primeres màquines estaven construïdes amb fusta i funcionaven manualment encara en cases de pagès com a "Domestic System" i en petits tallers artesans. Aviat es van fer funcionar amb energia hidràulica o per tracció animal, la "Mule-Jenny". Ja calia una instal·lació en espais especials: la fàbrica. Amb l'abundància de filatura també es va multiplicar el nombre de telers, que originàriament eren també de fusta,

però que aviat van passar a ser de ferro perquè suportessin millor la mecanització.

Pel que fa la siderúrgia també es viuen ara importants innovacions de procés. El 1709 A. Darby utilitza carbó de coc enlloc de carbó vegetal per obtenir ferro. El ferro es troba en la naturalesa en forma d'òxid i normalment tendeix sempre a l'oxidació. Per obtenir ferro cal barrejar l'òxid amb carbó a altes temperatures; el carbó reacciona amb l'oxigen i s'obté el ferro pur. Es requeria carbó vegetal ja que, si no, el ferro contenia elements que el feien més fràgil. El carbó de coc és carbó destil·lat a més de cinc-cents graus sense oxigen que perd així els components que podrien fer el ferro més fràgil. El 1776 Wilkinson utilitza la màquina de vapor de J. Watt per injectar aire als alts forns. Els alts forns es coneixen des del segle XV, però la necessitat de carbó vegetal era un entrebanc. El 1829 Nielsen va millorar el rendiment dels alts forns injectant l'aire escalfat prèviament. La producció de ferro va passar de 25000 tones a l'any el 1720 a 2200000 el 1850.

Els canvis en l'agricultura, el tèxtil i la metal·lúrgia es van complementar per fer un important salt qualitatiu del sistema econòmic. S'ha d'afegir que el ferro, el carbó i la màquina de vapor són els elements que van permetre el ferrocarril. El ferrocarril també representa una explosió de productivitat en el sector del transport. La circulació de mercaderies i de persones és molt més fàcil i això representa l'ampliació i l'articulació dels mercats. Els quilòmetres de ferrocarril construïts el 1831 eren 332; el 1876 ja arribaven a 309.641. També la navegació, que a començament del segle XIX era exclusivament a vela, va canviar dràsticament a finals del mateix segle substituïda

pel vapor. Les tones de mercaderies transportades amb vaixells de vapor el 1831 eren 32.000 i el 1876 van ser 3.293.072.

La principal conclusió és que *els avenços tecnològics de l'època repercuteixen de forma molt important en la història social i política*. Tot i la importància de les innovacions tecnològiques en l'explosió de productivitat de la Primera Revolució Industrial, no s'ha de deixar de banda les noves formes d'organització del treball en el sentit de la divisió del treball; l'exemple és la fàbrica d'agulles que descriu Adam Smith.

Les famílies a més de productores eren consumidores. A mida que l'economia s'expandia van millorar la seva capacitat de consum, no sols de les seves produccions, sinó també dels productes d'ultramar que els proporcionaven els comerciants. El canvi es produeix amb l'aparició de la fàbrica, estructura necessària per la mecanització i per tant la millora de la productivitat. La variable tecnologia és essencial. En el capítol que parlàvem de com funciona l'economia dèiem que el cicle bàsic són les unitats de producció i les unitats de consum (famílies) i que els dos pols es retroalimenten. Per altra banda, l'augment de productivitat fa abaixar els preus dels productes, cosa que afavoreix que més capes de població tinguin accés al consum.

4.6 Eclosió de l'Estat-Nació

La paraula nació es va utilitzar ja el segle XVII en el tractat de Westfàlia. Ara bé, el model d'estat no va

canviar. El model va seguir essent l'Estat-Corona o Antic Règim. L'esquema era un poder absolut: el rei i els súbdits. Al rei l'autoritat li venia directament de Déu i els súbdits no tenien altre opció que l'obediència, el dret a ser governats. L'emergència d'un nou grup social, els comerciants i negociants, fa que canviï la cultura i les relacions amb el poder polític. Al començament aquest grup social es refugia en aquest model polític que per la seva part protegeix els seus negocis en una mena de simbiosi. Cal recordar, però, que el poder monàrquic sorgeix de la propietat de la terra i del grup social que l'ostenta: l'aristocràcia. La terra seguia sent el refugi segur del Capital. Molts comerciants invertien els seus guanys en comprar terres. Amb el desenvolupament protoindustrial i industrial del segle XVIII, la riquesa global que fins llavors era majoritàriament la possessió de la terra es decanta cap als béns industrials, i quan aquests superen els agrícoles el marc institucional i cultural ja no serveix. A Anglaterra és un procés que ha durat tot el segle XVII amb una guerra civil inclosa i la decapitació d'un rei. A França el conflicte d'interessos es fa més agut; els interessos agrícoles es resisteixen a cedir el poder i quan la monarquia arruïnada demana ajut a la burgesia no pot acceptar les seves demandes i esclata un moviment revolucionari.

L'Estat-Nació neix de dues revolucions polítiques, la Revolució Americana i la Revolució Francesa. El principi bàsic en que es fonamenten és un canvi de paradigma. El poder polític ja no emana de Déu, sinó del poble que constitueix la Nació. Es passa de ser súbdits a ser ciutadans, canvia l'estatus. Representa un canvi cultural importantíssim. Naturalment no és un canvi

brusc; el canvi cultural es va gestant durant tres segles i es solapa amb creences més antigues que es resisteixen a desaparèixer. El que sí que es produeix d'una manera més brusca és el *canvi polític*.

Aquest nou model d'estat, fonamentat en que el poder emana del poble, té dues característiques fonamentals: *un nou ordenament jurídic i un nou ordenament econòmic*. Pel que fa al nou ordenament jurídic es tractava d'unificar-lo per tot el territori. En molts llocs persistien diferents jurisdiccions, que podien tenir origen en la potenciació dels drets feudals que es va produir en el segle XIV o en els drets de l'Església Catòlica, allà on encara tenia hegemonia. També en els diferents models jurídic dels diferents estats que s'havien reunit en les monarquies compostes. Aquestes jurisdiccions dificultaven molt la circulació de mercaderies per un mateix regne. En ocasions havien de traspasar duanes interiors.

El fonament del nou ordenament jurídic era la definició dels drets de l'home com expressió del dret natural. En les declaracions dels drets de l'home té un lloc preeminent el *dret a la propietat*. De fet el concepte mateix de propietat experimenta un canvi de matís. Ara es tracta d'una propietat individual *exclusiva i excloent*. Cal aclarir-ho; la propietat de la terra un cop superada la fase de servitud era una mena de propietat compartida, es parlava de dominis. El *domini directe* era del propietari que cedia el *domini útil* a l'arrendatari que tenia la llibertat d'explotar aquella terra com volia i accedir directament al mercat a canvi d'un arrendament o cens. La propietat industrial era individual, no compartida amb

els treballadors que estaven en règim de treball assalariat. També era exclusiva del propietari que podia transferir-la com i quan volia. Una altra característica dels drets de l'home era la seguretat jurídica de l'individu davant les possibles arbitrarietats del poder. L'home es defineix com un ésser lliure. D'aquí ve el nom de *liberalisme* que dona nom a tota la construcció cultural. L'altre dret que queda clar, ja que el poder polític emana del poble, és l'elecció dels governants per part del poble, però aquí també hi ha matisos. La burgesia accepta fer-se càrrec del manteniment de la institució Estat, però no tothom contribueix per igual en aquest manteniment, qui més contribueix té més dret. El dret de vot no és universal, només en té dret qui paga impostos, de manera que el vot és censatari, segons un cens fet a partir dels patrimonis particulars. A Europa en molts estats es manté aquesta situació fins a finals del segle XIX i encara el s. XX.

Un aspecte important del nou ordenament jurídic és la proclamació de Constitucions. Tan la Revolució Americana com la Francesa comencen amb la redacció d'una Constitució. Es tracta d'una llei de rang superior. Això vol dir que la legislació estarà jerarquitzada; qualsevol altra llei no es pot contradir amb una llei de rang superior i per sobre hi ha la Constitució que ha de garantir els Drets de l'Home. El nou estat s'atorga una autoritat central i marca uns límits d'aquesta autoritat que són les seves fronteres.

El nou ordenament econòmic defineix un *espai econòmic*. Adam Smith, en "La riquesa de les nacions", ho expressa d'una manera molt clara. Diu: "el treball anyal de cada nació és el que assorteix originàriament de

totes aquelles coses necessàries i útils per a la vida que s'hi consumeixen en un any, i que consisteixen o bé en el producte immediat d'aquest treball o bé el que amb aquest producte s'adquireix de les altres nacions". El nou espai, doncs, és un territori que té una activitat econòmica i on els intercanvis són lliures i altres territoris iguals amb els que es tenen també intercanvis comercials, però les mercaderies han de travessar fronteres. Les antigues duanes interiors desapareixen per traslladar-se a les fronteres de l'estat. Les noves duanes frontereres també han de servir per protegir l'activitat econòmica de dins el territori. Queda molt ben delimitat un mercat interior i un mercat exterior. Queda també molt clar el concepte d'importació, el que es compra en altres espais econòmics, i d'exportació, el que es ven a altres espais econòmics. El patró d'intercanvi del mercat interior serà la moneda que decidirà l'estat. El problema sorgeix en el patró de referència en els intercanvis entre estats. És una qüestió que encara dura a dia d'avui. En parlarem més endavant. En principi quan un estat vol comprar mercaderies a un altre necessita tenir la moneda del que ven. L'estat que tingui més capacitat per vendre els seus productes tindrà la seva moneda més valorada. La realitat fa que no sigui tan fàcil.

La diferència entre importacions i exportacions d'un estat és el que se'n diu *balança comercial*. Cal tenir molt en compte que en el conjunt de tots els estats la balança ha d'estar equilibrada. Si n'hi ha un que té la balança comercial negativa serà perquè un altre la té positiva. Per altre banda no tot és circulació de mercaderies, també circulen Capitals. Mercaderies i Capitals sumats són la *balança de pagaments* que completa la balança

comercial. L'equilibri s'acaba aconseguint mitjançant el crèdit, tant públic com privat.

Aquests conceptes, només apuntats aquí, són per mostrar que cada estat és un espai econòmic que té relacions amb altres espais econòmics.

4.7 La creació d'identitats nacionals

La construcció cultural més important paral·lela a la construcció de l'Estat-Nació és la creació de les identitats nacionals. És molt gràfica la famosa frase de Massimo d'Azeglio després de la unificació d'Itàlia com a nació: “Ja hem construït Itàlia, ara hem de construir els italians”. Un dels estudis més importants sobre aquesta qüestió és el de la historiadora francesa Anne-Marie Thiesse. El seu llibre principal és “La creació de les identitats nacionals. Europa: segles XVIII-XX”, de lectura obligada.

En l'època de l'Esat-Corona la població tenia un sentiment de pertinença molt local. La gent es sentia del seu poble, de la seva ciutat o com a molt de la seva comarca. Els que venien de comarques veïnes es veïen com a forasters. Conceptualment, la nació són la gent que viu dins els seus límits; de la població emana el poder. Com diu Eric Hobsbawm, calia ampliar aquest sentiment de pertinença de la regió fins les fronteres de la nació. Els occitans, els bretons o els catalans s'havien de transformar en francesos. Els sicilians, els venecians o els sards s'havien de convertir en italians; i així a tots els

Estats-Nació que es van crear. Es va produir la identificació dels seus habitants com membres integrants d'una nació. Aquest procés va ser molt desigual en diferents països i amb diferents velocitats. *Va durar tot el segle XIX i fins i tot es pot dir que en alguns llocs on va fracassar, com l'Estat Espanyol, ha continuat fins avui.* Es va aconseguir mitjançant diversos processos discursius que van modelar les diferents construccions culturals. En farem una enumeració:

- *Canvi de paradigma sobre el poder polític.* L'Estat-Corona era una teocràcia; el poder del rei emanava de Déu. Ara calia que es prenguéss una nova consciència. Calia passar de la categoria de súbdits a la de ciutadans ja que aquesta ciutadania era la base d'on emanava el poder polític. Aquesta nova consciència s'havia anat formant durant tot el període que hem anomenat el llarg camí del liberalisme. Ara bé, en exclusiva per les classes més adinerades; els treballadors, majoritàriament agrícoles, en quedaven al marge, especialment per la falta d'instrucció fomentada pels terratinents i la influència de les castes sacerdotals que estaven al costat dels poderosos. En el moment de formació de la nova cultura política ja no es podien tenir tan al marge. Els va arribar el discurs de la ciutadania i també van formar part de moviments socials, que al final tampoc els van afavorir d'una manera clara.

- *Idioma.* Té una importància central en la creació d'identitats. Tots els habitants d'una nació havien de parlar el mateix idioma, que també havia de ser l'idioma de l'administració. Pensem que en el moment de la Revolució Francesa només un 40% de la població parlava francès. El llenguatge s'havia de difondre. El

mecanisme de difusió variava molt d'un país a un altre. A França van tenir dues eines: l'escola i l'exèrcit. Els jacobins van organitzar un sistema educatiu bastant universal i en l'exèrcit es van trobar gent parlant diferents idiomes que es van acabar entenent en francès. En sociolingüística s'explica que un idioma es superposa a un altre per qüestió de prestigi. L'estratègia era, i segueix sent, *prestigiar l'idioma oficial i menystenir els altres pel fet de ser locals*. Vuitanta anys més tard, la unificació italiana es va trobar que en el territori es parlaven molts idiomes diferents. Se n'havia de triar un que se'n diria italià i que serviria per a tota la nació. Es va triar el toscà ja que havia estat l'idioma de Dante. El toscà el parlava un 2% de la població. La realitat és que l'italià va ser una creació de Alessandro Manzoni, que va escriure una novel·la: "*els nuvis*". Es va inventar un idioma amb l'objectiu que més gent el pogués entendre. També va ser difícil a Grècia on el grec s'havia anat diferenciant en cada regió. Es va haver d'inventar un nou idioma, el grec modern, que va sorgir de la Universitat d'Atenes. Moltes altres llengües van tenir processos similars. Es van escriure gramàtiques i diccionaris. Potser el que estava en millor situació era l'alemany. Els ciutadans de tots els estats alemanys ja es podien entendre abans de la unificació.

A la península ibèrica va fracassar l'intent d'unificar l'idioma. No es va crear una xarxa escolar que recollís estudiants de classes baixes; els nens i nenes anaven a treballar sense instrucció. Les llengües tradicionals, català, gallec, basc van persistir com mitjà de comunicació dels treballadors, especialment del camp, però també de la ciutat. Els judicis a obrers el segle XIX

a Barcelona necessitaven la presència d'intèrprets. La burgesia sí que va adoptar el castellà, però hi havia una duplicitat; mentre parlaven castellà entre ells parlaven català, basc o gallec amb el servei o amb els seus treballadors. D'això se'n diu *diglòssia*.

- *Història*. Per cohesionar el sentiment de pertinença a una nació calia que tots els seus habitants tinguessin un passat comú, una història comuna que els unifiqués com a poble. Es van buscar arrels en glorioses èpoques passades, de vegades molt allunyades, però en general a l'Edat Mitjana, quan es suposa que s'havia format la Nació. Ja sabem que la història es manipula en relació als interessos del moment. Calia que els andalusos i els castellans estiguessin lligats a un passat comú d'Espanya, cosa, per suposat, molt dubtosa des d'un punt de vista historiogràfic. Però la historiografia també es refà i encara amb bona voluntat està sotmesa a creences. Calia buscar herois fundadors i mites fundacionals. El Cid Campeador és el prototip d'heroi nacional. Era una figura històrica; un militar mercenari que guerrejava a favor de qui li pagués, tan moros com cristians. La seva activitat principal era cobrar "parias". Un regne més potent militarment cobrava diners als regnes veïns més petits a canvi de deixar-los subsistir. Si no pagaven se'ls saquejava. Era la feina del famós Cid. Girar la mirada al passat és un fet per a tots el Estats-Nació que es creen el segle XIX. La creació de la identitat espanyola no és uniforme a tota la península. Catalunya tenia un model econòmic diferent. S'havia industrialitzat amb la primera Revolució Industrial, mentre que la resta d'Espanya tenia una economia sobretot agrícola. Paral·lelament es va crear també una identitat nacional. També es va mirar al

passat que havia vist èpoques glorioses. Aquí els herois nacionals eren els Almogàvers. Aquesta gent eren una tropa també mercenària que vivien de la pirateria. El segle XIV el rei Pere III els va utilitzar per la conquesta de Sicília. Un cop acabada, com que volia allunyar la violència del territori els va enviar a conquerir pel seu compte i van fer cap a Bizanci on van sembrar el terror saquejant durant anys i fins i tot amenaçaven amb apoderar-se de l'Imperi. Com homenatge a aquests guerrers Victor Balagué va donar els seus gloriosos noms als carrers de l'Eixample de Barcelona que es construïa en aquesta època, a la segona meitat del segle XIX: Roger de Flor, Entença, Rocafort. També es van anomenar amb els noms dels territoris que havien format part del regne medieval: Mallorca, València, Provença, Sicília, Sardenya, etc. Alemanya va anar més lluny a buscar els seus arrels amb la mitologia germànica, difosa especialment per les òperes de Wagner. També en l'Edat Mitjana. Un exemple és la construcció d'un castell medieval el 1866 per Lluís II de Baviera.

- *Corrents estètiques*. Es pot dir que si el Neoclassicisme va lligat al Despotisme Il·lustrat, el liberalisme va lligat amb el Romanticisme. La literatura és important. Es publiquen gran quantitat de novel·les històriques que furguen en els orígens nacionals en el passat. Però també per enaltir les bondats del nou estat liberal. Només cal llegir "Els miserables" de Víctor Hugo. Les peripècies del protagonista són reflex d'un conflicte entre una antiga organització social i una de nova molt millor. L'autor pren partit.

- *Símbols i Al·legories*. Apareixen símbols amb els que s'han d'identificar tots els integrants de la Nació. El més visible són *les banderes*. La bandera esdevé el símbol sagrat de la Nació. Un altre tret identitari important són els *himnes*. També *escuts* nacionals que en general representen glòries passades. En alguns llocs la Nació es representa amb al·legories, en general figures femenines en actitud triomfant. Es marquen dies festius que cal celebrar i en general fan referència a efemèrides passades

- *Valors*. Els valors també formen part del patrimoni identitari. Són un tret cultural i com tots els trets culturals tenen uns mecanismes de construcció. Aquests mecanismes són els processos discursius, el relat narratiu que té un efecte performador. Pretén crear realitat, *realitat virtual* que molts cops serveix per ocultar-ne una de *real*. El que sí fan és construir el sistema de creences compartides que hem definit com cultura. Aquí els valors van dirigits a crear sentiment d'adhesió a la Nació i als seus símbols. Cal que el ciutadà tingui, no sols un sentiment de pertinença, sinó també una pulsio cap a la seva nació i els símbols que la representen. Estimar la Nació és un gran valor positiu; se'n diu patriotisme i es considera que un bon ciutadà ha de ser patriota fins al punt de jugar-se la vida per la *pàtria*. Ja parlarem del nacionalisme. Molts estats contemplan com un delictes en el seu ordenament jurídic la irreverència envers la Nació, els seus símbols i les seves institucions. Aquests valors culturals han estat i són utilitzats com categories morals. Per exemple, durant el franquisme a Espanya es distingia entre *bons* espanyols i *mals* espanyols. Per suposat, els mals espanyols eren els d'esquerres que fins i tot eren enemics de la pàtria.

El procés històric de creació d'identitats nacionals no s'acaba el segle XIX. El s. XX ha vist la incorporació d'un nou element del patrimoni identitari de les nacions: *l'esport*. S'ha aconseguit la identificació, al menys de bona part de la població amb esportistes que competeixen amb esportistes d'altres nacions. Expressions com “hem guanyat la copa”, tot i que només hem vist el partit per la televisió, són habituals.

4.8 La Revolució Americana

La primera colònia anglesa establerta a les costes d'Amèrica del Nord va ser Virginia el 1608, quasi cent anys més tard que les colònies espanyoles de Meso-Amèrica i la regió andina. La diferència més clara és que els espanyols van trobar societats organitzades amb una estructura d'exacció rendal, o sigui que el producte del treball de molts anava a parar a unes elits que controlaven el procés. Els espanyols només van haver de superposar-se a aquestes elits. A Amèrica del nord la població vivia en una fase de transició del paleolític al neolític. Ja existia l'agricultura i la ramaderia, però coexistent amb societats caçadores-recol·lectores. Amb la pressió de la colonització molts grups van fer una regressió a aquesta fase de caça i recol·lecció i migracions estacionals. La pressió sobre el territori d'aquest model econòmic era molt gran i entrava en conflicte amb el model dels colonitzadors. Es calcula que la població nord-americana en aquesta època podia arribar als 13 milions. La frase de que “el millor indi és l'indi mort” ve d'aquest període. Al no poder aprofitar la

força de treball de la població autòctona, només valia el treball del propis colons que també va ser molt de temps treball esclau. El model fins ben entrat el segle XVIII era l'esclavitud temporal. Els nous colons signaven un contracte per vendre's com esclaus durant un temps que solia ser de 7 anys després del qual ja podien establir-se com a colons. Aquests contractes es firmaven al mateix vaixell que els transportava o immediatament al desembarcar.

Al principi els grups que emigraven eren població marginal i rebutjada a Anglaterra com els puritans del "Myflowers" o els catòlics establerts a Maryland. El primer assentament estable va ser Virginia per obra d'un personatge, John Smith, que va fer una aliança matrimonial amb els indígenes. John Smith va establir un sistema polític on les qüestions col·lectives es tractaven en assemblees de colons. La presència anglesa era insignificant. Aquest sistema polític va ser el model que van seguir tots els assentaments. A mida que es va anar ampliant el territori i augmentava la població el model assembleari es va transformar en un sistema representatiu amb unes magistratures que administraven les colònies. La presència anglesa era la figura d'un governador que tenia autoritat sobre les institucions locals. En moltes qüestions els colons estaven acostumats a una certa autonomia administrativa. Per altra banda *no hi havia una aristocràcia dominant com a Europa i les elits econòmiques van sorgir del mateixos colons*. Això reforçava la creença cultural del progrés i de l'esforç personal.

Un fet important és que les 13 colònies van quedar limitades entre la costa oriental i la cadena de muntanyes anomenada Apalatxes. A l'oest dels Apalatxes era territori francès. Aquesta cadena de muntanyes no és exactament paral·lela a la costa, sinó que al nord està més a prop de la costa mentre que al sud se'n va allunyant. Les colònies del sud que tenien més territori van desenvolupar una el tipus d'economia anomenada *economia de plantació* mentre que les del nord ho van fer amb un *model comercial*. La coexistència d'aquests dos models tindrà gran importància en la futura història dels Estats Units del segle XIX.

La *guerra dels set anys* va portar a la Gran Bretanya a una situació quasi de fallida, tot i que va ocupar les colònies franceses del Canadà. A les 13 colònies s'havia produït una important acumulació de Capital que van enriquir a unes elits autòctones. Els britànics van voler recuperar les arques de l'estat imposant-los més impostos. Això va crear un rebuig per part dels americans; el lema era “no representació, no impostos”. La argumentació era que si no tenien prou representació al parlament de Westminster i no podien influir en les decisions no volien pagar. Tot i que la majoria dels nous impostos es van anar retirant (només van deixar un impost que gravava el te) es va crear una cultura nova que es podria resumir en el següent: per què hem de estar tutelats per una altre nació si nosaltres podem perfectament anar sols? Homes il·lustrats com Thomas Jefferson o Benjamin Franklin, que després van firmar la Declaració d'Independència, es van posar davant. La metròpoli va deixar només un impost a títol testimonial que gravava el te. La guerra va començar quan uns

colons disfressats d'indis van assaltar un vaixell al port de Boston i van llençar a l'aigua el carregament de te. És el "tea party". La resposta per part anglesa va ser tancar el port que era un punt important del comerç de les colònies del nord. La guerra va durar 3 anys i els rebels americans van tenir el suport de França i Espanya fins que els britànics van abandonar el territori.

4.9 La Revolució Francesa

A Europa les coses eren una mica diferents. La propietat de la terra estava en mans de l'aristocràcia que formava part de l'Estat-Corona o Antic Règim. Quan la riquesa comercial i industrial ja superava l'agrícola i la nova classe emergent no tenia un lloc clar en les estructures polítiques va sorgir el conflicte. Així com a Amèrica era una situació colonial amb una metròpoli que anava ja pel camí de l'Estat-Nació, a França el conflicte era intern. Va esclatar quan l'estat va entrar en fallida i va necessitar l'ajut econòmic de la burgesia que va posar unes condicions que la monarquia no estava disposada a donar. Es van convocar Corts que feia 160 anys que no es convocaven amb l'objecte de demanar diners. Els representants del Tercer Estat, el braç de les ciutats van ser escollits i portaven l'encàrrec de la ciutadania de donar compliment als greuges que s'havien anat recollint per l'ocasió: els "cahiers de doleans". Quan es van reunir el Tercer Estat es va declarar sobirà amb el nom d'Assemblea Nacional. Alguns integrants del braços aristocràtic i eclesiàstic s'hi van afegir. Es va proclamar una declaració dels Drets de l'Home i es va redactar una

Constitució. Un dels drets de l'home fonamental era el dret a la propietat individual, exclusiva i excoent.

La cultura tradicional ens ha deixat la imatge d'un període de gran violència. Revolució Francesa i guillotina van associades. La guillotina s'utilitza com una cortina de fum per no parlar dels canvis socials i econòmics que es van produir aleshores. La constitució contemplava una monarquia constitucional i se li atorgava al rei la possibilitat de sancionar les decisions de l'Assemblea. Des del primer moment hi va haver grans resistències començant pel rei que sistemàticament anava bloquejant les iniciatives legislatives. En un moment donat va intentar fugir per unir-se a les tropes austríaques que envaïen França i va ser detingut. A l'Assemblea van anar dominant els grups més radicals, els jacobins, sobre tot per fer ús del mecanisme democràtic de la revocació. El representant que no complia amb l'encàrrec dels seus electors era destituït i substituït. Es va iniciar el període anomenat "la Convenció". Va durar entre 1792 i 1795. Es va jutjar el rei i es va condemnar. Es va redactar una nova Constitució que contemplava el sufragi universal i la supremacia del bé comú per sobre del bé privat. Es va proclamar la República que va durar fins a la proclamació de l'Imperi per part de Napoleó Bonaparte. Aquesta Constitució no va estar mai vigent, primer per la situació de guerra, fins el triomf francès a la batalla de Valmy i després pel cop de Thermidor que va posar fi a la Convenció. La historiografia convencional parla del període de la Convenció com "el terror" pel funcionament constant de la guillotina. Ara bé, quan va funcionar de veritat va ser en aquest moment, després de

Thermidor. *Curiosament el primer que havia parlat d'abolir la pena de mort havia estat Robespierre.*

L'Assemblea constituent de 1790 va decidir començar a legislar un *codi general amb lleis senzilles que fossin clares i pròpies de la Constitució*. Aquest procés va durar més de 10 anys i va acabar gràcies a l'energia d'un personatge com Napoleó. Aquest codi estableix clarament els principis del liberalisme que havia triomfat el 1789. Així com les successives constitucions anaven presidides pel dret a la propietat “sagrat i inviolable”, aquest codi dóna a aquest principi les garanties processals necessàries, com un sistema de salvaguarda preveient futures escomeses. Es crea una asimetria legal entre propietaris i treballadors. La reglamentació de les condicions de treball són molt explícites; es prohibeixen els contractes de serveis de per vida. Quan sorgeixi un conflicte entre amo i treballador, la paraula de l'amo sota jurament serà suficient pel que fa “a l'import dels salaris i el seu pagament”. Els treballadors poden presentar demanda contra la propietat dins dels sis mesos de conflicte. Estaven prohibides qualsevol tipus de vaga i d'unions sindicals; els promotors eren castigats amb pena de presó de dos a cinc anys. La paraula d'un arrendador sota jurament també pesava més que la de l'arrendatari. De fet el codi expressava l'ideal revolucionari. La Revolució era el conflicte entre la burgesia i l'aristocràcia. La massa treballadora no comptava, el període de la Convenció en que es va fer sentir més ha estat el més criticat per la historiografia conservadora.

La continuïtat de la Revolució Francesa són les guerres napoleòniques. Es tractava d'exportar la Revolució. A

Europa, en molts llocs les tensions socials de les classes comerciants amb l'aristocràcia eren evidents, especialment en els països que havien desenvolupat més el comerç, de manera que els fets que passaven a França eren observats amb molta atenció i grans capes de població simpatitzaven amb els principis revolucionaris. La influència de les aristocràcies i sobre tot de la Església sobre les monarquies i moltes consciències conservadores feia que la situació es mantingués estabilitzada. Calia una petita empenta perquè la nova forma d'estat es pogués difondre per tot Europa. Aquesta empenta la va donar Napoleó. Els seus exèrcits triomfants van anar desmuntant el que quedava d'Estats-Corona pel diferents territoris europeus. Al seu pas va establir un nou model d'administració política amb una nova casta de funcionaris a qui se'ls demanava especialment eficiència. Es va estendre el concepte de *meritocràcia*. L'ascens social havia de ser per mèrits i no per privilegis de naixement, com havia fet amb els seus exèrcits i que tan bons resultats li donaven. Va establir per tot Europa un nou ordenament jurídic, el Codi Napoleònic, del que hem vist en quins principis s'inspirava però que resultava molt útil pel desenvolupament econòmic. Després de la guerra, amb les Restauracions, van perviure gran part dels ordenaments jurídics i de les estructures administratives. Els exèrcits napoleònics vivien sobre el terreny, no tenien un sistema d'intendència ben organitzat i això va fer que la seva imatge fos vista com opressora especialment per les classes més baixes i en els països que tenien menor desenvolupament comercial. Es van crear resistències locals que van arribar a ser importants, com a la

Península Ibèrica, aliades però amb el gran enemic que era Gran Bretanya.

4.10 Trets culturals del liberalisme

El liberalisme no pot considerar-se només com una ideologia, *és una construcció cultural*, com va ser la creació d'identitats nacionals. Ja hem definit la cultura com un sistema de creences compartides per una majoria i aquestes creences sorgeixen de processos discursius. Quan les creences arriben a una massa crítica, un nombre suficient de persones que les comparteixen esdevenen trets culturals. És el mecanisme de creació de les construccions culturals. Una cultura pot acollir dins seu diferents ideologies, però no una altra cultura sense condemnar-la a la marginalitat. Descriurem alguns dels trets culturals del liberalisme, molts d'ells vigents a l'actualitat.

Llibertat. És l'estendard. L'antic règim es caracteritzava per l'ús arbitrari del poder polític. A l'entrar en conflicte amb els interessos de l'aristocràcia, la burgesia es sentia insegura; la reivindicació era la llibertat garantida. Ara bé, s'entén que es tracta de la llibertat individual. El contrapunt de la llibertat individual seria la llibertat col·lectiva que el liberalisme no contempla de la mateixa manera. La declaració dels drets de l'home estaven presidits pel dret a la propietat exclusiva i excloent. La llibertat més important era poder fer negocis sense interferències. Algunes llibertats arribaven a tota la població, però no de la mateixa manera per als rics que

per els pobres. Les relacions de producció a la indústria era el treball assalariat. Al camp en molts llocs s'havia abolit la servitud. No a tot arreu. A Rússia caldrà esperar a la segona meitat del XIX. El treball assalariat comporta un exercici de llibertat. Qualsevol és lliure de signar o no un contracte, però queda clar que hi ha una asimetria evident. El treballador té una necessitat urgent si vol sobreviure, mentre que l'amo només si juga el benefici. *El treballador no té la llibertat de no treballar.*

Individualisme. Amb l'expansió de l'àmbit de sentiment de pertinença, des del poble o la regió a la Nació es perden lligams de solidaritat. Les xarxes veïnals, i fins i tot les familiars es relaxen. El model de família es transforma. A les zones industrialitzades ja no es traslladen les famílies àmplies. Es formen famílies nuclears, pare, mare i fills, algun cop ampliada amb algun progenitor. S'imposa l'individualisme. Cadascú ha de mirar per ell. Prou feina té.

Culte a l'esforç personal. Relacionat amb l'individualisme. El sistema ara permet que qualsevol pugui fer fortuna i pujar en l'escala social, cosa que era impensable en l'Antic Règim on el destí de quasi tothom estava marcat des del naixement. Ara es pot triomfar, però està clar que no tothom. En una cursa poden participar moltes persones, i totes invertiran un gran esforç personal, però al final només hi ha tres medalles. La resta res. El Capitalisme no pot funcionar només amb empresaris sense treballadors. Els casos d'èxit social es publiciten amb el missatge esbiaixat de que pot ser qualsevol. És com la loteria, tothom hi juga pensant que guanyarà; la majoria perden.

Funció social de l'empresa. L'empresa és un bé social. Dóna vida a tota la població ja que crea llocs de treball. És cert, no hi ha cap dubte. La gran massa de treballadors viuen de la seva força de treball que posen a disposició de l'empresa. El matís està en que l'empresa no és altruista, l'empresa només té un objectiu: els guanys empresarials. La realitat és que no pot sobreviure sense guanys; sense guanys fa fallida i desapareix. També desapareix la seva funció social. *Es pot extrapolar que el benefici social dependrà sempre del benefici de l'empresa i els empresaris.*

Ciudadania. Ja hem vist que el gran canvi de l'Estat-Corona a l'Estat-Nació consisteix en passar de súbdits a ciutadans. El que es va heretar de l'Antic Règim és el sentit patrimonial de l'estat. L'estat era patrimoni quasi exclusiu d'una classe social, la aristocràcia. Ara passarà a ser patrimoni d'una altra classe social, la burgesia. L'estat pertany a qui contribueix al seu sosteniment, a aquells que paguen impostos, i naturalment qui més paga té més drets. El dret a governar només és dels rics, els pobres segueixen només tenint dret a ser governats. Això queda reflectit en que per ser escollit per un parlament cal demostrar la propietat d'un determinat patrimoni, i per ser elector també! El sufragi és *censatari* durant tot el segle XIX a la majoria d'estats. Per poder votar cal ser contribuent. La majoria de la població queda fora de la governança dels estats. Caldrà esperar ben bé a finals del XIX que aparegui una ideologia, la *democràcia* enfront del liberalisme per proposar *el sufragi universal* i els drets universals. El tret cultural que suposa la implementació del sufragi universal no queda configurat del tot fins ben entrat el segle XX a molts països.

Progrés. El canvi de sistema econòmic porta també associat un altre tret cultural: la idea de progrés. La prosperitat econòmica anirà sempre a millor amb aquest sistema. Qualsevol temps futur serà millor que el precedent. Va ser cert. Les generacions van veure com les més joves milloraven la disponibilitat de rendes en relació a les precedents. *El progrés no sempre ha estat lineal.* Hi ha hagut importants períodes de recessió i altres de millora tant de renda global com de la seva distribució.

Final de trajecte. Un altre tret cultural del liberalisme és la valoració de que aquest és el millor ordre social possible. És la teoria del final de trajecte, una de les creences més esteses i que està més viva actualment. Hem viscut cinc mil anys d'història per arribar fins aquí, el millor dels temps i, a més, no hi ha alternativa.

5. El segle XIX

El segle XIX comença amb la continuïtat del que Hobsbawm havia anomenat la *dobla revolució*. En l'àmbit econòmic l'explosió de productivitat que havia representat la Primera Revolució Industrial va continuar tota la primera meitat del segle. La concentració de la producció en les fàbriques, cosa que dóna nom al Capitalisme Industrial, va canviar profundament la economia i la societat. Si bé en el Capitalisme Mercantil el comerç n'era l'essència –els comerciants demanaven als productors el que havien de vendre– ara era la *producció el més important*. La producció fabril requeria una estructura que difícilment es podia adaptar al mercat, per tant es feia absolutament necessari buscar nous mercats per col·locar els productes que es fabricaven. El desenvolupament industrial va ser molt diferent d'uns països a uns altres. Aquesta diferència va fer, que en els mercats, els que havien tingut un augment més espectacular de productivitat tinguessin una posició dominant. És el que hem anomenat *competència imperfecte*. Aquest fet facilitava la captació de nous mercats i alhora es produïa per aquests països una gran acumulació de Capital.

La industrialització junt amb un augment de productivitat en l'agricultura i la ramaderia, la política de *tancaments* en el camp britànic produeix canvis importants en l'estructura social. Masses de camperols són desplaçats del camp a la ciutat on troben, o no, ocupació en la indústria. Hi ha un procés d'urbanització paral·lel a la

industrialització. A les ciutats hi ha gran quantitat de desocupats que fa que els salaris dels treballadors es mantinguin molt baixos, en proporció inversa als guanys empresarials.

La segona meitat del segle comença amb una depressió econòmica que, com altres es va conèixer amb el nom de Gran Depressió. La fase de competència imperfecte de les indústries de l'època s'havia esmortit i venia seguida de la fase de competència perfecte que comportava guanys decreixents. La Gran Depressió va ser superada per un segon període de desenvolupament del Capitalisme Industrial que s'anomena *Segona Revolució Industrial*.

Pel que fa al àmbit cultural es consolida l'Estat-Nació, tot i que amb un cert efecte pendular amb regressions a les estructures polítiques anteriors, més en països agraris com Espanya. A finals de segle ja està complet el procés; la construcció d'identitats nacionals es inexorable

5.1 L'Europa del segle XIX

El segle comença amb les guerres napoleòniques. Guerres finançades pels Estats Units que han comprat a França el territori de Lousiana. Aquestes guerres tenien l'objectiu d'exportar la Revolució i consolidar la cultura del liberalisme. Napoleó es va topar amb els territoris menys desenvolupats industrialment, Rússia i Espanya, d'on es va haver de retirar. Rússia va fer una estratègia de terra cremada que no va permetre a l'exèrcit francès

viure sobre el terreny. A Espanya la irrupció va ser pacífica, acordada amb la monarquia amb l'objectiu d'ocupar Portugal. Un cop al terreny hi van haver grans resistències amb el suport dels britànics, aliats incondicionals dels portuguesos. El principal enemic de Napoleó era Gran Bretanya, i no pas per canviar les seves estructures polítiques. Gran Bretanya ja havia implementat una forma d'Estat-Nació i estava en plena revolució industrial; més aviat era per competència. A Espanya, en plena guerra hi van haver, com es va poder, eleccions a unes Corts constituents que es van reunir a Cadis. Per la seva geografia, Cadis estava fora de l'abast de l'exèrcit francès si estava protegida per l'armada britànica. Aquestes Corts van proclamar una constitució de caire liberal el 1812. Els exèrcits britànic, portuguès i la resistència espanyola van acabar obligant als francesos a retirar-se. L'exèrcit britànic va aprofitar, però l'avinentsa per desmantellar en el seu avanç la pobre estructura industrial del país.

La derrota de Napoleó a Waterloo va suposar un canvi. El estats vencedors es van reunir en el Congrés de Viena per decidir què feien. L'objectiu principal era tornar a les fronteres anteriors, però pel que fa l'organització dels estats no hi va haver grans canvis. La superació de l'antic règim no tenia marxa enrera. Els estats més bel·ligerants contra la cultura liberal eren Rússia, amb les seves institucions polítiques atàviques i una estructura feudal – La servitud s'abolirà a la segona meitat del segle– i la monarquia francesa restaurada com a reacció per haver estat l'epicentre del terratrèmol. Es va crear una organització, la “Santa Aliança” destinada a combatre les revolucions liberals allà on es produïssin. Gran Bretanya,

naturalment es va desmarcar, era la potència hegemònica del món.

A Espanya la restauració va representar un pas enrere. Ferran VII va establir un règim absolutista, però el virus del liberalisme ja havia entrat. Molts oficials de l'exèrcit ja no eren de la noblesa, sinó que havien sorgit com a líders durant la guerra. Algunes colònies americanes s'havien independitzat. El 1820 un exèrcit que s'estava preparant per anar a Amèrica va fer un pronunciament contra la monarquia absoluta i a favor d'un estat liberal. El dirigent era Rafael Riego. El pronunciament va triomfar i es va establir un sistema polític liberal. Va entrar en vigor la Constitució de 1812 de les Corts de Cadis. És l'anomenat *trienni liberal*. La Santa Aliança entra en acció i el 1823 un exèrcit francès envaeix el territori per canviar altre cop a l'absolutisme. Riego és executat. La Santa Aliança també va actuar al regne de Nàpols davant d'una situació semblant. Aquest fet va provocar reaccions, especialment a Amèrica. El president d'Estats Units, Monroe, va fer la seva famosa declaració avisant a les potències europees que no tinguessin temptacions de fer el mateix allà. Simón Bolívar va convocar la Conferència de Panamà on tots els nous estats americans es van comprometre a una defensa conjunta davant l'amenaça europea.

A França la restauració va canviar poc les estructures. Va seguir un poder legislatiu, l'Assemblea Nacional, encara que l'executiu era absolutista. La cultura liberal s'anava imposant. L'absolutisme va quedar enterrat amb una nova revolució el 1830.

“Un fantasma recorre Europa” (Karl Marx. Manifest comunista). El 1848 a conseqüència d’una crisi econòmica hi ha un ampli moviment social revolucionari. Amb la industrialització s’havien format grans masses de treballadors assalariats sense cap mena de protecció. La cultura liberal estableix la llibertat de treballar o no, de contractar treballadors o no. A cada crisi milers d’obres quedaven al carrer sense mitjans de subsistència. El 1848 es produeix aquesta crisi que des de França arriba a bona part d’Europa, Península itàlica, Àustria, Països baixos, Federació germànica. A França cau la monarquia que s’havia establert el 1830 i es proclama la Segona República, que acabarà amb un cop de força autoritari i l’establiment del Segon Imperi de Napoleó III.

L’Imperi de Napoleó III té gran transcendència ja que aliat amb Savoia lluitarà contra Àustria per aconseguir la unificació d’Itàlia i crear una altra nació. També serà clau per la unificació alemanya al ser derrotat per una aliança d’estats liderada per Prússia a la guerra franco-prussiana. La primera guerra a Europa on és decisiva la indústria pesant. La derrota dona pas a la Tercera República que comença amb una insurrecció popular a París que es coneix com la *Comuna de París* i que acaba amb una repressió sagnant per part de les noves autoritats republicanes.

5.2 La transició demogràfica

Durant el règim antic la demografia estava determinada per una gran mortalitat infantil. En la majoria de llocs la

meitat dels nens morien abans de complir cinc anys. A més hi havia les crisis alimentàries recurrents, per males collites. En aquest cas els problemes de comunicació per terra de les diferents regions eren transcendents. No es podien ajudar unes a les altres. També cal mencionar les epidèmies que periòdicament delmaven la població. El creixement de la població es feia molt difícil i molts cops, no sols el creixement sinó el seu manteniment. Les famílies havien de tenir molts fills. L'índex de natalitat era molt elevat. La cultura religiosa també influïa ja que estava dràsticament en contra de qualsevol tècnica de contracepció. A finals del segle XVIII al nord d'Europa van millorar les comunicacions i les condicions higièniques de la població: separació d'aigües fecals, conservació dels aliments, accés a l'aigua potable. La majoria de nens morien a l'estiu, cosa que fa suposar que era sobretot per problemes d'intoxicació alimentària. Amb les millores sanitàries va disminuir molt la mortalitat infantil, però va seguir mantenint-se l'índex de natalitat alt durant bastant de temps, de manera que la població va augmentar de manera considerable. És el que es coneix com *transició demogràfica*. Malthus, a finals del XVIII, va enunciar la "lleï de població" que deïa que el nombre de la població és proporcional als recursos disponibles per alimentar-la. Comptava amb els recursos que coneïa, però l'augment de productivitat de l'agricultura i la ramaderia que es va disparar en aquesta època va compensar sobradament augmentant la disponibilitat d'aliments. Tot i així, es va produir un procés de superpoblació, que tot i que podia ser alimentada, no podia ser absorbida per les estructures econòmiques de l'època. El resultat van ser importants moviments migratoris per anar a buscar nous recursos.

En aquell moment es comptava que encara hi havia terres per colonitzar a Amèrica i a Austràlia. No es que aquestes terres no estiguessin ocupades per poblacions autòctones, però es considerava legítim que si els recursos no estaven ben explotats calia fer-ho millor, i això era el Capitalisme, amb un front molt actiu de colons *enculturats* en la nova cultura que podien realitzar-ho. Calia, doncs desplaçar les poblacions autòctones que no fossin capaces d'assimilar-se.

La transició demogràfica va començar al nord d'Europa, encara que no va ser simultània a tot arreu. En els països més meridionals va començar més tard, fins ben bé la segona meitat del XIX, i en els països menys desenvolupats i sotmesos al colonialisme no va ser fins el segle XX i d'una manera molt més ràpida que no havia estat a Europa.

La direcció dels moviments migratoris venia condicionada la major part de vegades per la llengua, mentre que des del nord d'Europa i les illes britàniques es dirigien a Amèrica del Nord i Austràlia, els emigrants de les zones meridionals anaven a Amèrica del Sud, ja a finals de segle i començaments del segle XX. Austràlia havia estat utilitzada com a colònia penal per Gran Bretanya durant els segle XVIII i començaments del XIX, però també es va convertir en terra de promissió.

5.3 El segle XIX a Amèrica

A Amèrica del nord, el segle XIX és el segle de la formació d'un estat que esdevindrà hegemònic. Ja hem

vist com les 13 colònies que ja tenien un esperit expansiu veien limitades les seves aspiracions pels interessos de la metròpoli. Un cop independents, des de dalt dels Apalatxes veien un gran territori de tres mil quilòmetres fins la costa oest. El cobejaven ja que per ells era explotable i no hi havia cap possibilitat que cap altra nació del món pogués interferir, però tenien alguns problemes per poder fer-ho: en primer lloc el territori teòricament no els pertanyia, en segon lloc hi havia una població autòctona. El problema més greu era que no tenien suficient població per ocupar-lo. Primer van comprar el territori de Louisiana, un territori indefinit a l'oest dels Apalatxes, al govern francès. El govern francès era en aquells moments Napoleó Bonaparte, i els diners li van anar molt bé ja que els va fer servir per finançar les seves guerres a Europa. Després, van comprar al govern d'Espanya la península de la Florida. Van organitzar la colonització amb el procés que es coneix com de *frontera mòbil*, això vol dir que s'anava desplaçant la frontera a mida que anava avançant la colonització. D'aquesta manera s'anaven creant nous estats que s'afegien a la Unió. Quan la frontera mòbil va arribar a territori mexicà es va desencadenar una guerra entre Estats Units i Mèxic en que van guanyar tot el que són actualment els estats més al sud dels USA fins Califòrnia. Mèxic va perdre el 55% del seu territori que va passar a mans dels Estats Units. La frontera va seguir avançant. El ferrocarril va ser fonamental en la integració de tots els mercats.

El problema de no tenir suficients colons per ocupar les terres el va solucionar la *transició demogràfica* europea que va subministrar emigrants. La frontera mòbil

avançava a mida que anaven arribant. Així doncs, la *conquesta de l'Oest* va ser obra d'europèus. La població autòctona es va anar desplaçant o aniquilant. A finals de segle estaven censats uns dos cents mil indígenes dels 13 milions que es calcula que hi havia quan van arribar els anglesos el 1608.

Ja hem vist que a les 13 colònies es van desenvolupar dos models econòmics diferents; al nord més comercial i posteriorment industrial i al sud una economia de plantació, que va funcionar bàsicament amb treball esclau. La industrialització es va propagar al nord cap a l'oest fins Chicago que va esdevenir un gran centre industrial. L'ocupació del mig oest va estar molt determinada per aquest centre industrial. En un primer moment la ramaderia era itinerant i anava destinada als escorxadors de Chicago. Més endavant es va establir un model més agrícola i la ramaderia va quedar establada o en tancaments. El cuir que s'obtenia de la pell del búfal era el que s'utilitzava per fer corretges de transmissió de les màquines industrials, i era exportada a altres països industrialitzats. Paral·lelament al Sud l'economia de plantació es va expandir també per les terres conquerides. La incompatibilitat dels dos sistemes es feia evident, més tenint en compte que el control polític el tenien els estats del Nord. Un conflicte flagrant era el proteccionisme de la indústria; els terratinents del Sud havien de pagar més cars els subministraments industrials, que haguessin pogut comprar a millor preu als britànics que eren més competitius. Va esclatar la Guerra de Secessió, que va guanyar el Nord.

Hi ha qui diu que els EEUU no van participar del colonialisme capitalista de finals del XIX. No és veritat del tot. La expansió no es va aturar a la costa del Pacífic; a finals de segle van comprar Alaska a l'Imperi Rus i al pacífic van conquerir Hawai. Al Carib l'expansió va durar fins a començaments del segle XX. Una companyia, la "United Fruit Company", que es va estendre al voltant de línies del ferrocarril pel Carib, va ser prou influent com per propiciar diverses intervencions militars dels "marines" en diferents països. Són conegudes com les "banana wars"; la guerra de Cuba pot enquadrar-se en aquestes guerres, ja que després de la guerra la majoria de plantacions cubanes van fer cap a mans de la "United". Els acords de pau amb Espanya van suposar la cessió de Puerto Rico als USA així com les Filipines, que van ser colònia americana fins 1946, i també l'illa de Guam al Pacífic que actualment és la seva principal base militar. També s'inclou en les "banana wars" l'ocupació de la ciutat de Vera Cruz durant la Revolució mexicana.

En la línia expansionista dels U.S.A. cal fer referència al Canal de Panamà. El primer projecte amb finançament francès es va encarregar a Ferdinand Lesseps, el constructor del Canal de Suez. Tècnicament no va ser realitzable i el van encarregar a un altre enginyer famós, Gustave Eiffel que ja va projectar un canal amb rescloses, però la dificultat tècnica va fer que la companyia promotora fes fallida. En aquest moment intervenen els nord-americans; el primer pas va ser la secessió política de Panamà de l'estat de Colòmbia. Quan els vaixells de guerra colombians van arribar a la Ciutat de Panamà ja s'hi van trobar la "US navy". El nou estat

va cedir els drets de construcció i administració del Canal als U.S.A., i no sols això, sinó que a més una franja de 10 Km. de territori a les dues vores del Canal passaven a ser territori dels EEUU. Aquest territori va ser retornat el 1977 per l'acord "Carter-Torrijos".

A Amèrica del Sud la conquesta espanyola havia estat diferent. Es van trobar amb una societat que ja tenia unes estructures d'exacció rendal, o sigui que la majoria de la població treballava per enriquir unes elits econòmiques, propietàries de les terres, a més d'un sistema fiscal de pagament de tributs mitjançant el treball. Els conqueridors espanyols només van haver de superposar-se a les elits ja establertes. La corona espanyola, que havia patit diferents guerres amb l'aristocràcia no volia repetir el model i la terra es va explotar per part dels colons amb una mena de cessions administratives; tot era propietat del rei que cedia l'explotació als seus funcionaris. De fet, estava més interessat amb els minerals, or i plata. Els descendents dels colons eren els *criolls* i van acabar patrimonialitzant la propietat de les terres treballades per persones autòctones i formant una elit econòmica. A més de l'agricultura i la mineria es va desenvolupar el comerç amb la limitació que estava també monopolitzat per la corona espanyola.

Els estols que sortien i arribaven a Sevilla i després a Cadis portaven els productes americans cap a la metròpoli i productes de consum cap a les colònies. Tot passava per la "Casa de Contratación", fins i tot els emigrants que anaven de la península cap a Amèrica. A mitjan del segle XVIII, un monarca il·lustrat, Carles III, va adonar-se que les colònies americanes no sols no li

reportaven benefici sinó més aviat despesa. Va implementar les anomenades *reformes borbòniques* que representaven reformes administratives junt amb un augment d'impostos. També va liberalitzar una mica el comerç, que ja no era patrimoni sols de Cadis sinó d'altres ports espanyols. La Guerra de Successió havia acabat amb un pacte amb Gran Bretanya que li permetia comerciar discretament amb les colònies americanes, el "Navio de Permiso". Tot plegat va fer que es desenvolupés un cert comerç autòcton i amb ell una classe comerciant que, com és natural, aspirava a progressar.

A finals del XVIII es produeix la independència dels Estats Units amb l'impacte cultural que va representar. La pujada d'impostos i un cert menysteniment per part de les oligarquies espanyoles –la representació americana a les Corts de Cadis va ser desproporcionada per la grandària dels territoris–, la guerra a la península i l'actitud de Ferran VII, van propiciar la voluntat d'independència. Primer va ser empesa pels comerciants, però qui va resultar-ne més beneficiats van ser els terratinents, que es van apropiat ràpidament dels nous estats. Aquesta és potser la característica més rellevant dels nous estats: una burgesia principalment terratinent que es refugia en les estructures de l'estat per assegurar-se els privilegis; els comerciants en queden apartats. En el segle XIX les infraestructures, principalment el ferrocarril, es projecten en funció de la comercialització dels productes agrícoles, cafè, cacau, canya, etc. i de la localització de les finques i es paguen amb diners públics. És el començament de l'acumulació de deute per part d'aquests països especialment amb la potència

hegemònica que era Gran Bretanya que a la vegada aprofitava la situació per tenir una posició avantatjosa en el comerç continental.

5.4 El moviment obrer

La industrialització d'alguns països junt amb l'augment demogràfic i les migracions del camp a les ciutats va crear una gran massa de població que no disposava de més recursos que el treball assalariat a les fàbriques. Aquestes donaven ocupació només a una part mentre que altres, a l'atur, oferien la seva força de treball a menys preu. Eren el que Marx va anomenar *l'exèrcit industrial de reserva*. Els que tenien feina treballaven en condicions molt precàries, sense seguretat, jornades de 14/16 hores i per salaris que amb dificultat permetien alimentar a la família. Aquesta situació va provocar una reacció de les masses obreres contra el sistema que les explotava. La primera organització va ser el "Luddisme". Consistia en destruir les dependències de les fàbriques, en primer lloc perquè hi havia la percepció que les màquines eren les culpables de la precarietat dels treballadors, i en segon lloc com a extorsió als empresaris que rebien una carta signada per un tal Capità Ludd amb remitent al bosc de Sherwood cominant-los a millorar les condicions de treball o bé patirien agressions. Al camp, una reacció semblant contra la maquinària agrícola anava signada per el Capità Zwing. Aquests moviments coercitius van anar de baixa en sorgir la possibilitat de l'acció política i social. Es van crear associacions obreres per promoure la cultura que estava vetada als treballadors; va sorgir

l'associacionisme. A Gran Bretanya, la connexió del incipient moviment obrer amb el sistema polític es va materialitzar amb el *cartisme*; consistia en un moviment de masses que firmaven una carta on demanaven canvis favorables als treballadors en la constitució i funcionament del Parlament. Demanaven sufragi universal, càrrecs a temps limitat, remuneració dels diputats per poder ser independents, etc. L'oposició de l'estat liberal va ser frontal, ja que es considerava que les qüestions econòmiques no havien de ser regulades; les condicions laborals i de vida dels obrers eren una qüestió econòmica. També es van organitzar en partits polítics de caire socialista que participaven en les institucions, o no. Les primeres associacions sindicals eren considerades sedicioses i eren clandestines, tot i així tenien prou capacitat operativa per organitzar vagues malgrat la brutal repressió. A partir de 1824 algunes associacions van poder actuar de manera semi-legal. Persones que no pertanyien a la classe treballadora també es van preocupar per la situació. Alguns van dissenyar models de societat on les desigualtats s'esmortissin. Són els que es van anomenar *socialistes utòpics*. Els noms més coneguts són: Saint-Simon, Fourier, Proudhon (és qui primer parla de l'abolició de l'estat, l'anarquisme) i Cabet. Fins i tot es van intentar crear alguns assentaments experimentals. A Barcelona el socialisme utòpic té noms destacats com l'inventor del submarí Narcís Monturiol o l'autor del pla urbanístic de l'Eixample, Ildefons Cerdà. Cerdà havia fet un estudi sobre les condicions de vida dels obrers a Barcelona, la "Monografia Estadística de la classe obrera de Barcelona" on recollia la superfície mitjana dels habitatges per persona, condicions higièniques, malalties i alimentació. L'Eixample responia

a un desig de millorar les condicions d'habitabilitat. Cerdà va ser la persona més criticada pels futurs arquitectes modernistes i el seu pla urbanístic va ser destrossat per l'especulació.

El 1848, com a conseqüència de la crisi de 1847, va esclatar un moviment revolucionari que a partir de París es va propagar per tot Europa. Els obrers van actuar de punta de llança, però qui va sortir guanyador va ser la burgesia. Es va parlar per primer cop de *comunisme*. A França es va proclamar la Segona República, a Àustria va caure el canceller Metternic, a la futura Alemanya es va començar a organitzar alguna estructura del futur estat. A la península itàlica hi va haver revoltes amb l'horitzó de la futura unificació; Àustria en va ser el gran impediment.

El conjunt del moviment obrer va prendre consciència del seu potencial revolucionari i es va anar organitzant. Aquesta organització va culminar en l'Associació Internacional dels Treballadors (A.I.T), coneguda també com la *Primera Internacional*, el 1864. En el si de la A.I.T hi havia dos corrents: l'anarquista liderat per Bakunin i el comunista liderat per Marx. Mentre Bakunin pregonava la revolució ideal, Marx deia que calia conèixer bé l'enemic, el Capitalisme, que es va dedicar a estudiar profundament. El resultat és la seva obra "El Capital". Els dos corrents no sols diferien en ideologia sinó també en estratègia. Des de la seu de la A.I.T. es van enviar delegacions a tots els països per crear associacions sindicals i partits polítics. Cadascú va anar pel seu compte. Després de la guerra franco-alemanya i de la Comuna de París, amb les divisions internes i la

repressió, la Primera Internacional es va desfer. El 1889 va ressuscitar el moviment obrer amb la *Segona Internacional*.

5.5 El lliure canvi

El Capitalisme Industrial té com unitat productiva la fàbrica, una estructura que té uns costos fixos per a una producció també fixa. El canvi respecte al Capitalisme Mercantil és que ara l'economia es basa en la producció i no en el comerç. El comerç, a partir d'ara, significa que s'han de buscar nous mercats per col·locar la producció; s'estableix un procés de conquesta de mercats. Coneixem els mecanismes de la competència perfecta i la imperfecta. Amb la imperfecta s'aconsegueix una posició dominant en el mercat, gràcies a una major productivitat que permet col·locar els productes a un millor preu.

Hem descrit l'Estat-Nació com un espai econòmic que té una activitat productiva de mercaderies, també serveis, per cobrir les seves necessitats, comprar fora el que no produeix i vendre fora els seus excedents. Quan un Estat-Nació produeix a preus més baixos que un altre, perquè té una millor productivitat, senzillament pot envair amb els seus productes els mercats dels que tenen més costos, desmantellant així la xarxa productiva d'aquests estats. És per això que sorgeix la idea que cal protegir la indústria pròpia. Es pot fer gravant amb un impost la importació de certes mercaderies; són *els aranzels*, que són possibles per l'existència de duanes, element polític producte de l'estructura Estat-Nació i el seu ordenament

jurídic. També es pot fer subvencionant amb diners públics la producció pròpia. Els estats que tenen menys costos en la producció, i això depèn bàsicament del nivell tecnològic que han assolit, tenen molt interès que circulin lliurement les seves mercaderies sense traves aranzelàries.

Un economista clàssic, David Ricardo exposa un principi que anomena *avantatge comparatiu*; cada regió o país té unes característiques favorables per produir certes mercaderies o serveis; això el posa en avantatge sobre els altres. Actualment, en economia s'utilitza el concepte, però totalment desvirtuat. Posem un exemple: per fabricar bateries elèctriques cal una primera matèria que és el liti i les reserves mundials de liti estan entre Bolívia, Argentina i Xile. La interpretació actual del concepte d'avantatge comparatiu és que aquests països tenen una riquesa que poden explotar venent-la a altres. La interpretació real fora que aquests països haurien de ser els productors mundials de bateries. Aquí queda clar que hi ha una altra variable: *la tecnologia* que és la base de la productivitat i de la competència imperfecta, i la tecnologia és patrimoni dels països més rics que tenen especial interès en adquirir primeres matèries i exportar productes manufacturats. Les bateries elèctriques es fabriquen a Finlàndia o als Estats Units amb el liti bolivià, argentí o xilè.

En el segle XIX els mecanismes econòmics es regien igual que ara. Gran Bretanya era el país on s'havia produït la *Primera Revolució Industrial*, i per tant, tenia l'avantatge comparatiu de noves tecnologies que li permetien millorar la productivitat, rebaixar costos i tenir

posicions dominants en els mercats pel fet de ser més competitiva. Era la potència hegemònica mundial. L'hegemonia econòmica li permetia tenir també l'hegemonia política i militar. Tenia el control de tots els mars; la seva armada, la "Navy", tenia més capacitat operativa que les segona i tercera del món juntes. Aquesta proporció la van mantenir fins la Primera Guerra Mundial. Va construir un gran imperi que li proporcionava nous mercats i primeres matèries; en molts llocs la competència era amb la manufactura artesanal o protoindustrial. Tanmateix Gran Bretanya era deficitària en la producció de gra i per protegir-la tenia un aranzel. No va ser fins 1849 que no es va abolir i aquest és el punt que determina el començament del *lliure canvi* i el procés de construcció cultural de que aquest és bo per qualsevol economia. Va entrar com un dels trets característics de la cultura liberal. Mantindre la protecció pot ser ineficient, però la contrapartida és la desaparició de la indústria no tan competitiva. S'ha de tenir en compte que es tracta de comerç entre estats, entre diferents espais econòmics. L'argument és el de l'avantatge comparatiu que ja hem fet notar i que sense la variable tecnologia deixa molts dubtes. Prèviament ja havia existit la unió duanera des de 1834 dels estats de la Federació Germànica del Nord, la futura Alemanya, per pressió de l'hegemònica Prússia. Aquesta unió duanera rebia el nom de "Zollverein".

5.6 Nacionalismes

La creació de les identitats nacionals ha format des d'aleshores una part important de la Cultura, i no sols la

cultura que s'anomena Cristiano-Occidental, sinó totes les cultures del món, ja que l'organització en Estats-Nació es va generalitzar. La conseqüència elemental és la que en Antropologia s'anomena *alteritat*; això vol dir que si un té una identitat és clarament *diferent de l'altre*. Si la identificació és amb un Estat-Nació, els que s'identifiquen amb altres Estats-Nació són clarament diferents; els francesos diferents dels alemanys, dels anglesos, dels americans, etc. El sentiment de pertinença a una Nació es va anar potenciant fins passar per sobre d'altres trets identitaris, com estatus, gènere, professió, etc. que podien ser comuns en diferents nacions. És el *nacionalisme*. El poder polític aprofita ràpidament aquest sentiment en benefici propi. Ser bon o mal francès, espanyol, etc. s'associa a determinades ideologies que passen així a ser categories morals. L'exaltació del nacionalisme és *el patriotisme*, que també es nodreix de falses efemèrides heroiques. No estimar la pàtria està demonitzat. Per Isaiah Berlin, "el nacionalisme és l'elevació dels interessos de la unitat i autodeterminació de la nació a valor suprem, davant el qual els altres valors queden supeditats". Es crea una mena de jerarquia de valors; els sentiments de pertinença a altres col·lectius, clan familiar, tribu ciutat, etc. queden per sota, fins i tot la pròpia vida ha de ser, si cal, sacrificada per la pàtria. *La voluntat nacional* és única i va adreçada contra les forces de la ruptura i la descomposició.

Aquest sentiment exacerbada es va viure en els processos discursius que es van utilitzar per justificar la Primera Guerra Mundial. Els veïns d'una altra nacionalitat van passar a ser l'enemic execrable i eliminable, fins i tot estava deshumanitzat i per tant només era digne de ser

mort. Els interessos de classe van desaparèixer davant el nacionalisme. Els obrers francesos i els alemanys es van massacrar en nom de la nació, mentre que els partits socialistes de tots els bàndols no van fer res per aturar la guerra.

Aquest nacionalisme del segle XIX realment va ser funest. Ara bé, un cop creat el tret cultural de la identitat nacional, després de vistes les conseqüències, en molts casos en l'època actual s'ha pogut transformar en un sentiment positiu i això s'ha aconseguit minimitzant, i fins i tot eliminant, el component d'*alteritat*. Es pot tenir sentiment de pertinença a una nació i *respectar* absolutament el sentiment de pertinença dels altres. Un escriptor català, Joan Sales, que era nacionalista català, va dir una frase molt significativa: “em sento català com un préssec es pot sentir préssec i no albercoc”. Fins aquí cap problema. El conflicte pot començar quan no s'accepta obertament el dret a tenir qualsevol sentiment de pertinença.

Anne Marie Thiess ha fet notar que la construcció d'identitats nacionals ha comportat en molts llocs la creació de bosses de població marginals. Ha estat l'origen del *racisme* que és l'extrapolació més flagrant del nacionalisme. L'experiència de l'intent d'eliminació de col·lectius com els jueus i gitanos durant la Segona Guerra Mundial és una de les més doloroses de la humanitat.

5.7 La Segona Revolució Industrial

La Primera Revolució Industrial, amb l'aparició de la mecanització i la fàbrica, va representar una gran *explosió de productivitat* amb la indústria del ferro, el carbó, la màquina de vapor i el ferrocarril. L'augment de productivitat, per innovació *de procés* va portar a un període de *guanys creixents*. Hi va haver també una gran acumulació de Capital, que estava disponible per ser invertit, és el *reciclatge d'excedents*. La fase de competència imperfecta i guanys creixents és limitada i va seguida d'una fase de competència perfecta i guanys decreixents; com a conseqüència després del gran salt endavant del sistema econòmic va venir una fase d'estancament. La segona meitat del segle va viure una crisi que es va conèixer com la "Gran Depressió", però encara hi havia molta tecnologia per explotar i Capital per finançar. Es va produir un nou salt endavant molt més gran que l'anterior que va portar un sistema econòmic molt semblant a l'actual: la *Segona Revolució Industrial*.

Farem un repàs a les innovacions que van repercutir en el creixement econòmic. Aquest no és un llibre d'història de la Ciència i la Tècnica, però és important considerar la relació entre les innovacions i el desenvolupament de l'economia i per tant els canvis socials.

Electromagnetisme. L'electricitat i el magnetisme es coneixien des de feia molts segles, però no es van relacionar fins el segle XIX gràcies a Faraday. Va descobrir que el moviment d'una resistència en un camp magnètic produïa electricitat i viceversa, l'energia

mecànica es podia convertir en energia elèctrica. Va construir el primer *generador*. També a l'inrevés, l'energia elèctrica es podia convertir en mecànica, el *motor elèctric*. El 1871 es posa en funcionament la primera central comercial, l'energia mecànica s'aconseguia a partir de la hidràulica, la força de l'aigua podia fer girar una turbina i produir electricitat. El problema era el seu transport. La intensitat del corrent elèctric és proporcional a la diferència de potencial i inversament proporcional a la resistència. Les llargues distàncies augmentaven la resistència i l'energia es perdia pel camí. Com exemple, l'energia hidràulica estava als Pirineus i el consum a Barcelona. Faraday ja havia descobert que un corrent podia induir un altre corrent de diferent diferència de potencial. Els enginyers hongaresos Karòly Zipernowsky, Otto Blathy i Miksa Deri van patentar el primer *transformador* basat en corrents induïts. Permetia augmentar molt la diferència de potencial per fer arribar el corrent amb més intensitat en llargues distàncies. El 1885 George Westinghouse els va comprar la patent i l'any següent ja va entrar en funcionament el primer transformador. Les aplicacions de l'electricitat van ser múltiples; a més del motor elèctric, una altra aplicació important va ser la il·luminació. Edison havia patentat la bombeta elèctrica amb fil incandescent el 1879. Portar electricitat a les ciutats va permetre la il·luminació d'espais públics i també domicilis privats. La telegrafia funcionava ja a Anglaterra i el EEUU cap a 1837. El telèfon, patentat per Alexander Graham Bell el 1876 va poder funcionar gràcies a l'invent del micròfon de carboni i l'altaveu. Maxwell i Hertz havien estudiat les ones de radiofreqüència i Marconi va implementar el primer

sistema de radiotransmissió el 1901. Un altre patent d'Edison concebut primer per il·luminació, el *diode*, va ser utilitzat per Marconi com a radio receptor.

Metal·lúrgia. Les tècniques de producció de ferro que hem vist que van tenir un gran paper en la Primera Revolució Industrial, ara evolucionen cap a la producció d'acer. L'acer és un aliatge amb base de ferro amb menys proporció de carboni que li dóna molta més resistència. El 1855 Bessemer va inventar un forn que permetia reduir molt la quantitat de carboni i altres materials que disminuïen la resistència del ferro. El 1864 va començar a funcionar un sistema encara millor, el forn Martin-Siemens. L'aliatge d'altres metalls no fèrrics com el zenc, el níquel, el manganès o el crom li donaven a l'acer unes qualitats que el ferro sol no tenia. El 1883 la producció britànica d'acer era ja de 500.000 tones. L'acer va anar substituint el ferro en la construcció de màquines, vaixells, etc.

Automòbil. Potser és la innovació més emblemàtica de la segona revolució Industrial. El 1886, l'alemany Nikolaus Otto va patentar un motor de combustió interna de quatre temps que és el que actualment porten la majoria de cotxes. Funcionava amb un derivat del petroli, la gasolina, que fins a les hores es llençava ja que no servia per a res. El mateix any es va muntar el motor en un carruatge i va ser el primer automòbil. El primer pou de petroli havia estat perforat per Edwin Drake el 1859 a Pensilvània. L'automòbil es va anar perfeccionant en els diferents components: transmissió, pneumàtics... Els primers cotxes corrien a 20 Km/hora. El 1887 John Dunlop va patentar el pneumàtic fabricat amb *cautxú*, un

producte d'origen vegetal que ja es coneixia a la meso-Amèrica antiga i al Brasil. La fabricació de cotxes va comportar també un canvi important en la indústria: l'aparició de la *cadena de producció*. Henry Ford el 1908 va voler abaratir costos per poder fer un automòbil per una franja de població més gran que els més adinerats, va aplicar el vell principi de la divisió del treball i va fraccionar fins al màxim el procés de producció, especialitzant els obrers en una sola fase. El model de cadena de producció es va estendre per tots els sectors industrials. Rep el nom de *fordisme*. El fordisme va permetre mantenir equilibrades les rendes del treball i les del Capital fins la dècada de 1970. La importància de l'automòbil no és només com a innovació de producte, si el ferrocarril ja havia tingut un gran impacte en la integració dels mercats, ara l'automòbil el superava en molt ja que es podia arribar a quasi qualsevol punt del planeta. La circulació de persones i mercaderies es va multiplicar.

Química. Un sector que es va desenvolupar enormement va ser la indústria química, arran també de descobriments tècnics i científics. Es va sintetitzar *la sosa*, cosa que va portar a poder sintetitzar gran quantitat de substàncies. Per exemple, era fonamental per fabricar sabó. També es van sintetitzar colorants. Fins ara només se'n utilitzaven de naturals. Fertilitzants, fòsfats, nitrats, el ciment Portland. Explosius com la nitroglicerina, element integrant de la dinamita patentada per Nobel el 1866. Totes aquestes innovacions van originar una important producció industrial de productes químics. Cal fer menció especial d'un sector químic que va créixer molt: *la indústria farmacèutica*. Tractaven amb dues classes de

productes, els que es podien sintetitzar al laboratori i a la fàbrica i els orgànics, generalment d'origen vegetal però que calia manipular-los per vendre'ls com comprimits, xarops, etc.

Finances. La majoria d'empreses creades durant la Primera Revolució Industrial eren de propietat individual o familiar, amb valors patrimonials relativament baixos. Les necessitats financeres d'aquestes empreses les cobrien en general les mateixes famílies amb el Capital que anaven acumulant, o com a molt podien acudir a entitats bancàries, moltes d'àmbit local. En la *Segona Revolució Industrial* la magnitud d'algunes empreses era ja molt gran, amb milers de treballadors i alts volums de negoci. Podem imaginar una empresa que generava electricitat i la distribuïa a una gran ciutat o una fàbrica d'automòbils. Les necessitats financeres eren grans i això, junt amb la gran acumulació de Capital que ja s'havia produït va fer créixer *la banca*. Per poder dir que els diners són Capital cal que estiguin en disposició de ser invertits. El paper de les entitats financeres va guanyar importància ja que permetia inversions que difícilment hagués pogut assolir un particular. Aquestes grans empreses ja no tenien un sol propietari. En les empreses petites i mitjanes la figura del propietari i la del empresari coincidien. Ara ja no; l'empresari, qui gestionava la empresa, ja no era el propietari, actuava per delegació dels propietaris, els accionistes. Aquest model és l'actual en les grans empreses.

Classes mitges. A mida que les empreses es van anar fent grans van necessitar treballadors qualificats, tècnics per fer funcionar les màquines, enginyers, i personal,

administratiu, comptables, encarregats, etc. que van ser els primers a beneficiar-se del millors salaris gràcies a l'augment de la productivitat. L'estat també va necessitar funcionaris. Tots aquests treballadors van anar engruixint les anomenades *classes mitges*, fins llavors formades per les professions liberals, metges, advocats, arquitectes... Alguns treballadors molt qualificats s'anomenaven *aristocràcia obrera*. Els fills dels quals ja van tenir accés a l'educació.

5.8 La cultura democràtica

Rousseau ja s'havia plantejat com a problema l'origen de la desigualtat social. Durant les revolucions de finals del segle XVIII van aparèixer veus que proclamaven polítiques igualitàries. Thomas Paine, nascut a Gran Bretanya, va participar en la Revolució Americana i després va ser representant en l'Assemblea francesa durant la Convenció. Va escriure sobre l'origen de la propietat i va ser el primer que va parlar d'una *renda universal de ciutadania*. A França Babeuf també proposava un sistema igualitari. Durant el període del Directori va inspirar una sublevació anomenada *la conspiració dels iguals*. Volien que entrés en vigor la Constitució de 1794, l'elaborada per la Convenció que mai havia estat vigent. És interessant reproduir alguns paràgrafs del *manifest dels iguals*:

“Des de temps immemorials se'ns diu amb hipocresia: *els homes són iguals*, i des de temps immemorials, la desigualtat més monstruosa pesa sobre el gènere humà”.

“La igualtat no ha estat mai més que una bonica ficció de la llei”.

“Volem una igualtat escrita en els drets de l’home. Efectiva”.

Babeuf va acabar a la guillotina.

L’estat liberal es va crear sobre una *base censatària*. Només qui disposava de recursos i podia contribuir al manteniment de l’estat tenia dret a participar en la presa de decisions polítiques a través d’un sistema de representació parlamentària, on només podia estar representada la burgesia. La reivindicació de poder participar en el sistema polític va ser cada cop més gran. La segona meitat del segle va veure com la proposta d’eixamplar la base electoral es feia més potent. Eren els partits demòcrates.

Les successives lleis electorals britàniques, després de la guerra amb Napoleó, el 1815, van ampliar poc a poc les franges de població susceptibles d’emetre un vot. L’elecció de representants en els parlaments era nominal i personal. Un cop ja dins del parlament, s’agrupaven per afinitats. A l’Assemblea francesa és ben conegut la separació entre l’anomenada *muntanya* de l’anomenada *plana*. Depenia d’on estaven situats en les grades; els de la muntanya eren més radicals i els de la plana, *girondins*, més conservadors. Al parlament britànic feia molt de temps que existien dos grups bàsics: els “*wigh*” i els “*tories*” que a mida que es va anar eixamplant la base electoral van donar origen al sistema de partits polítics

que coneixem. Els “wigh” el partit liberal i els “tories” el conservador. Aquí va canviar alguna cosa; ja no es presentaven persones, sinó organitzacions amb programes de govern i les persones eren escollides per aquestes organitzacions. Els partits nord-americans que coneixem són de mitjan del segle XIX

Des dels sindicats obrers i les organitzacions d'esquerres, especialment des de la AIT –no tothom– es va proposar crear partits polítics de masses per entrar en el joc electoral. Era la via escollida per Marx per arribar al poder. Es van crear els partits socialistes que tenien l'objectiu de canviar el sistema econòmic a través del vot popular. A França van funcionar diferents grups socialistes a partir de la Segona República que poc a poc van anar fusionant-se. A Gran Bretanya, a finals de segle, es crea el *Partit Laborista* a partir de les organitzacions sindicals, les “*trade unions*”. A Espanya el PSOE. A Alemanya el partit Social-Demòcrata va créixer de manera amenaçadora per a la burgesia. Bismark va ser qui primer va fer petites concessions als treballadors pel que fa a jubilació i seguretat.

La reivindicació bàsica va ser la del *sufragi universal*. Els conservadors s'hi van resistir molt de temps ja que tenien por de quedar-se en minoria. En molts llocs el sufragi universal no es va aconseguir fins ben entrat el segle XX. Als EEUU, la primera elecció directa d'un president es va dur a terme el 1824 amb sufragi universal masculí i l'exclusió dels afro-americans.

5.9 L'imperialisme capitalista

No podem parlar en termes genèrics d'imperialisme ja que diferents colonitzacions ja s'havien desenvolupat des de l'època dels descobriments, però a finals del segle XIX s'engega una nova fase de colonialisme que respon a les necessitats del Capitalisme industrial. Les nacions industrialitzades es llencen a conquerir grans territoris per convertir-los en colònies aprofitant la superioritat tecnològica dels seus exèrcits. Com s'explica? Hi ha dues raons fonamentals *la primera econòmica i la segona cultural*.

Des del punt de vista econòmic és clarament conseqüència de la *Segona Revolució Industrial*. Si en la primera Revolució Industrial, les primeres matèries pel desenvolupament tecnològic, com el carbó o el ferro, es trobaven en el territori metropolità, ara ja no. Per fabricar acer els metalls no fèrrics s'havien d'anar a buscar fora. Per produir i transportar l'electricitat calia un metall conductor de poca resistència: *el coure*, que tampoc estava en grans quantitats en els països industrialitzats. La indústria química necessitava primeres matèries que no tenien, tant en productes orgànics com sintètics. Un exemple: la fabricació de sabó en grans quantitats; es va fer utilitzant oli de coco. El cas més emblemàtic és el de l'automòbil. Només disposaven de gasolina els EEUU, i els pneumàtics eren de cautxú, un producte tropical orgànic que es va afegir a les economies de plantació, especialment al Brasil.

L'estructura econòmica basada en la fàbrica (en llenguatge empresarial és l'actiu immobilitzat) té una producció més o menys fixa i per donar sortida als estocs necessita buscar constantment nous mercats als seus productes. Quan s'acumulen els estocs que no tenen comprador es produeixen les conegudes crisis de superproducció. *Les colònies representaven mercats potencials on vendre.* S'establia la relació que ha perdurat fins ara amb els països no industrialitzats o poc industrialitzats; calia que fossin productors de primeres matèries i compradors de productes manufacturats. La productivitat en la fabricació de productes manufacturats depenia, i depèn, de la tecnologia que ja llavors i ara és patrimoni dels països industrialitzats i més rics.

L'altre aspecte econòmic de la colonització era la possibilitat d'inversió de capitals. El Capital té necessitat de ser invertit per poder augmentar-lo, i per això cal que es trobi amb la *força de treball*. Les colònies oferien una magnífica oportunitat de negoci; controlada per personal de la metròpoli es podia aprofitar la força de treball de la població autòctona, a més bon preu, per la producció de primeres matèries, en mines i plantacions. Ja sabem que el Capital es desplaça cap on té millor expectatives de benefici. Es va produir un flux de capitals des dels països industrials a les colònies.

A més d'una raó econòmica del imperialisme hi ha una segona raó cultural. El primer colonialisme també tenia grans implicacions econòmiques però les raons culturals eren diferents; eren Estats-Corona que ampliaven els seus dominis, pretenien aculturar-los i incorporar-los a les creences dominants. Ara parlem d'Estats-Nació, la

cultura dominant és el liberalisme i el sistema econòmic, el Capitalisme. Hem parlat del nacionalisme i de l'alteritat. La competència entre nacions era culturalment molt important i servia per cohesionar les poblacions. L'extensió colonitzadora es va convertir en una qüestió de prestigi per la nació, i sovint la conquesta de nous territoris es feia més amb la intenció que no els ocupés una altra nació.

En aquest període es va dibuixar el *mapa mundi* que coneixem avui dia, l'actual geografia política. Els límits de les colònies es van establir pels interessos de les potències colonitzadores. A ningú li va passar pel cap tenir en compte les possibles unitats culturals, lingüístiques o polítiques preexistents. Fins i tot es van batejar els indrets geogràfics amb noms occidentals ignorant que ja en tenien d'autòctons. En aquests territoris colonitzats i dibuixats sobre el mapa per interessos occidentals, de manera lenta, i ja en el segle XX, es va produir un procés de creació d'identitats nacionals a semblança del que havia passat a Europa i Amèrica a començaments de segle.

Les principals potències colonitzadores van ser Gran Bretanya i França, però cap país es va quedar fora. Gran Bretanya tenia la Índia, colonitzada des del segle XVIII per una companyia privada, la *Companyia de les Índies Orientals*, que actuava de forma autònoma amb el seu propi exèrcit. A partir de la revolta dels "Cipaios", un cos militar format amb soldats indis, l'estat britànic en va prendre el control. La hisenda britànica es nodria en gran part del impostos de la Companyia d'Índies i no podia deixar que fes fallida; l'Índia proporcionava cotó, yute,

tè, etc. Va ampliar el domini cap a l'actual Pakistan i Afganistan i va controlar Malaca i Singapur. A la Xina, després de les “Guerres de l’opi” – Gran Bretanya volia comerciar pagant amb opi produït a l’Afganistan i l’Imperi xinès no ho acceptava – els va obligar, amb el Tractat de Nankin (1842), a cedir Hong Kong i tenir uns grans avantatges comercials. Al Pacífic controlava Austràlia, que utilitzava com a penal. Va conquerir Nova Zelanda i diverses illes. A Amèrica controlava el Canadà i a l’Amèrica Central, Hondures, Jamaica i part de la Guayana. Va fer intents de penetració a l’Amèrica llatina. Per protegir les vies marítimes va establir el domini al mediterrani amb Gibraltar, l’illa de Malta i Suez. Després va controlar Egipte des d’on es va expandir cap al Sudan. La producció de cotó d’aquestes regions era extraordinària en quantitat i qualitat. A la península aràbiga tenia Aden. A Àfrica controlava Ciutat del Cap des d’on va començar la campanya de conquesta de l’actual República Sud-africana i el Transvaal i Orange. Aquí es va haver d’enfrontar amb els “Boers”, els colons d’origen holandès. S’havia descobert l’existència d’or en el territori i en aquest moment el “patró or” ja començava a trontollar i calia augmentar-ne les reserves. Amb la intenció de connectar els territoris del nord amb els del sud van annexionar-se Nigèria, part de Somàlia, Kenya i Uganda.

França conquereix Argèlia el 1847, el 1881, Tunísia el 1905 i entra en conflicte amb Alemanya pel control del Marroc. La costa oest africana, Senegal, Guinea, Costa d’Ivori i a l’interior fins al Txad són francesos. Al Camerún torna a entrar en conflicte amb Alemanya. Cap a l’est entra en conflicte amb Gran Bretanya. Al sud

conquereix el Congo Francès. A Àsia controla tot Indoxina, Birmania, Laos, Tailàndia, Vietnam, Cambodja i Malàsia. Un enclau de l'Índia, Pondicherry. Al Pacífic Nova Caledònia, Tahití i les illes Marqueses. A Amèrica algunes Antilles i Part de Guayana.

Totes les nacions industrialitzades van participar en el colonialisme. Per evitar conflictes es va organitzar una conferència a Berlín, el 1885, avalada pel Kaiser Guillem I, per organitzar el repartiment del continent africà. Alemanya i Itàlia que tenien molt recent la creació dels seus Estats-Nació, van arribar tard. Tot i així, Alemanya es va annexionar Togo, Camerun i Tanganica a Àfrica, els arxipèlags Bismarck, Marianas i Carolines a Oceania. Itàlia va ocupar Eritrea, Trípoli i la Cirenaica. Bèlgica va ocupar el Congo Belga a títol de propietat particular del rei Leopold II, on es va produir un dels genocidis més grans de la història. Per la seva part Rússia es va estendre cap al Càucàs. La guerra de Crimea forma part d'aquesta expansió, i cap a l'est a la costa del pacífic on va xocar amb els interessos del Japó i va ser derrotada per aquest en la guerra de 1905. Portugal va quedar-se amb Angola i Moçambic que no va poder ajuntar per la penetració britànica al Transvaal. Espanya tenia Rio Muni i Fernando Po, a més de la part nord oest de Marroc. El Japó, després d'una ràpida industrialització i necessitat de primeres matèries va ocupar l'illa de Formosa i la península de Corea, després ocuparà Manxúria. Holanda conservarà les colònies que ocupava des del segle XVII. Els EEUU també van participar en el procés imperialista; al Pacífic ocupen Hawaii, compren Alaska a Rússia i especialment al Carib intervenen militarment en diferents països seguint els interessos de

la “United Fruit Company”. Entren en guerra amb Espanya a Cuba i després es queden com a colònies Filipines, fins 1946, Puerto Rico que acabaran integrant-la a La Unió i la illa de Guam al Pacífic. La mateixa Cuba, tècnicament independent, es obligada a cedir Guantànamo i l’anomenada “Esmena Platt” no li permet comerciar amb altres socis que no fossin els EEUU. Les plantacions de canya passen a la United. Ja hem explicat el cas del canal de Panamà.

5.10 La Segona Internacional

El colonialisme capitalista és un dels processos que aniran modelant el món actual. Un altre procés important són els moviments socials, i en aquest moment el més rellevant és el moviment obrer. Els obrers es van organitzar en sindicats i després en partits polítics que van entrar en el joc parlamentari en els llocs on podien fer-ho. El punt culminant va ser la A.I.T (Primera Internacional) el 1864, d’on van sortir directrius de formació de nous sindicats i nous partits polítics. Després de la Comuna de París, per la repressió i per les divisions internes es va dissoldre el 1873. Tot i així van quedar funcionant les diferents organitzacions sindicals i partits polítics. Més de 300 delegats d’aquestes organitzacions es reuneixen a París el 1889 durant les celebracions de l’aniversari de la presa de la Bastilla i decideixen posar en marxa una *Segona Internacional*. La diferència organitzativa respecte la A.I.T. és que els partits i sindicats i altres associacions tenen autonomia en les seves línies d’actuació. Només s’arriba al consens per

celebrar la jornada reivindicativa del *primer de maig* per recordar els fets luctuosos de la repressió d'una vaga a Chicago el 1886. Aquesta celebració *es va integrar* en la cultura capitalista i ara és un dia festiu, fins i tot el franquisme el celebrava. Menys integrat està el *8 de març*, com a dia de la dona treballadora, també proposada per la Segona Internacional com a jornada reivindicativa.

Cal fer un parèntesi per parlar d'això. El procés d'industrialització es va acompanyar d'un procés d'urbanització. El model de família extensa del món rural va canviar a un model de família nuclear: pare, mare i fills. L'economista David Ricardo i després Marx havien establert el concepte de *salari mínim*, que era el mínim que podia necessitar una família per sobreviure i reproduir-se. El salari masculí havia de satisfer les necessitats. En molts llocs es va substituir pel treball infantil i femení que podien arribar al mínim que necessitava la família nuclear, però amb menys retribució per més força de treball. *El 8 de març de 1885* un grup de dones van encetar *una vaga* a New York reivindicant la igualtat salarial amb els homes. Potser la cultura capitalista no ha integrat aquesta festa perquè el problema encara no està resolt.

A finals del segle XIX i començaments del XX hi ha canvis importants en el sistema capitalista. La Segona Revolució Industrial comporta l'aparició de noves capes socials, els anomenats *treballadors de coll blanc*; administradors, tècnics, obrers especialitzats que tenen nivells salarials per sobre dels obrers de base. L'augment de productivitat ha fet que els salaris pugin. Henry Ford en un moment donat es conscient que els treballadors a

més de produir poden consumir i *els duplica el sou*. Diu que els cotxes que fabriquen també són per a ells. És el cercle d'unitats de producció i unitats de consum. Les capes socials afavorides per aquest procés formaran les anomenades capes mitges que abans eren quasi exclusivament els professionals liberals: metges, arquitectes, advocats.

Els canvis econòmics i socials es faran notar també en el discurs de les associacions obreres. Apareix el *Reformisme* en contraposició a la *Revolució*. La proposta revolucionària parla de l'emancipació del proletariat, o sigui la presa del poder per part dels obrers i des del poder substituir el sistema capitalista per un sistema socialista on s'abolís la propietat privada dels béns de producció i que esdevingués pública per poder construir una societat més igualitària. “De cadascú segons la seva capacitat i a cadascú segons la seves necessitats”, deia Lenin. El *Reformisme* ja no abjurava del Capitalisme; la proposta era que es podia aprofitar el sistema i que *el repartiment de rendes es faria per via fiscal*. O sigui, que la igualtat vindria dels impostos que paguessin els rics que servien per cobrir les necessitats dels més pobres. El model ha rebut el nom de Social-Democràcia ja que és el nom dels partits que en aquell moment eren revolucionaris i que van derivar cap al reformisme. L'antecedent d'Alemanya, en que Bismarck va crear el germen d'una seguretat social, va influir en moltes actuacions tant reivindicatives com concessions polítiques. En totes les organitzacions obreres hi va haver divisió entre reformistes i revolucionaris. En el Partit Social-Demòcrata rus s'anomenaven *menxevics* i *bolxevics*. A partir de la Revolució Russa, controlada pels

bolxevics es van produir separacions de les dues branques de cada partit; els revolucionaris van passar a ser *comunistes* i els reformistes definitivament *social-demòcrates*.

6. El segle XX

6.1 La Primera Guerra Mundial

Amb el colonialisme, molts dels Estats-Nació havien sofert una primera transformació, eren *imperis*. Mai a la història havien coexistit tants imperis ni tants emperadors com a començaments del segle XX. La competència entre ells era enorme a l'hora de buscar primeres matèries, obrir nous mercats i col·locar Capitals buscant la màxima rendibilitat. En el pla polític l'hegemonia mundial la tenia Gran Bretanya. Aquesta hegemonia era, a més del seu desenvolupament industrial, deguda al control del tràfic marítim; des del segle XVIII controlava tots els mars tant per transport de mercaderies com militar. Durant el segle XIX la navegació es va transformar i va passar de ser exclusivament a vela al començament per ser majoritàriament a vapor al final. Els vaixells de vapor ja estaven construïts amb acer. Van aparèixer els vaixells de guerra cuirassats i els submarins. Alemanya amb la seva potent indústria metal·lúrgica va irrompre en la construcció naval amenaçant greument l'hegemonia naval britànica. Una més de vàries “causus belli”.

Des del punt de vista cultural ja hem vist com s'havia construït el nacionalisme, que donava cohesió cultural a l'Estat-Nació. L'exacerbació del nacionalisme era el patriotisme. L'alteritat exacerbada feia que l'altre no sols

fós diferent, sinó que podia fins i tot convertir-se en enemic si entrava en conflicte amb els interessos de la nació pròpia. Aquesta era la *construcció cultural* en un clima prebèl·lic; el colonialisme havia propiciat molt la situació.

La guerra va començar d'una manera un tant absurda. Es van produir una cadena de declaracions de guerra en funció d'unes aliances prèvies sense que ningú en valorés la magnitud ni les conseqüències. Els partits socialistes presents en els parlaments van donar suport majoritàriament a les declaracions de guerra. *El nacionalisme estava per sobre de les reivindicacions socials*. Els elements pacifistes van ser menystinguts i vilipendiats. Jan Jaurès a França, socialista pacifista, va ser assassinat. Tots els bàndols es creien prou forts per vèncer ràpidament, però no va ser així. Els fronts de guerra es van establir en unes trinxeres pràcticament inamovibles; avançar uns pocs metres significava milers de morts; la mortaldat va ser escandalosa. A l'establir-se les trinxeres es va produir una situació nova: *si cedia la trinxera queia la Nació*. Tot el país era, doncs, responsable de la situació militar; s'havia de donar suport a la trinxera; proporcionar armes, aliments, vestuari, etc. Tot el sistema econòmic s'havia d'adaptar a la situació de guerra. Tant combatent era el que estava al front com el que estava en la rereguarda. Va aparèixer un model nou en economia, *l'economia de guerra*. Qui prenia les regnes de l'economia era l'estat que representava la defensa tant dels treballadors com dels empresaris ja que, en aquest moment, tenien interessos comuns. Per qui perdés la guerra tot se'n anava en orri. És el primer cop que l'estat intervé de forma important

en economia, abans quasi no tenia més funció que garantir l'ordre.

Un altre aspecte rellevant que es produeix com a conseqüència de l'estancament de les trinxeres és el protagonisme que pren l'estat en el control social. La reraguarda havia d'estar tan compromesa amb la Nació com els combatents. La disciplina militar era molt rígida i per similitud la disciplina civil també havia de ser-ho. Estava en perill la *pàtria*. Calia controlar les franges de població que podien sentir-se poc identificades amb l'objectiu de guanyar la guerra; els primers grups sospitosos eren els col·lectius d'estrangers que vivien en el país, però no sols ells, sinó també minories poc identificades amb l'Estat-Nació, i a més contestataris i pacifistes.

Així, la situació social que es crea amb la guerra té aquestes dues característiques: la intervenció de l'estat en *l'economia* i la possibilitat de l'estat d'exercir un major *control social* sobre la població. Si això era nou, quedarà com a model polític en molts estats autoritaris, parlamentaris o no. Especialment en els nous estats sorgits de l'armistici i tindrà molta influència en la formació del feixisme italià i el nacionalsocialisme alemany. Fora d'Europa també s'observa el procés i també serà un model aplicable.

6.2 La Revolució Russa

El règim tsarista era autocràtic, amb unes estructures quasi medievals. La servitud s'havia abolit just a mitjans de segle XIX. Hi havia hagut persecucions dels corrents

liberals i naturalment també dels socialistes. El 1905 l'exèrcit havia patit una derrota contundent davant de l'exèrcit japonès. El mateix any s'havia produït un aixecament popular contra l'estat que s'havia reprimit de forma sagnant. En aquestes circumstàncies Rússia va entrar en guerra en suport de la seva aliada Sèrbia, però l'estabilitat del règim del tsar era molt precària. La Segona Internacional havia aconsellat als seus membres que fessin un esforç per evitar la guerra, tot i que els partits socialistes en els parlaments no s'hi van oposar i van votar a favor dels crèdits que la feien possible. Dins les recomanacions hi havia la de que els soldats s'organitzessin dins els batallons per si tenien opció d'aturar les hostilitats. Aquesta situació només es va donar en l'exèrcit rus.

El febrer de 1917, en plena guerra, hi va haver un moviment polític que va desplaçar al tsar i va crear un règim parlamentari presidit per Kerenski, però la inestabilitat social seguia. Va permetre el retorn dels socialistes exiliats (Lenin), i dels deportats a Sibèria (Trotsky). Els bolxevics, l'ala revolucionària del Partit Socialdemòcrata liderats per Lenin, van donar un cop d'estat i es van apoderar del govern. Moltes unitats militars van ser controlades pels comitès de soldats. Lenin va signar un armistici amb les potències centrals en que va cedir molts territoris. Aquestes, al no tenir el front oriental, van poder concentrar-se en l'occidental. El cop d'estat va triomfar en les capitals, però no en tot el territori; les forces conservadores es van organitzar i a la Revolució va seguir un període de guerra civil que es va allargar fins 1924.

Molts socialistes europeus, fins i tot de la branca revolucionària, van criticar la forma de fer la revolució. Bona part de la ideologia marxista s'havia convertit en dogma i segons aquest l'emancipació del proletariat s'havia de produir en una fase posterior a la formació de burgesies nacionals conseqüència de la industrialització. Rússia era bàsicament un país agrícola, tenia molt pocs punts d'indústria, per tant no era el lloc ideal per la Revolució. Trotski va ser potser el primer en adonar-se que el camp d'operacions del Capitalisme és internacional, i que en molts llocs no es produiria la formació d'aquestes burgesies ni d'un proletariat industrial perquè els processos d'industrialització eren patrimoni de les grans potències i les burgesies locals estaven supeditades a les grans burgesies dels països industrialitzats. Lenin confiava que el triomf del socialisme a Rússia seria l'espurna que encendria la revolució arreu, però no va ser així; l'aixecament *espartaquista* a Berlín va ser sufocat el 1920 i el "bienio rosso" (bienni roig) al nord d'Itàlia va acabar propiciant el triomf del feixisme de Mussolini el 1922.

Lenin va dissenyar una política econòmica, la *nova política econòmica* amb la que confiava mantenir relacions comercials i financeres amb l'exterior. Lenin va morir el 1924 i el va substituir Stalin, que ja va plantejar la política de *socialisme en un sol país*; posa en marxa una estratègia econòmica d'industrialització accelerada, els plans quinquennals, que va tenir un gran èxit ja que molts van aconseguir els objectius abans dels cinc anys.

Amb la Revolució Russa havia aparegut en el món un reducte que oferia una alternativa al Capitalisme i que ha

condicionat molt la història del segle XX; tan mentre va existir com també quan va desaparèixer el 1991.

6.3 Les conseqüències de la pau

La guerra va acabar amb l'entrada en el conflicte dels EEUU que va fer decantar la balança. Alemanya va firmar l'armistici en base a un pla proposat pel president Wilson que contenia 14 punts, per cert molt genèrics. Els tractats de pau van ser diferents per cada un dels països bel·ligerants; quatre imperis van desaparèixer.

Les conseqüències de la Gran Guerra han configurat molts aspectes del món actual i especialment del futur immediat d'Europa. La primera, és la pèrdua de l'hegemonia britànica en el món que va passar als EEUU. Tots els països que havien participat en la guerra havien adquirit grans deutes pel sosteniment de les hostilitats i el gran creditor eren els EEUU. El continent sud-americà durant el segle XIX havia adquirit importants deutes amb Gran Bretanya. Aquests deutes passaran a mans nord-americanes. Els USA havien participat en el colonialisme clàssic amb cossos d'exèrcit expedicionaris en l'àmbit del Carib. Ara es crea el model d'un nou colonialisme, bàsicament econòmic que ha persistit fins l'actualitat.

Els 14 punts de Wilson, a banda de parlar d'una millora del comerç internacional i de la lliure circulació pel mar, d'una manera molt vaga, contemplava el desmantellament de l'Imperi Austro-Hongarès i de l'Imperi Otomà. Del desmantellament d'Alemanya se'n

van fer càrrec Gran Bretanya i, especialment, França. De les despulles de l'imperi Austro-Hongarés van sortir varies nacions noves; la primera Polònia. Polònia havia desaparegut com a estat el 1895 a mans de Prússia, Rússia i Àustria, i ara reapareixia després de 120 anys. Les fronteres es van haver de dibuixar. El primer governant polonès, el general Pilsudski, va establir una dictadura fèrria i la seva primera actuació va ser declarar la guerra a Rússia. Es va crear la nació de Txecoslovàquia i el regne de Iugoslàvia. El resultat va ser que des de Polònia fins a Grècia hi va haver règims autoritaris i dictatorials, excepte Txecoslovàquia que va desenvolupar un sistema parlamentari democràtic. No es va escriure enlloc, però es va crear un cinturó higiènic al voltant de la URSS amb règims polítics que n'eren contraris.

El desballestament de l'Imperi Otomà va ser també molt dràstic; tots els territoris des del llevant fins el mar Roig i fins el golf pèrsic van passar a ser colònies de Gran Bretanya i França; els britànics ocupaven tot el que és Iraq, Jordània i Palestina i els francesos el que és Síria i Líban. La fórmula va ser la d'un *Protectorat* sota el paraigua de la recent creada *Societat de Nacions*, amb la idea que quan aquests pobles “maduressin” ja els deixarien sols. La realitat va ser que van establir una administració colonial i van sufocar les revoltes de la població de manera cruenta. Seguint el model de les metròpolis es van establir monarquies a l'Iraq i a Jordània –Palestina tenia un altre destí– i a Síria i Líban es van establir repúbliques.

Explicarem aquí el destí de Palestina repassant breument la història del sionisme. El judaisme és una cultura que té l'eix central en la religió. Té l'origen en els regnes del Llevant que es van formar en l'últim mil·lenni abans de Crist, d'entre els quals el més fort va ser Israel. A la mort del rei Salomó es va dividir entre els dos fills: el Regne d'Israel al Nord i el de Judà al Sud. El primer va ser arrasat pels assiris i el segon per l'imperi Neobabilònic que va deportar-ne les elits a Babilònia. Els textos sagrats jueus estan plens de mites mesopotàmics. Cent anys després, aquests jueus van tornar per reconstruir el regne anterior, que aleshores va ser ocupat per Roma. Amb la dominació musulmana van subsistir igual que el cristianisme. L'Islam, que deriva directament d'aquestes dues religions, no n'és contrari. Com ens explica l'historiador israelià Sholm Sand, el judaisme en aquesta època era proselitista i es va escampar cap al Càucus des d'on es va estendre pel sud de Rússia formant una minoria molt homogènia que aviat va patir persecucions. Els segles XVIII i XIX hi va haver grans migracions dels jueus d'origen rus cap Europa i també a Amèrica. A Europa la majoria es va integrar en les poblacions on vivien, però molts van formar minories que aviat també van patir persecucions, cosa que va facilitar, especialment a finals del XIX, la creació d'una identitat jueva, tot i que que no tenien nació, ja que estaven dispersos. La població de l'Orient Mitjà en un primer moment es va cristianitzar i després islamitzar, de manera que els descendents dels jueus del segle III serien els actuals palestins. El judaisme, el segle XIX era testimonial a Palestina. El 1897 es crea a Basilea l'*Organització Sionista Mundial* per la iniciativa d'un periodista jueu, Theodor Herzl. L'organització admet a

qualsevol jueu que pagui quota i aviat té milers d'afiliats i unes finances sanejades. Comencen a reclamar un territori per establir la seva nació. Hertz mor el 1904.

La Primera guerra mundial va ser una oportunitat. Van organitzar batallons que lluitarven al costat del britànics. El 1907 es va fer càrrec de la presidència de l'Organització Sionista Mundial Haim Weizmann. Era un químic que treballava a Londres i que va aportar al govern britànic innovacions importants en la fabricació d'explosius, cosa que li va donar gran prestigi. En plena guerra els ministres britànic i francès d'exteriors Sayes i Picot pacten el repartiment de l'Imperi Otomà, i de manera més o menys secreta atorguen als jueus el poder d'establir-se a Palestina. Després de la guerra comencen a adquirir grans quantitats de terreny i van desplaçant a la població autòctona. La potència colonial, Gran Bretanya, condiona la immigració a la possessió de patrimoni, especialment als anys 30 en que ja són perseguits a mitja Europa. Els pobres no hi tenen accés. Dins el territori organitzen una resistència armada contra els britànics. Després de la Segona Guerra Mundial i amb l'impacte de l'Holocaust es debat a la recent creada O.N.U. i s'aprova la partició del territori amb un govern compartit per jueus i àrabs el 1947. Sobre el terreny la violència es va agreujant. Els britànics abandonen el país el 14 de maig de 1948 d'una manera més o menys precipitada i l'endemà es proclama unilateralment la creació de l'estat d'Israel; poques hores després es reconegut pel president americà Truman.

Pel que fa al futur immediat d'Europa, un dels documents més importants que tenim és el llibre de John Maynard

Keynes “Les conseqüències econòmiques de la pau” escrit el 1919. Keynes durant la guerra va ser agregat al Tresor Britànic i com a tal va anar a representar-lo oficialment a la Conferència de pau de París. Va dimitir pocs mesos després quan va observar com anaven les coses des del punt de vista econòmic i la precarietat sobre el futur immediat que s’estava dissenyant. Els 14 punts del president Wilson ja eren prou ambigus. Keynes ens mostra a Wilson com una joguina en mans dels experimentats Clemenceau i Lloyd George que treuen el poc contingut dels 14 punts en benefici propi. En detall, es desmantellen un a un els punts neuràlgics de l’economia alemanya; el deute que se li atribueix a Alemanya en concepte de reparacions de guerra queda clar des del primer moment que no es podrà tornar. El tractat no inclou cap mesura per aconseguir la rehabilitació econòmica d’Europa, diu Keynes, ni per situar als països derrotats com a bons veïns. Tampoc promou la solidaritat i col·laboració entre els guanyadors. El comte Brockdorff-Rantzau, en nom de la comissió econòmica alemanya, encarregada d’estudiar l’efecte de les condicions de pau destaca en el seu informe:

“En el curs de les dues últimes generacions Alemanya s’ha transformat d’un estat agrícola en industrial. Quan era agrícola podia alimentar a 40 milions de persones; com estat industrial podia assegurar la subsistència de 77 milions mitjançant el comerç exterior, la navegació i l’ús directe o indirecte de les primeres matèries estrangeres”

“Després de la disminució dels seus productes, la depressió econòmica deguda a la pèrdua de les colònies, la marina mercant i les inversions a l’estranger,

Alemanya no estarà en condicions d'importar primeres matèries. Una part important de la indústria està condemnada”.

“Alemanya no estarà en condicions de donar pa i treball als seus milions d'habitants”

Quedava molt clar que el germen d'un nou conflicte estava posat.

Un dels 14 punts de Wilson era la creació d'una organització que agrupés les nacions amb l'objectiu d'evitar futurs conflictes i afavorir la cooperació internacional. El pacte va donar com a resultat la creació de la *Societat de Nacions*. Els estatuts es van redactar en la Conferència de París i la primera assemblea es va celebrar a Ginebra el 15 de novembre de 1920 amb la participació de 42 països. Aquesta organització va néixer defectuosa; el senat dels EEUU no va ratificar el pacte i els USA en van quedar fora. No es va admetre com a socis ni Àustria, ni Alemanya, ni Turquia com a nacions perdedores; tampoc Rússia perquè tenia un règim comunista. La Societat de Nacions es va atorgar el dret a l'administració directa d'alguns territoris com la ciutat de Dánzig o la conca del Sarre que va retornar a Alemanya per un referèndum el 1935. Les despulles de l'Imperi Otomà van ser delegades a França i Gran Bretanya. Quan Turquia va reclamar la província de Mosul van fallar a favor del britànics. La Societat de Nacions va ser totalment ineficaç per evitar conflictes com l'ocupació del Ruhr per part de França per cobrar el deute amb Alemanya, l'ocupació de Manxúria per part japonesa el 1931 i la invasió d'Abisinia per Itàlia el 1935. Alemanya

que havia estat admesa el 1926 la va abandonar el 1933 junt amb Japó. Rússia que havia estat admesa el 1934 va ser expulsada el 1939. Amb la Segona Guerra Mundial ja va quedar clara la seva inoperància i es va dissoldre oficialment el 1946. El mateix any que es va crear l'O.N.U.

6.4 El patró or

Va ser el patró d'intercanvi en el comerç internacional des de la creació de l'Estat-Nació fins després de la Primera Guerra Mundial. La seva època d'esplendor va ser, però, durant l'últim quart del segle XIX i el començament del XX abans de la Guerra. Cal fer notar que aquest període correspon a la *Segona Revolució Industrial*. Per definir un patró d'intercanvi internacional també s'han de definir conceptes.

Els intercanvis, que sempre seran dels excedents, es poden fer senzillament bescanviant productes o serveis, és el *troc*: es poden canviar, per exemple, classes d'anglès per una dotzena d'ous, o bé es poden fer mitjançant un patró d'intercanvi, *el diner*. El diner té sempre un valor convencional, el que convenen qui paga i qui cobra, i *només* es basa en la *confiança* sobre el seu valor i que podrà ser utilitzat per adquirir més béns o serveis. El diner és un concepte abstracte i la seva concreció seria la moneda. Quan una economia ha passat del troc al diner (moneda) es diu que està monetitzada. El diner pot ser gestionat per cadascú de maneres diferents: es pot gastar en béns de consum i serveis, en eines que

poden servir en el procés productiu, es pot estalviar, i llavors es converteix en Capital. De manera que la circulació del diner és més complexa que la simple funció de patró d'intercanvi. Dèiem en el primer capítol que el concepte de moneda es fa més complex quan parlem de massa monetària. Sempre la base del valor del diner el dóna la *confiança*.

Des de sempre en els intercanvis, especialment de mitja o llarga distància s'havia utilitzat *l'or* com a moneda ja que sempre se li ha atribuït un valor tangible. Això també és una convenció perquè l'or té relativament poc valor d'ús, només per objectes de luxe, ornamentals o cerimonials. Sobre tot s'ha utilitzat com a valor de canvi ja que pot bescanviar per altres coses. Fins i tot el valor d'ús molts cops es pot interpretar com un actiu de reserva. Ja a la Baixa Edat Mitjana per evitar transportar or per uns camins a vegades inexistents es va inventar la *lletra de canvi*, un document, un paper, que garantia el pagament en or. Entitats financeres llunyanes podien canviar el document per moneda per fer pagaments locals; només calia traslladar el paper a llargues distàncies. La lletra de canvi ja era diner però existia un problema que era la convertibilitat; l'or pur no existeix, sempre és un *aliatge*, i segons la quantitat d'altres metalls que conté es parla de la *lleï*. Una moneda d'or encunyada en un lloc podria no tenir la mateixa lleï que la d'un altre. Calia establir paritats.

La creació dels Estat-Nació corresponia, a més d'unitats polítiques amb ordenaments jurídics propis i límits territorials ben definits, a espais econòmics. Aquests espais queden definits per conceptes com Producte

Interior, Renda per Càpita, Balances Comercials i de Pagaments, duanes, aranzels. Un dels elements que més defineix l'espai econòmic és la circulació d'una *moneda pròpia*. Des de l'Imperi Romà circulen monedes amb un sistema monetari bimetàl·lic, or i plata, o trimetàl·lic amb coure per les fraccions més petites. En el moment en què apareixen els Estats-Nació, si es tracta d'espais econòmics, cal considerar els intercanvis entre aquests diferents espais, entre nacions: el comerç internacional. Com descriu Adam Smith, la nació produeix gran part del que necessita però ha d'adquirir fora el que no pot produir, i vendre fora els seus excedents. Igual que les transaccions entre particulars necessiten un patró d'intercanvi, el diner, materialitzat per la moneda, les transaccions que es realitzen entre espais econòmics diferents també necessiten un patró d'intercanvi, que per continuïtat amb el que havia estat el comerç tradicional el patró que es va adoptar va ser l'or, al que encara se li atribuïa un valor tangible. Naturalment la base del valor de l'or, igual que qualsevol altra moneda, era la confiança. Es feia absolutament necessari fixar el valor de la moneda pròpia en relació amb l'or. Es va arribar a la situació que els estats requerien per a ells l'acumulació de l'or circulant i emetien paper moneda bescanviable per or. No fa tants anys els bitllets espanyols portaven la llegenda "El Banco de España pagará al portador una peseta". Els bancs centrals que es van anar creant durant la segona meitat del segle XIX responien pels bitllets emesos amb les seves reserves en or.

La quantitat de diner circulant no pot ser arbitrària. Ha d'estar en relació al volum de l'activitat econòmica i no amb les reserves d'or. Si es crea més diner que el

creixement del sistema es produeix la *inflació*, o sigui els béns i serveis puguen de preu; la moneda es devalua; l'or també. A nivell de transaccions internacionals passa el mateix. D'altra banda, l'or sotmès a transaccions també es converteix en mercaderia i té un preu que varia segons l'oferta i la demanda, si escasseja puja de preu. Amb les noves troballes d'or a finals del segle XIX a Califòrnia i Sud-Àfrica, que va originar la guerra dels "Boers" amb l'ocupació britànica del territori, es va compensar el creixement econòmic que era conseqüència de les grans explosions de productivitat de la Segona Revolució Industrial. Les monedes nacionals lligades al valor de l'or de les reserves de l'estat estaven també lligades al valor de l'or internacional. Això produïa una rigidesa del sistema ja que la circulació de diner dins dels estats estava limitada i en certa manera independent de les diferents magnituds de la seva activitat econòmica. I a més qualsevol problema en un estat podia repercutir en els altres.

Cal parlar de les polítiques monetàries. Un estat sobirà pot prendre decisions polítiques per influir en la seva economia. Des del Banc Central és decideix quina quantitat de diner posa en circulació, la paritat de la seva moneda i les taxes d'interès aplicable al crèdit interbancari, cosa que repercutirà en la taxa d'interès del crèdit a empreses i particulars. En funció de les necessitats percebudes de l'economia nacional es possible influir en l'activitat econòmica. Per exemple, si s'apugen les taxes d'interès s'atrauen capitals que busquen rendibilitat, si s'abaixen fugen els capitals. Si es devalua la moneda baixen els preus dels productes nacionals en els mercats internacionals i s'afavoreixen les

exportacions, cosa que pot repercutir en una millora de la producció i per tant de l'ocupació.

En l'espai econòmic Estat-Nació hi ha uns paràmetres fonamentals. La relació entre què cal comprar fora i què es ven fora, importacions i exportacions, s'anomena *balança comercial*. Pot ser positiva si predominen les exportacions o negativa si pel contrari predominen les importacions. En el conjunt de totes les nacions la suma serà sempre zero. Si un estat té una balança comercial negativa serà perquè un altre la té positiva; el conjunt estarà equilibrat. Als intercanvis de béns s'hi ha d'afegir la circulació de diner, per exemple, les inversions estrangeres que aporten Capital, els serveis com els ingressos pel turisme, la remesa de diner per part dels emigrants o la venda de títols de deute. Al conjunt de flux de béns més diner se'n diu *balança de pagaments*. Aquesta balança de pagaments ha d'estar equilibrada, i si no hi està cal equilibrar-la mitjançant el deute, tant privat, (o sigui el deute adquirit pels ciutadans de l'estat amb altres ciutadans o entitats d'altres estats), com públic, (el deute que adquireix l'estat amb la garantia del cobrament de taxes futures als seus ciutadans).

Teòricament la *paritat* d'una moneda nacional amb altres depèn de la balança comercial. Si una nació produeix alguna cosa cobejada per altres i aquestes la volen comprar i l'han de pagar en la moneda del país productor, aquesta també es converteix en mercaderia. Si té més demanda puja de valor; i a l'inrevés, si a ningú li interessen els productes d'una nació, ningú demandarà la seva moneda i per tant perdrà valor. Aquest és el mecanisme essencial de la paritat de les monedes. Si hi

ha un patró d'intercanvi internacional, la paritat de cada moneda serà en relació a aquest patró. La dificultat de practicar polítiques monetàries i adaptar les diferents estructures econòmiques amb les seves diferents necessitats feia que la única opció fos sortir del patró or quan suposés algun risc. El 1919 hi havia cinc nacions adherides al patró or. El nombre de nacions adherides va arribar a un màxim de 45 el 1929, però després de la sortida de Gran Bretanya el 1931, el nombre de nacions va caure en picat; el 1937 en quedaven tres.

Coneixem el model de comerç internacional a partir de la Primera Revolució Industrial i, especialment, en la Segona que s'adopta per part de les nacions industrialitzades. El model és la importació de primeres matèries i l'exportació de productes manufacturats. El *benefici de la producció* era pels països més rics, que disposaven de la tecnologia que els proporcionava ser pioners en la innovació, tan de procés com de producte. Així des del començament de l'era industrial es va produir una divergència en el creixement econòmic de les diferents nacions a favor de les més industrialitzades, on hi va haver una acumulació de Capital i també de les reserves d'or. Durant la Primera Guerra Mundial el patró or va quedar suspès i després s'hi va tornar a remolc de Gran Bretanya. Ara bé, totes les nacions bel·ligerants estaven endeutades amb els EEUU, que tenia ja les reserves d'or més grans. La majoria de nacions ja no podien garantir el bescanvi dels seus papers moneda amb l'or de les seves reserves. Després de 1918 es feia necessari un nou sistema. En una conferència a Gènova el 1922 es va definir un sistema diferent: *el Patró Canvi Or* (Gold Exchange Standard) que consistia en què les

dues úniques monedes convertibles en or serien el dòlar i la lliura esterlina i la paritat de les altres monedes seria amb aquestes. Amb el crack de 1929 i la Gran Depressió el sistema monetari basat en l'or va fer fallida, i de manera especial quan Gran Bretanya, que havia intentat mantenir-lo el va abandonar el 1931.

6.5 El crack de 1929

El crack de 1929 va ser l'esclat d'una bombolla especulativa especialment als EEUU i que va arrossegar altres economies. *Definim l'especulació com el procediment d'obtenir guanys sense posar valor afegit.* Comprar barat i vendre car només pel fet que l'augment de la demanda apugi els preus i per aquest mecanisme obtenir benefici.

Als EEUU el cicle econòmic de guanys creixents, conseqüència de les múltiples explosions de productivitat de la Segona Revolució Industrial, s'havia anat esgotant per donar pas al de guanys decreixents. Els feliços anys vint van viure una època d'esplendor gràcies al creixement de la bombolla. Les nacions bel·ligerants d'Europa havien quedat endeutades amb els EEUU i amb greus problemes econòmics. La tornada al Patró Or de Gran Bretanya va arrossegar moltes altres nacions de manera que les seves economies tornaven a estar lligades. El cicle Unitats de Producció–Unitats de consum deixava d'eixamplar-se. Per mantenir el consum es va recórrer a dues estratègies que després es faran inseparables del Capitalisme: *la publicitat i la venda a terminis.* El

consum es mantenia gràcies al crèdit. L'única explosió de productivitat que es produeix en aquest moment és la mecanització del treball agrícola amb l'extensió de l'ús del tractor. Això provoca, per una banda, un augment de producció que es col·loca als mercats europeus, i per l'altra, el desplaçament d'una població rural a zones industrials que de moment l'absorbeixen gràcies a la bombolla.

Un estafador italià, Carlo Ponzi, ha donat nom a un model econòmic anomenat *Piràmide de Ponzi*. Consisteix en captar Capital amb l'esquer d'un rendiment alt i pagar no amb els beneficis que teòricament produiria –perquè un Capital tingui rendiment necessàriament ha d'entrar en contacte amb la força de treball–, sinó amb el mateix Capital, cosa que atrau més Capital. Aquest sistema per funcionar necessita que augmenti sempre l'aportació de Capital. Es representa per una piràmide on els beneficis estarien en la part superior a condició que la base es vagi eixamplant contínuament. Naturalment hi ha un límit, quan no s'eixampla la base s'ensorra tota la piràmide.

L'any 29, el crack va començar per una crisi borsària. La Borsa o Mercat de Valors és on es negocien accions, bons i altres productes financers susceptibles de ser venuts i comprats. Una de les grans transformacions del Capitalisme a finals del XIX va ser l'aparició de grans empreses o corporacions i entitats financeres que ja no estaven en mans d'economies familiars. La propietat es divideix en porcions: les accions, i la gestió empresarial passa a mans d'empleats d'alt nivell que han de rendir comptes als propietaris, els accionistes. Aquestes accions

es compren i venen en el *Mercat de Valors*. La bombolla va propiciar un augment considerable del valor de les accions i de tots els productes financers. La pujada era tan constant que va atraure grans quantitats de Capital, fins i tot obtingut amb crèdit, amb l'expectativa de guanys importants. Recaptar recursos del futur i portar-los al present és el que coneixem com a crèdit. La condició essencial és retornar al futur aquests recursos. L'activitat econòmica global, el sistema econòmic, ha de ser capaç de generar aquests recursos per poder-los retornar i si no és capaç de fer-ho és quan esclaten les *crisis financeres*. El 1929 a la Borsa de New York el valor de les accions superava en molt el valor patrimonial de les empreses degut a l'especulació. Quan la piràmide deixa d'eixamplar-se, la base s'ensorra. Es van desplomar els valors borsaris amb el que això representa d'erosió de Capital, i això va arrossegar també els dipòsits bancaris. Els petits estalviadors van anar massivament als bancs a retirar els seus estalvis. Molts bancs que estaven més exposats pels crèdits no van poder resistir i van fer fallida. El crèdit va disminuir dràsticament i va afectar a les empreses, que a més es trobaven amb grans estocs que no tenien sortida, i també es va produir una *cadena de fallides*. L'atur va pujar de forma significativa, agreujat per la manca de cobertures socials. A nivell de comerç internacional, l'esclat de la bombolla als EEUU va afectar als països lligats pel Patró Or que veien disminuir les seves reserves. Van aturar-se gairebé completament les importacions que venien dels USA, de manera que tot el comerç internacional va fer una severa davallada.

6.6 El període d'entreguerres

El Capitalisme va patir importants turbulències en aquest període. Mentre els països occidentals es debatien en la recessió, l'èxit dels plans quinquennals de Stalin a la URSS cridava l'atenció tan pels que tenien l'esperança de millorar la seva situació, amb una transformació social com per les elits econòmiques que ho percebien com un perill. El Comunisme era l'alternativa al Capitalisme. El Comunisme progressava i el Capitalisme trontollava. Es va potenciar –ja existia– la construcció cultural de la demonització del comunisme. Stalin va fundar la *Tercera Internacional*, que de fet, va utilitzar com una prolongació del seu ministeri d'afers estrangers. Es van crear partits comunistes, però van seguir existint els partits socialistes clàssics que podien tenir línies reformistes o revolucionàries. Els nous estats sorgits del desmantellament de l'Imperi Austro-Hongarès tenien règims polítics autoritaris i anticomunistes, excepte Txecoslovàquia. A Itàlia havia triomfat el feixisme de Mussolini. A Grècia després de la guerra amb Turquia s'havia establert el règim feixista de Metxacas. A Espanya on el moviment obrer era potent, amb el detonant d'un desastre militar, en la guerra colonial al nord d'Àfrica, es va donar un cop militar que va instaurar la dictadura de Primo de Rivera el 1923, que després de vuit anys va desembocar en la Segona República. Va durar cinc anys i va sucumbir després d'una guerra cruenta de tres anys sota la dictadura feixista de Franco que va destruir el moviment obrer.

El panorama a Europa era de l'avanç de les forces conservadores, no democràtiques, especialment anticomunistes. A Alemanya i Àustria després de la Guerra la situació econòmica era molt precària. La inflació era galopant. A Berlin s'havia sufocat de forma molt violenta l'aixecament espartaquista. Liebknecht i Rosa Luxemburg van ser assassinats. Especialment a Alemanya va sorgir un moviment d'orgull nacional que reunia diferents elements; era furiosament anticomunista i ultranacionalista. Va sorgir el concepte *d'orgull de raça* com a superposició al sentiment de derrota. La *raça* era un concepte que no sols volia presentar l'alteritat, com el nacionalisme, sinó que contemplava la superioritat d'una raça sobre les altres (avui, d'això se'n diu *supremacia*). El Nacionalsocialisme es va configurar com un moviment paramilitar que no dubtava en la utilització de la violència. Els Nacionalsocialistes es van aliar amb les elits econòmiques i van tenir el suport de gran part de la població, així van aconseguir el poder polític el 1933. Des de l'estat es va organitzar una mena d'economia de guerra en connivència amb el gran Capital. Estava tot a punt per la revenja. Moviments de caire nacionalsocialista i feixista n'hi havia a tots els estats europeus. També a Amèrica.

La Gran Depressió als EEUU es va superar gràcies a l'aplicació per part del president Franklin Delano Roosevelt d'una política econòmica anomenada "New Deal". De fet van ser un seguit de lleis que van tenir una forta influència en l'activitat econòmica:

— La "banking act". Coneguda també com la llei Glass-Steagal. Obligava a separar els bancs

comercials dels bancs de negocis. Això significava separar el flux de crèdit de l'especulació. Aquesta llei va estar en vigor fins que Reagan li va treure contingut i Clinton la va abolir totalment.

- Llei de seguretat social. Un primer embrió de llei de cobertura social.
- Llei de llibertat sindical (“Wagner act”). Va representar l'enfortiment dels sindicats i la possibilitat de negociació col·lectiva. Va pressionar a l'alça els salaris cosa que va fer augmentar la demanda agregada.
- Es va devaluar el dòlar un 41% la qual cosa va provocar una forta inflació que va alleugerir les càrregues hipotecàries, especialment als agricultors.
- L'aspecte més conegut del “new deal” va ser la política de creació d'ocupació per crear infraestructures, a canvi d'endeutament públic. Va donar feina a quatre milions de persones. A més, les infraestructures representen una millora de la productivitat i abaratiment del transport.

Després del segon New Deal (1936-1938) ja s'havien recuperat tots els indicadors econòmics i havia millorat l'atur. Al començament de la Segona Guerra Mundial els EEUU tornaven a ser la potència econòmica hegemònica.

Els anys 30 predominava la Teoria Econòmica plantejada per Keynes. Aquesta teoria bàsicament considera la demanda com motor de l'economia, que arrossega la producció, i que la circulació de diners té un efecte multiplicador. Considera també, que per aconseguir la

plena ocupació calia la intervenció de l'estat. En la mateixa època l'economista austríac Friedrich Hayeck ja postulava la teoria que l'equilibri en economia el proporciona el mercat i que la intervenció de l'estat és perjudicial. Als EEUU l'economista Milton Friedman i l'anomenada *Escola de Chicago* van seguir les teories de Hayeck, posteriorment argumentaven que sense les polítiques del "New Deal" la recuperació hauria estat més ràpida. Això és el que se'n diu un "supòsit contrafactual", fer suposicions sobre un fet que no s'ha produït. Ens estendrem més en l'anàlisi d'aquestes teories quan parlem del Neoliberalisme.

6.7 La Segona Guerra Mundial

La Segona guerra comença amb el repartiment de la nova Polònia que existia des de 1918 per part de l'Alemanya nazi i la Unió Soviètica. El regne de Polònia, el segle XVIII tenia una extensió més gran que França, però com que era un estat dèbil se'l van repartir entre L'Imperi Austro-Hongarés, Prússia i Rússia en diverses fases fins que el 1795 va desaparèixer. A la nova Polònia se li va donar un territori sobre el que havia cedit Lenin al signar l'armistici amb Alemanya i part de la mateixa Alemanya.

L'avanç de l'exèrcit alemany cap als Països Baixos, Dinamarca, Noruega i França i l'acord amb el règim de Vichy, dibuixa un mapa de la Europa continental sota règims autoritaris i especialment anticomunistes, des de l'estret de Gibraltar fins al cap nord i des de l'Atlàntic fins a la frontera amb Rússia. Al Pacífic, el Japó que ja

havia envaït part de la Xina el 1937 es va apuntar al joc de la guerra amb l'aliança amb Alemanya. El Japó havia tingut un procés d'industrialització intens en el segle XIX sense tenir pràcticament recursos naturals. Va haver de participar del colonialisme capitalista. L'atac als EEUU el 1941 va precipitar l'entrada a la guerra dels USA, i pel Japó va ser l'excusa per envair les colònies asiàtiques i del Pacífic dels països occidentals. Estats allunyats com els d'Amèrica del Sud que estaven ja en l'òrbita dels EEUU també van participar. Per exemple, Brasil va declarar la guerra a Alemanya encara que no va enviar cap soldat. Els ciutadans alemanys que vivien per Amèrica Central i del Sud van ser deportats a camps de concentració en el territori dels EEUU.

El capítol més cruent de la guerra va ser la invasió de Rússia per part d'Alemanya. L'exèrcit rus havia demostrat certa debilitat en la guerra amb Finlàndia, probablement per les purgues estalinistes que havia patit. Stalin va tenir la clarividència de traslladar la indústria militar a l'est del Urals on no fos gaire vulnerable. Hitler estava especialment interessat en el petroli del Càucas, però el seu exèrcit va ser aturat a Stalingrad on es va registrar la batalla més violenta de la guerra i que va acabar amb la desfeta alemanya. L'exèrcit alemany encara es va replegar i va tornar a presentar batalla a Kurk on va concentrar tots els seus recursos. També va ser una batalla molt dura que va acabar amb el triomf, pírric, però definitiu de l'exèrcit roig. La capacitat de reposició tant de material com de recursos humans de l'exèrcit alemany ja s'havia acabat, mentre que la de Rússia no. L'exèrcit rus va avançar cap tots els països de l'Europa oriental: Hongria, Bulgària, Romania,

Txecoslovàquia en direcció a Alemanya. Als aliats occidentals se'ls posaven els pèls de punta, veien com tot el cinturó higiènic anticomunista estava canviant de color. A corre cuita van haver de plantejar la invasió del continent a Normandia, per evitar que tota Europa caigués sota el control comunista. Tot i així, els russos van arribar abans a Berlin.

Les resistències populars hi van jugar un paper. A França la construcció cultural que tots els francesos militaven a la Resistència ha estat un relat d'èxit i ha perdurat. De fet tan la França ocupada com el règim de Vichy eren totalitaris i van integrar-se en l'Europa nazi-feixista. Per exemple, van col·laborar amb la deportació de jueus més que no pas la Itàlia de Mussolini. On sí que la lluita popular va ser important va ser als Balcans, que també havien estat ocupats; qui va desallotjar l'exèrcit alemany de Iugoslàvia van ser els guerrillers, bàsicament comunistes, que després es van enfrontar amb l'exèrcit reialista, el que continuava la monarquia iugoslava a qui també van vèncer. Això també va aixecar les orelles del occidentals ja que a Grècia la situació era la mateixa; la guerrilla havia expulsat els alemanys i ara s'enfrontava a l'exèrcit reialista. Els aliats van abocar molts esforços en la guerra civil grega que van acabar guanyant; el lema era l'anomenada *doctrina Truman* que deia que s'havia de combatre el comunisme allà on fos.

La sortida de la guerra presentava un panorama on el comunisme havia guanyat molt de terreny, des dels països de l'est d'Europa i Iugoslàvia fins a la Xina on la Revolució havia guanyat el 1949. L'enemic de les nacions industrialitzades era, més que mai, l'alternativa

al Capitalisme. D'altre banda hi havia dues nacions arruïnades: Alemanya i Japó. També representava una oportunitat.

El successor de la Societat de Nacions va ser una organització que es va anomenar O.N.U. Organització de Nacions Unides (U.N. United Nations, en anglès) El pes polític d'aquesta organització que ha persistit fins ara és molt relatiu ja que la seva capacitat de maniobra és limitada. Les dues raons principals són: una, que va nàixer amb una estructura que privilegiava els estats que havien guanyat la guerra amb unes capacitats tant de decisió com de vet, i l'altre que és l'aparador on es posa més de manifest la jerarquització dels Estats-Nació. Les hegemònies, especialment de caire econòmic, creen unes relacions de dependència política que fa que hi hagi uns estats més influents que tenen la capacitat de condicionar el vot dels més dependents. Aquest dos factors han distorsionat sempre el prestigi de l'organització.

6.8 Bretton Woods

Bretton Woods és un balneari de l'estat de New Hampshire dels EEUU. El juliol de 1944, en plena guerra, es van reunir allí representants de 44 estats per organitzar el futur del Capitalisme. Hi havia també un observador de la URSS. Ja hem vist les turbulències prèvies a la guerra amb l'enfonsament del Patró Or i com els EEUU eren ja la potència econòmica indiscutible. Es tractava d'establir un nou patró d'intercanvi per les transaccions internacionals. Els *dos protagonistes* de la

trobada eren John Maynard Keynes, que era el representant de Gran Bretanya, la potència que havia perdut l'hegemonia, i el representant dels EEUU Harry Dexter White. Els representants de les altres nacions eren espectadors. La proposta britànica era crear una moneda internacional, el "bancor", que servís de patró i de reserva a tots els estats i a la vegada crear un fons per donar-li solvència. La proposta americana, que naturalment va acabar triomfant, era que el patró d'intercanvi fos el dòlar i que les reserves dels estats fossin dòlars. Es comprometien que el dòlar tindria un canvi fix en or que seria de 35 dòlars per unça, amb el compromís de poder-los canviar per l'or desat a Fort Knox. Els EEUU serien els dipositaris de les reserves d'or del món i la paritat de les altres monedes seria amb la moneda americana; *tenien l'arbre del diner*.

A Bretton Woods també es va acordar crear dos organismes internacionals: el Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial per a la Reconstrucció i el Desenvolupament (ara Banc Mundial). Funcionarien amb fons aportats per les diferents nacions amb quotes acordades. El FMI seria l'encarregat de mantenir amb crèdit la paritat de les monedes de països que puntualment tinguessin greus dèficits de la balança comercial, i el Banc Mundial concediria crèdit per a la reconstrucció dels països devastats per la guerra.

Aquest sistema va funcionar perfectament els anys que van seguir a la guerra, però l'economia és dinàmica i la riquesa d'una nació no consisteix en tenir dipòsits de moneda ni d'or, *sinó en el volum de la seva activitat econòmica*. Quan hem parlat de l'or ja hem dit que podia

convertir-se en mercaderia al estar sotmès a la llei de l'oferta i la demanda. Ara la mercaderia era el dòlar i els EEUU tenien el monopoli de la seva fabricació. L'any 1971 a Europa hi havia hagut un creixement molt important i les seves monedes eren fortes en els països amb balances comercials positives. El president Pompidou de França va reclamar als EEUU el canvi de les seves reserves de dòlars en or al preu de 35 dòlars l'unça, fins i tot va enviar una fragata a recollir l'or, però el president Nixon li va dir que no, que no canviava, que el dòlar s'havia devaluat. Els EEUU ara tenien un dèficit comercial i a més, davant la demanda de la seva moneda havien tirat de màquina de fer bitllets, que venien fàcilment a la resta del món. El dòlar havia passat a ser una moneda *fiduciària*. Fiduciari ve del llatí "fides" que significa fe o confiança. Ara totes les monedes són fiduciàries, o sigui que es basen en la confiança que tindran un valor de canvi. L'or també té un valor convencional, el valor que se li dóna, no és un valor tangible, el seu preu ha fluctuat des de llavors i amb tendència a l'alça. Ha seguit sent un actiu de reserva a més d'un element de luxe. La paritat de les diferents monedes va seguir sent amb el dòlar, que ha perdurat com el patró d'intercanvi internacional. Un element d'ús comú com el petroli segueix denominat en dòlars. De totes formes les monedes van començar a fluctuar més lliurement i les reserves dels estats són bàsicament en dòlars, però també s'utilitzen altres monedes en funció de les seves relacions comercials.

El FMI i el Banc Mundial tenen el monopoli del crèdit internacional. Teòricament havien de servir per ajudar les nacions amb problemes i ajudar-les en el seu

desenvolupament econòmic, però a la pràctica el crèdit és també una *eina de control*, ja que per donar crèdit es demanen unes condicions determinades. Ja veurem com en l'època del Neoliberalisme s'utilitza per implementar polítiques econòmiques neoliberals. Són com un organisme director del Capitalisme global i el control l'exerceixen a través del crèdit. Els *acords de Bretton Woods* són un dels fets històrics que més han contribuït a la configuració del món actual.

6.9 L'Edat d'Or del Capitalisme

Amb aquest nom es coneix la tercera fase de gran expansió del Capitalisme després de les Revolucions Industrials. També es parla dels Anys Daurats o dels Gloriosos Trenta. És el període que va des del final de la guerra fins als anys 70. La producció de béns i serveis mundial va créixer en dos tercers parts. Hi ha diferents variables que expliquen com es va generar aquest creixement.

Els EEUU a finals dels anys 30, i especialment a l'inici de la guerra, ja havien recuperat i superat molt l'activitat econòmica d'abans de la crisi. El seu PIB havia augmentat un 75% i la seva producció industrial suposava les tres quartes parts de la producció mundial. Disposaven del Capital que havien acumulat a més de la posició avantatjosa que els donava ser guanyadors de la guerra, que per altra banda, no havia tingut efectes destructors en el seu territori. La seva preocupació principal era prevenir una altra Gran Depressió i, en

aquest context, van poder dissenyar el Capitalisme. Una bona part d'aquest disseny ja s'havia fet a la Conferència de Bretton Woods. Tenien dos països vençuts i ocupats: Alemanya i Japó i això representava una gran oportunitat. A més, hi havia l'amenaça del Comunisme; a Europa hi havia dos partits comunistes potents, a Itàlia i a França. Sabien que de la recuperació de les economies europees i també de l'asiàtica depenia el seu futur. A Àsia les coses es van complicar amb el triomf de Mao Zedong a la Xina i la guerra de Corea. Japó es va convertir en aliat forçat tan pels subministres militars com per fer de barrera de contenció del Comunisme. No volien repetir els errors de l'any 18 i van aprofitar els països vençuts per promocionar-los com el motor de la recuperació europea i asiàtica, cosa que estimularia l'economia global. A la vegada havien de donar sortida al Capital acumulat, *calia reciclar els excedents!* Van bolcar els seus dòlars en forma de préstecs que eren retornats als EEUU per comprar béns d'equip, de manera que a la vegada que reciclaven els excedents potenciaven la seva indústria. L'ajuda financera també es va acompanyar de la implantació a Europa i Àsia de nombroses empreses nord-americanes.

Un sector on hi va haver una transformació profunda va ser en l'agricultura ja que es van mecanitzar les feines del camp. El tractor ja estava inventat al segle XIX, primer funcionava amb vapor i després amb Gasolina i Diessel. La tracció amb orugues es va inventar durant la Primera Guerra Mundial, però la tracció amb rodes de gran diàmetre i pneumàtics amb dibuixos enormes per tenir més adhesió al terreny, com els coneixem ara, just es començava a difondre abans de la Segona Guerra. Ara es

va generalitzar. El tractor serveix per a moltes funcions, des de llaurar fins el transport, i s'hi poden afegir components per sembrar, fumigar. A més, van sortir altres maquinàries que podien recol·lectar i alhora batre, trillar, i empaçar. El resultat és que la productivitat al camp va augmentar de manera espectacular i la feina que abans requeria molts treballadors ara la feien màquines que podien ser manipulades per un de sol. També va augmentar la productivitat per hectàrea, que pràcticament es va duplicar. Al voltant de la producció agropecuària es va desenvolupar una indústria de manipulació i envasat de productes alimentaris que va arribar a ser un dels sectors industrials més importants. Les conseqüències més visibles van ser, en primer lloc, que van *baixar els preus* d'una de les necessitats bàsiques com és l'alimentació i, en segon lloc, que es van desplaçar grans masses de treballadors a *altres sectors* de l'economia. A Europa, al començament del període, un 25% de la població treballava al camp i el 1970 només un 8%. El sector pesquer també va multiplicar per tres les seves captures.

Les innovacions tant de producte com de procés van ser molt nombroses. Molts cops la innovació de producte i de procés va lligada; per exemple, una màquina registradora és a la vegada un producte comercial que té com a compradors milions d'empreses a les que suposa millorar la seva productivitat. La llista de productes de consum és llenguíssima, com els electrodomèstics que alliberen de tasques, especialment a les dones que ara s'incorporen massivament al món laboral, o la televisió. S'inventa el motor a reacció que junt amb l'aplicació civil de recursos militars com és el radar permeten un

desenvolupament extraordinari de l'aviació civil i de la indústria aeronàutica. Els aeroports adquireixen la importància que tenien prèviament les estacions de ferrocarrils. Es poden transportar viatgers i mercaderies a llargues distàncies. És l'inici del turisme de masses.

De les innovacions tecnològiques cal destacar especialment dos productes: els plàstics i el transistor. Els plàstics són unes macromolècules anomenades polímers, unes molècules més petites que s'enllacen unes amb altres i formen grans cadenes. Hi ha milers de variants segons la molècula d'origen; per exemple de l'etilè surt el polietilè, del vinil el polivinil, de l'amida la poliamida, etc. Cada un té unes propietats físiques i químiques diferents i unes aplicacions industrials i en productes de consum també diferents. Les fibres sintètiques van abaratir una altra de les necessitats bàsiques: el vestit. Molts materials tradicionals com la fusta, les fibres o la ceràmica van ser substituïts pels diferents tipus de plàstics que s'adaptaven als requeriments dels antics materials. El transistor, inventat el 1947 i compost d'uns nous materials anomenats semiconductors va fer possible gran quantitat d'aplicacions en radiofonia, televisió i en general totes les comunicacions i també en aparells electrodomèstics. El 1950 amb la base del transistor s'inventa el *circuit integrat* que, a més de ser el principi de la tecnologia informàtica va tenir molta importància en l'automatització dels processos productius.

Cal destacar que a diferència del que havia passat en les Revolucions Industrials prèvies, el temps entre l'invent i la seva aplicació era molt reduït. Un punt molt rellevant era que calia un procés innovador continu. Era cabdal la

recerca. S'ha fet popular el que avui en diem R+D (recerca + desenvolupament; desenvolupament vol dir aplicació industrial dels resultats de la recerca). La llista de productes nous és inacabable: detergents sintètics, discos LP, cintes magnetofòniques, rellotges digitals, calculadores, làser... La fotografia també passa per un moment de miniaturització, que permet com altres productes facilitar la portabilitat. La indústria farmacèutica va créixer molt amb nous medicaments com els antibiòtics o la píndola anticonceptiva, que va ser fonamental pel canvi d'hàbits respecte la sexualitat en els anys 60. Ara bé, la recerca està en mans de les grans corporacions i els invents estan, igual que el segle XIX, protegits per un *sistema de patents* invulnerable. Això potencia l'hegemonia dels països més industrialitzats en l'augment de productivitat i per tant els *guanys creixents*. La transferència de tecnologia és escassa i, en tot cas, es produeix quan ja no té els avantatges comparatius de les primeres fases. Això farà créixer la divergència en el desenvolupament industrial de diferents països.

Una de les variables que més va influir en l'augment de productivitat de l'època, a més de les aportacions tecnològiques, va ser l'*organització del treball*. El més significatiu va ser l'automatització dels processos productius. La fàbrica es va transformar; ja no és com un gran taller on treballen els operaris. La imatge que tenim avui d'una fàbrica és una gran cinta contínua per on circula el producte que s'està elaborant, i de tant en tant un braç mecànic actua sobre aquests productes per introduir-los-hi canvis i passar a una altra fase d'elaboració, al final de la cinta surt el producte acabat i fins i tot envasat. La mà d'obra industrial es redueix

considerablement tot i globalment es manté. L'ocupació de mà d'obra a Europa en la indústria passa del 36% el 1950 al 34% el 1980. Bàsicament es manté perquè es creen milions de llocs de treball en noves empreses.

En xifres globals, el creixement econòmic va ser espectacular; Alemanya va créixer una mitjana de 5.9% anual entre 1950 i 1970 (entre 1913 i 1950 havia crescut a una mitjana de 1.3% cada any), França creixia al 5.1%, Itàlia al 5.5%, Japó a un 9.3%. Es va notar menys a EEUU, amb un 3.7% i al Regne Unit amb un 3%. Els països més endarrerits també van créixer el seu PIB, però el creixement demogràfic va deixar el PIB per càpita més baix. Els salaris van augmentar a mida que augmentava la productivitat. L'augment de productivitat permet tres coses: millorar els salaris, tenir més benefici i abaixar preus. Aquesta dinàmica es va mantenir fins el començament dels anys 70 en que els salaris ja no van pujar paral·lelament a la productivitat. Productes bàsics com l'alimentació i el vestit havien baixat molt de preu, i per a això el percentatge destinat per les famílies a aquests productes bàsics era més baix i podien permetre's disposar de més recursos per a productes de consum com oci, turisme o altres. La demanda agregada es va disparar i darrera seu la producció. La societat es va transformar profundament. Amb l'augment de productivitat al camp la població que ocupava l'agricultura va disminuir dràsticament (7% el 1980) i també la ocupada en la indústria, però menys (34% el 1980). La demanda de mà d'obra va ser també molt gran i als anys 60 es va arribar a la plena ocupació amb un atur a Europa de 1.5 %, tot i la incorporació massiva de les dones en el món laboral. Els estats van fer polítiques econòmiques adreçades a

disminuir l'atur. La població desplaçada de l'agricultura i la indústria va anar a parar al *sector serveis* que en aquesta època va créixer de manera considerable. Del 39% de població activa dedicada al sector serveis el 1950, es va passar a un 59% al final del període. El panorama social havia canviat; l'expansió del sector serveis era deguda principalment a l'augment de la demanda agregada que generaven els altres sectors. Per l'economista Erik Reinert, el sector serveis cavalca sobre els excedents dels sectors manufacturer i agrícola. Les empreses van tenir una evolució dual: per un cantó hi va haver procés de formació d'*oligopolis* seguint el model de *l'economia d'escala*, i per altre van aparèixer miríades d'*empreses més petites*, especialment en els serveis algunes de les quals també formaran més endavant grans corporacions.

La pressió deguda a la presència del bloc comunista també va actuar en les polítiques dels estats. Durant els anys 50, la URSS va tenir un creixement més gran que els països occidentals, però els 60 això va canviar. Els governs europeus, en general coalicions de liberals amb social-demòcrates, van aplicar les polítiques d'aquests últims de *repartiment de les rendes per via fiscal*. Es va crear el que anomenem *estat del benestar* per la via de transferir els impostos a serveis socials com la sanitat, l'ensenyament, les pensions i altres subsidis. També es va implantar un model d'economia mixta; moltes empreses estratègiques com les de l'energia o comunicacions es van nacionalitzar o se'n van crear d'altres amb fons públics. En època d'excedents hi ha recursos per tot. Els impostos eren bàsicament

progressius, de manera que eren més alts per a les rendes més altes.

El comerç de productes manufacturats es va multiplicar per 10 entre 1953 i 1973. Els països amb més patrimoni tecnològic, i per tant més productivitat, tenien especial interès en eliminar o reduir les barreres aranzelàries de qualsevol tipus. Es va promoure un tractat de lliure comerç el 1947, el GATT (General Agreement on Tariffs and Trade), precedent d'altres com la O.M.C (Organització Mundial del Comerç). En el segle XIX, el *lliure-canvi* era promogut especialment per la Gran Bretanya, el país més industrialitzat del moment, amb millor tecnologia i per tant amb costos de producció més baixos, mentre les altres nacions havien de *protegir* la seva indústria. En l'època de l'abundància hi va haver nacions que van aplicar la política econòmica coneguda com la *substitució d'importacions*, que consistia en tractar de produir ells el que necessitaven importar. Naturalment calia *protegir* aquestes indústries ja que si no, no podien competir. Els interessos contrastaven amb els de les nacions que volien col·locar els seus productes i que predicaven amb vehemència que calia fer caure totes les barreres duaneres. Aquest procés es va donar sobre tot a Sud-Amèrica.

6.10 Transformació de l'Estat-Nació. Nova cultura democràtica

El context és la *guerra freda*, terme adoptat per Walter Lippman per designar la situació de conflictivitat entre el

món occidental capitalista i el món socialista. L'expressió més visible del conflicte era la carrera armamentística. Tant els EEUU com la URSS construïen armes amb una capacitat de destrucció molt superior al que podria suportar el planeta, però cap dels dos bàndols estava disposat a utilitzar-les, doncs sabien que l'hipotètic guanyador d'una guerra nuclear no guanyaria res. Era més aviat, com diu Hobswam, per ús domèstic. La majoria d'aquestes armes encara existeixen avui, o al menys la seva capacitat destructiva.

En aquest context de guerra freda el procés discursiu en el món occidental era la dicotomia llibertat-opressió, democràcia o dictadura. El Capitalisme era la democràcia. Com sempre, el concepte de llibertat incloïa el del dret a la propietat privada, n'era la clau de volta. La llibertat protegia els *drets humans*. Calia demonitzar el món socialista. De manera subliminal la llibertat s'associava a l'espectacle publicitari dels neons. Com que al cantó socialista no n'hi havia, se li atribuïa un ambient de tristor i malenconia, en contrast a l'alegria de viure que proporcionava el consum en el cantó occidental. Una de les construccions culturals més potents era que la felicitat la proporcionava el consum, com més capacitat de consum, més felicitat. Es va produir una febre consumista que fins i tot va donar nom a la *societat de consum* que era el nivell més alt de conquesta social al qual es podia arribar. Una altra creença, heretada de la cultura liberal era la idea de progrés; qualsevol temps futur seria millor i les següents generacions tindrien unes condicions de vida millors que les anteriors. En aquell moment, això era veritat i, per tant era fàcil arrelar aquesta idea. La prosperitat

econòmica, junt amb la pressió que exercia la presència dels estats socialistes, van fer que els estats europeus fessin polítiques de caire social: pensions, sanitat, ensenyament, subsidis a més de construir un sector empresarial de propietat pública important. Els Estats-Nació de postguerra, especialment a Europa, tot i ser molt crítics amb el sistema soviètic, tenien molts elements d'economia planificada. Hi havia una certa confluència amb el socialisme. L'estat garantia el benestar de les seves poblacions, una funció de l'Estat-Nació que es va anar desenvolupant. L'estat tenia el deure de protegir els ciutadans, i no sols amb polítiques socials, sinó també amb polítiques que afavorissin la prosperitat, mantenint com objectiu la plena ocupació. Les organitzacions sindicals estaven prou vives per mantenir els nivells salarials i les conquestes socials, i a més, no tenien gaires resistències per part de les patronals i els governs que veien amb bons ulls la situació. L'estat *protector* té com a correspondència la imatge del ciutadà protegit, cosa que va fer que arrelés la creença que aquesta funció de l'estat era potser la principal.

Un canvi cultural important es va donar als anys 60 entre el jovent. Per Hobsbam va ser una generació que per primer cop va tenir *consciència de ser diferent* a la generació anterior. Es van canviar costums tan importants com la percepció de la sexualitat, especialment per part de les dones, que es van qüestionar el seu paper dins les societats patriarcales. El model de dona submissa, discreta i obedient que s'havia construït en els darrers cinc segles, com ens explica Silvia Federici, bàsicament cremant a la foguera les desviacions del model, considerant-les bruixes, es va posar en entredit.

Per a elles va tenir importància l'accés al patrimoni propi que els donava la incorporació al món laboral, el dret al propi cos i a l'autonomia de trajectòria vital i a la pròpia consciència. Van canviar la forma de vestir; les dones van començar a portar pantalons enlloc de faldilles i molts nois van deixar de portar corbata. La música *swing* va ser substituïda per la música *rock*. Les guitarres elèctriques van dominar sobre els saxofons. Els concerts de *rock* aplegaven grans quantitats de joves en comunió d'un estat de rebel·lia contra els costums de la generació anterior.

El 1968 una onada revolucionària va recórrer el món sencer. Especialment emblemàtics són els *fets de maig* de París, però es va produir a tot Europa, els EEUU i altres llocs allunyats com el Japó o Mèxic. El context era la Guerra Freda, tot i que els dos bàndols defugien l'enfrontament directe, hi va haver nombrosos conflictes bèl·lics amb el suport de la URSS i els EEUU als bàndols oposats. El més estrident va ser la Guerra del Vietnam on els EEUU es van implicar directament. Era la continuïtat de la doctrina Truman que havia començat amb la Guerra Civil grega per combatre l'extensió del comunisme a qualsevol part del món. La joventut nord-americana, en ple canvi cultural, prenia també protagonisme polític amb protestes contra la guerra i també amb les caravanes dels *drets civils* per denunciar la segregació racial. Aquesta onada revolucionària estava molt imbuïda de conceptes teòrics contraculturals. Era més aviat contrària a la cultura hegemònica que hem descrit al començament, que no pas a canvis profunds de les estructures socials i econòmiques. Era més aviat ètica i estètica. La cultura hegemònica va acabar incorporant la cultura

revolucionària. Els pòsters amb la cara de Che Guevara es venien i es venen a les botigues de souvenirs, un producte més de consum.

La part de l'Antropologia Cultural, que es dedica a l'estudi de les institucions polítiques de les diferents cultures, és l'Antropologia Política. En aquest període és quan es consagra *la idea de democràcia* com un dels trets culturals més importants. Ho analitzarem des d'aquest punt de vista de l'Antropologia; a finals del segle XIX sorgeix la opció política democràtica centrada en el sufragi universal, aquest va haver de superar moltes resistències amb l'argument que la majoria optaria per opcions socialitzants. El debat va durar pràcticament fins abans de la guerra, tot i que molts països europeus tenien règims autoritaris on aquest debat, o no existia, o era superflu. Ara és el moment del triomf de la democràcia; calia oposar-se a la dictadura dels països socialistes. Democràcia és llibertat i dictadura és opressió. I realment la democràcia contempla les llibertats individuals.

Cal fixar-se en la connotació del concepte de dictadura; un home sol, Hitler, Stalin, Franco, etc., que tenen sotmès a un país sencer. El contrast amb la democràcia, on tothom pot participar en les decisions polítiques, s'ha de fer notar. La realitat és que un home sol no pot controlar tot un país sense el suport d'institucions i part de la població. A Espanya tenim l'exemple del tardofranquisme, on Franco tenia el suport de l'exèrcit, l'Església, les patronals i gran part de les classes mitjanes que havien progressat sota el règim.

Tampoc és cert del tot que en democràcia la possibilitat de participació política sigui permanent, sempre existeixen certes limitacions. Des de fa temps (ja ho plantejava Aristòtil), i especialment ara, sorgeix el debat entre *governabilitat i democràcia* amb les seves possibles incompatibilitats. Per poder governar s'han de poder prendre decisions sense consultar o sense consens. La democràcia pot ser directe, en que les decisions es consulten directament a la ciutadania, o pot ser representativa, i en aquest cas les decisions les prenen els representants electes dels ciutadans. Cada Estat-Nació té un model diferent; a Suïssa, per exemple, es consulten moltes decisions al cap de l'any. La majoria però, tenen un sistema representatiu que, un cop escollit, és autònom per prendre decisions només amb les limitacions que incomplir els programes electorals pot tenir un cost en les properes eleccions. Tot el sistema està regulat per una llei de rang superior, la Constitució, que bàsicament ha de *garantir* que una majoria conjuntural no pugui conculcar els drets de les minories. La representativitat es vehicula a través dels partits polítics. Els partits que van aparèixer a Gran Bretanya el segle XIX, arran les diferents lleis electorals, són organitzacions que tenen l'objectiu de participar en les decisions. Teòricament l'aglutinant és *una ideologia*, o sigui, es una associació de persones al voltant d'unes idees. En tots els sistemes democràtics es voten els representants que aquests partits han designat en unes llistes que han elaborat, tot i que hi han variacions. A Espanya, des dels Reis Catòlics fins a finals del segle XX hi havia un privilegi atorgat per l'Església Catòlica als reis anomenat "Patronato Regio" que consistia en que el Papa escollia els bisbes, però a partir

d'una terna que li presentava el rei. La pregunta és obvia: qui escollia els bisbes, el rei o el Papa?.

En un sistema autoritari l'escalada en el poder polític s'aconsegueix per una xarxa de relacions personals, en democràcia aquest mecanisme es trasllada als partits. Qui de veritat escull els representants dels ciutadans són els que elaboren les llistes dels partits, i aquesta dinàmica està sotmesa també a les *xarxes de relacions personals*. Els partits com a organitzacions tenen unes necessitats financeres, que en part es cobreixen amb quotes dels militants, donacions o principalment aportacions de diner públic en funció del nombre d'escons que aconseguixen. Per altra banda, necessiten una estructura administrativa i gestora que en molts casos acaba acomodant-se en posicions de direcció. Les direccions sovint s'allunyen dels objectius propis del partit per consolidar la seva posició. El poder d'un partit depèn del nombre d'escons aconseguits. Les campanyes electorals són *campanyes publicitàries* que tenen un elevat cost econòmic i que normalment van dirigides més a variables emocionals i creences que formen part de la pròpia cultura que no pas a explicar els seus programes. Per exemple, els partits més conservadors es nodreixen de processos discursius com “no hi ha alternativa”, “la gestió econòmica privada és més eficient que la pública”, “el progrés necessita ordre” que s'han incorporat al *sistema de creences*. Un altre fet és que tots els grans partits es disputen els espais electorals que tenen entre ells, i això crea la dinàmica de, si cal, sacrificar postulats ideològics per aconseguir més vots. A la llarga es crea una confluència ideològica entre partits que tenen el punt de partida molt allunyat.

Intentem explicar, des del punt de vista de l'Antropologia Política, aspectes del sistema democràtic.

En tots els sistemes parlamentaris, a més, amb la idea de la governabilitat, regeixen aspectes en les normes electorals que fan que la *representació estigui esbiaixada*, que no sigui proporcional. En funció del pes de les circumscripcions electorals i de primes a les majories, la quantitat de vots emesos no es corresponen als escons; un representant pot tenir deu cops menys votants que un altre i no es contempla com una anomalia, en totes les democràcies.

La democràcia incorpora tots els *trets culturals* que enumeràvem al parlar del liberalisme i especialment el que fa referència a que *és el millor dels sistemes polítics possibles*. Amb la bandera de la democràcia es lliuren totes les batalles contra el Comunisme i fins i tot després quan ha convingut. Ara bé les aliances geoestratègiques han silenciats també, quan ha convingut, la falta de democràcia dels aliats.

6.11 La descolonització

El procés històric de la descolonització és un dels elements que ens dibuixaran el món actual. A l'acabament de la Segona Guerra Mundial, la meitat del planeta eren colònies dependents dels països més industrialitzats. Les colònies eren territoris limitats per unes fronteres que només responien als interessos colonials i a la competència entre els colonitzadors. No

es consideraven ni de lluny les possibles connexions ètniques ni lingüístiques de les poblacions autòctones. Fins i tot els noms geogràfics s'havien batejat amb noms occidentals ignorant els noms originals. Tot i així amb les economies colonials havien aparegut unes elits locals amb molta relació amb les metròpolis, on en general s'hi formaven i assumien la seva cultura. Per un mecanisme d'hegemonia cultural, es va desenvolupar en aquests territoris un procés de creació d'identitats semblant al que s'havia produït a Europa i a Amèrica el segle XIX. Les elits que en van ser protagonistes no sols eren les que estaven en complicitat amb els colonitzadors, també va sorgir la consciència nacional d'alliberament i es van formar forces que lluitaven contra el colonialisme, que aprofitant la conjuntura de la guerra, es van fer més fortes. El procés de creació d'identitats nacionals, però, no va arribar a totes les capes de la població, especialment en el medi rural on mantenien les antigues identitats culturals. Aquest fet, junt amb l'aparició d'interessos econòmics locals, va fer que després d'aconseguida la independència hi haguessin cruentes guerres en els nous països, que en algun lloc com al centre d'Àfrica continuen avui.

A l'Àsia, la intervenció japonesa durant la guerra tant a la Xina com a Indoxina, Indonèsia i Corea va originar forces de resistència antijaponesa que acabada la guerra van continuar com resistència anticolonial. Els imperis que van voler recuperar els territoris van acabar derrotats com l'imperi holandès a Indonèsia o el francès a Indoxina. Els moviments d'alliberament estaven molt influenciats per les organitzacions comunistes, com havia passat a Europa a Iugoslàvia o Itàlia. A la Xina el

comunisme va conquerir el poder. A Corea, el 1952, una guerra va dividir el país després de la intervenció nord-americana. A Indoxina el moviment d'alliberament era decididament comunista liderat per Ho Xi Min i va derrotar l'exèrcit francès a la batalla de "Dien Bien Fu" el 1954. La posterior conferència de Ginebra va donar la independència a Cambodja i Laos. El Vietnam va quedar dividit en dues meitats amb la proposta d'una unificació mitjançant referèndum al cap de dos anys. Com que al sud es va establir una dictadura de caire conservador no es va fer aquest referèndum i va començar una nova guerra amb la guerrilla on es van implicar els EEUU, fins que van ser derrotats també el 1974. Aquesta guerra va marcar molt la joventut dels països occidentals i especialment l'americana.

A més de les descolonitzacions violentes n'hi va haver de negociades. A Gran Bretanya, el 1945 els laboristes amb Clement Albee van guanyar les eleccions; van practicar polítiques socialitzants com la creació de l'estat del benestar, Seguretat social, nacionalitzacions i van voler fer una política exterior pragmàtica. Es va negociar la independència de l'Índia el 1948. A l'Índia, però ja hi havia un moviment fort d'alliberament de caire pacífic i es va negociar la independència el 1948. El procés va ser molt precipitat sense organitzar estructures d'estat alternatives. El resultat va ser una greu convulsió social que va originar la creació de dos estats separats: Índia i Paquistán. En tres mesos hi va haver un milió de morts.

El 1954 s'havia culminat la descolonització a l'Àsia. El context mundial era la guerra freda, la competència entre l'Occident capitalista, que en la Segona Guerra Mundial

havia perdut terreny, i el món socialista liderat per la URSS. Els nous països es veien atrapats entre els dos blocs i per sortir de la situació es van organitzar el 1955 en una trobada a la ciutat de Bandung. En aquesta conferència va sortir el concepte de “països no alineats”, que no volien estar en cap dels dos blocs. Iugoslàvia i Egipte, independent des de 1922, també hi participaven. Van fer al·legats contra el colonialisme i van decidir ajudar a l’alliberament de les colònies allà on en quedaven, fonamentalment a l’Àfrica.

A l’Àfrica les lluites per la independència van començar el 1956 i van durar fins a les últimes possessions portugueses i espanyoles el 1975. Algunes van ser violentes com a Kenya on Jomo Kenyatta havia organitzat un moviment anti-occidental, el “Mau-Mau” que havia ocasionat la resposta britànica amb assassinats i deportacions. Després de la independència va continuar la guerra entre "Batusis" i "Kikuios". Altres conflictes molt sagnants es van donar al Congo Belga o a Guinea. Es van aprofitar restes de cultura tribal perquè les elits europeïtzades provoquessin enfrontaments en funció d’interessos locals.

L’Orient mitjà és un lloc en el que la descolonització té encara greus conseqüències avui dia. França i Gran Bretanya s’havien repartit les restes de l’Imperi Otomà sota el paraigua de la Societat de Nacions. Gran Bretanya va imposar unes monarquies a Iraq i Jordània, mentre que França, seguint el seu model republicà, va dividir el territori entre Síria i Líban. L’Aràbia Saudí –el nom ve del cognom de la família regnant, els Saud– havia estat independent en el centre i només colonitzada

a la costa, el 1932 es va constituir en regne. Al Golf Pèrsic es van crear altres monarquies que seguien un model feudal i no el model de democràcia occidental. A Egipte, que era independent des de 1922, hi havia també una monarquia heretada de l'Imperi Otomà. Iraq era independent des de 1930.

Pel que fa a Palestina, ja hem vist que s'hi va anar instal·lant una població emigrant jueva, però seleccionada amb criteris econòmics. Durant la guerra s'havien posat al bàndol de la potència colonial, Gran Bretanya. Havien format el seu exèrcit propi que després de la guerra van girar contra els britànics. A l'ONU es va debatre el tema i es va resoldre crear un estat compartit entre jueus i palestins. Quan els britànics van abandonar el territori a corre cuita, els jueus van proclamar unilateralment l'estat d'Israel que va ser reconegut immediatament pels EEUU. Això va ser la causa de la primera guerra Arabo-Israeliana amb derrota estrepitosa dels àrabs i importants guanys territorials per part d'Israel.

En tots els països àrabs va créixer un moviment panarabista i nacionalista. No s'ha de confondre àrab amb musulmà; musulmà és el que practica la religió musulmana, l'Islam, mentre que àrab és l'habitant de tot l'Orient Mitjà on hi havia, i hi ha, moltes variants de religions cristianes. El nacionalisme àrab era un moviment en principi laic i amb idees socialitzants. Gamal Abdel Nasser en va ser un dels representants més destacats quan va aconseguir el poder a Egipte després de derrocar al rei Faruk. El partit que donava suport al moviment era el partit Baas que va arribar al poder a Iraq

i Síria. Nasser el 1956 va nacionalitzar el canal de Suez cosa que va comportar un conflicte bèl·lic internacional resolt per l'ONU i la decisió ferma dels EEUU.

Avui dia el que queda del nacionalisme àrab és el règim de Síria. La ideologia laica ha estat substituïda per un islam radical amb origen a l'Aràbia Saudí, on es practica la variant més estricta de l'Islam, el "Wahabisme" difosa a la resta del món àrab amb l'ajuda econòmica d'aquest país. També s'han exaltat diferències entre variants de l'Islam que arriben a ser "causa belli" de guerres de religió més o menys larvades, que enfronten països xiïtes com Iran, bona part d'Iraq, Síria o el moviment Hizbolà del Líban amb altres països de majoria sunnita. L'Islam és una religió que té molt integrada la desigualtat social i que decididament és una eina molt útil a les elits econòmiques d'aquestes nacions i que es poden entendre perfectament amb les elits capitalistes occidentals. Els *suposats conflictes religiosos* només amaguen *conflictes d'interessos* com ara l'actual guerra de Síria; l'origen del conflicte és l'opció de la construcció d'un oleoducte que portaria el petroli de les monarquies feudals del Golf a Europa travessant Síria i Turquia, els interessos de Rússia en són totalment oposats. Veiem per tant que el colonialisme i els processos de descolonització transcendeixen fins el moment actual. A l'Orient mitjà segueix la situació de l'estat d'Israel que només sobreviu gràcies a la violència.

El 1952 l'economista francès, Alfred Sauvy va difondre l'afortunat terme de *Tercer Món* per referir-se als nous països sorgits de la descolonització. De fet el terme *tercer món* l'utilitzava per comparació al *tercer estat* de

l'època de la Revolució francesa. El Primer Món eren els països capitalistes occidentals i el Segon Món els països socialistes. El Tercer Món no era ni una cosa ni l'altra, però va quedar com a sinònim de països pobres en relació als països rics. Després de la caiguda de la URSS i les polítiques de blocs s'ha volgut substituir el terme per països subdesenvolupats, o l'eufemisme *països en vies de desenvolupament*, que pressuposa que la seva situació econòmica és transitòria, o també la dicotomia Nord-Sud com a sinònim de països rics i països pobres. Tot i així es segueix parlant de Tercer Món, i tothom ho entén.

El colonialisme capitalista era bàsicament conseqüència de la Segona Revolució Industrial, quan les nacions més industrialitzades necessitaven primeres matèries que no es trobaven en els seus territoris, a la vegada que es buscaven nous mercats pels seus productes. Es va crear un cercle econòmic de bescanviar els recursos naturals de les colònies per productes manufacturats a les metròpolis. La tecnologia, i per tant la productivitat eren patrimoni de les potències colonials, de manera que no hi havia possibilitat de competència. La colònia requeria però una despesa per mantenir exèrcits expedicionaris i una administració colonial. Amb les independències, el cercle econòmic no va canviar i la situació era la mateixa: recursos naturals a canvi de manufactures, amb l'estalvi dels exèrcits i les administracions. És el *neocolonialisme*. Moltes d'aquestes noves nacions vivien de productes agrícoles i miners que per altra banda, els seus preus depenien de les llotges occidentals, així si un país tenia el cafè com a producte estrella per l'exportació, quan queia el preu s'ensorrava el país o si més no, pressionava a la baixa els salaris dels seus treballadors. L'intercanvi era, i

és, desigual. A més, aquests països tenen una dependència financera ja que les importacions de béns d'equip o energia com el petroli origina deutes importants. També tenen una dependència tecnològica; no tenen capacitat d'innovació i cal pagar un alt preu per els "royalties", o sigui les patents. En el context de la Guerra Freda tenien també una dependència geoestratègica. En funció de la seva situació geogràfica o dels seus recursos naturals podien ser sensibles a l'alineació en un dels dos blocs a canvi d'ajudes econòmiques.

Durant els anys daurats del Capitalisme, aquestes nacions també van tenir un creixement considerable, sempre en termes relatius; un creixement d'un 3% per un país ric no representa el mateix en termes absoluts que un 3% en un país pobre, de manera que la divergència està assegurada. A més durant aquests anys en el Tercer Món hi va haver un creixement demogràfic extraordinari, així que tot i que augmentés el PIB, el PIB per càpita va disminuir. L'agricultura tradicional va quedar molt malmesa al prioritzar els productes per l'exportació i es va produir un intens procés d'urbanització pel desplaçament des del camp a unes ciutats que van créixer desmesuradament, i en les que l'activitat econòmica no podia absorbir l'excés de població que es van acumular en suburbis insalubres.

6.12 La crisi dels setanta

Va costar molt reconèixer que els anys daurats del Capitalisme havien estat una *etapa històrica excepcional*.

Fins i tot actualment no ho està del tot, com si la normalitat en el funcionament del sistema fos la dels anys 60, però està clar que a partir de la dècada dels 70 les coses han canviat, i molt. Com va passar amb les etapes de la Primera i després la Segona Revolució Industrial, es viu una època de declivi. La interpretació que donem és que les tres grans etapes de gran creixement del sistema capitalista estan bàsicament condicionades per les explosions de productivitat i, aquestes, condicionades per *innovacions tecnològiques* que milloraven els processos de producció. També per altres formes d'organització del treball, que en aquesta última etapa va ser fonamental amb *l'automatització* pràcticament universal dels processos productius. Les explosions de productivitat condicionen el model de predomini de la *competència imperfecta* i dels *guanys creixents*. Aquests períodes vénen seguits del predomini de la *competència perfecta* que comporta *guanys decreixents*. Les tres etapes que hem vist de gran expansió del sistema coincidien amb explosions de productivitat en molts mercats gràcies a innovacions tecnològiques i organitzatives, i que els segueixen etapes en què, tot i haver explosions de productivitat en alguns mercats, no es pot dir que siguin de manera general i des d'un punt de vista global es produeix un estancament relatiu. El període de l'Edat d'Or del Capitalisme, a més de ser una etapa expansiva, va ser també una etapa de millor distribució de les rendes, de manera que tota la població va participar de l'expansió. Van créixer molt les classes mitjanes, amb un poder adquisitiu i de consum alt, més tenint en compte que les prestacions socials de la societat del benestar alliberaven recursos per al consum. A l'augmentar la demanda agregada s'obtenia l'efecte multiplicador de

Keynes. Als anys 70, la inèrcia dels salaris alts va disparar la inflació, cosa que va fer trontollar el sistema financer. La recepta va ser un canvi de doctrina econòmica: el neoliberalisme. Per controlar la inflació es van *controlar els salaris*. Des del començament del Capitalisme industrial els salaris havien seguit una línia paral·lela al creixement de la productivitat. A partir dels 70 hi ha un punt d'inflexió; l'augment de productivitat ja no ve acompanyat d'augment salarial.

Es coneix la crisi dels 70 com la *crisi del petroli*, i cert que n'és una variable més. El consum d'energia als EEUU s'havia multiplicat per tres en el període del 1950 al 1973. I de manera semblant havia pujat a Europa i la resta del món. Entre 1950 i 1973 el preu del barril de petroli *saudi* no havia pujat de 2 dòlars el barril. El 1973 els països productors de petroli van formar un càrtel per apujar-ne el preu, l'OPEP. El preu es va duplicar, però quan va pujar de manera significativa va ser amb la Revolució Islàmica de l'Iran el 1979. El primer descobriment dels importants jaciments de la península aràbiga va ser el 1932. Des del segle XIX es treia petroli a Texas i Mèxic i El 1910 es descobreix a Maracaibo, a Veneçuela. Ja es coneixia el petroli del nord de l'Iraq i el del Càucas. Les grans companyies petroleres eren un oligopoli que s'ha anomenat *les set germanes*. La que tenia la concessió a l'Àrabia era Standar Oil, que després va passar a Texaco amb el nom d'Aramco (American Oil Company). El 1973 Àrabia la va participar amb un 25%, el 75 amb un 60% i el 1980 en va assumir el control total amb el nom de Saudí Aramco. És la productora de petroli més gran del món

Un altre aspecte important del període és la devaluació del dòlar el 1971. A Bretton Woods s'havia fixat un canvi de 35 dòlars la unça d'or. La guerra del Vietnam la van finançar el EEUU tirant de l'arbre del diner; el dòlar era –i és– la moneda amb la que es compra el petroli de totes les petrolieres. La demanda de moneda era molt alta i la màquina de fer dòlars està en mans dels USA. Quan els països europeus havien acumulat dòlars i els van voler bescanviar per or, el president Nixon va anunciar que la correspondència en or ja no era la mateixa, *el dòlar s'havia devaluat*. Tot i així ha seguit sent el patró d'intercanvi internacional. Actualment totes les monedes són *fiduciàries*, o sigui que només depenen de la confiança. Com sempre. La riquesa és el volum de l'activitat econòmica; el valor de la moneda en depèn. Els EEUU però, també van entrar en un dèficit de la balança comercial que va compensar i es compensa amb la demanda de dòlars i actius financers.

L'augment del preu del petroli va influir molt en les economies d'altres nacions. Ens fixarem amb Llatinoamèrica que n'és el model més característic. Abans de la independència, els països llatinoamericans tenien una estructura econòmica colonial; bescanviar els seus recursos naturals, que inclouen els productes agrícoles de les economies de plantació, per manufactures. Després de la Guerra de Successió espanyola, Gran Bretanya, que en aquells moments començava la Primera Revolució industrial, nodria les necessitats de productes manufacturats. La independència va ser en bona part un moviment dels comerciants locals, encara que qui més se'n va aprofitar van ser els terratinents. Les noves elits es van refugiar en la

seguretat que donava l'estructura de l'estat. Al segle XIX el finançament depenia de Gran Bretanya i es va començar a generar un deute, en bona part per la construcció de ferrocarrils que apropaven els productes de l'interior als ports. Després de la Primera Guerra Mundial, el deute amb Gran Bretanya va passar a ser amb els EEUU, ja que els països bel·ligerants van quedar tots endeutats amb els USA. A començaments de segle els interessos dels EEUU a la resta d'Amèrica es limitaven a l'Amèrica central, on van fer diferents intervencions militars anomenades "Banana Wars". Ara però els interessos s'estenien per tot el continent.

L'any 1948 es va crear un organisme de l'ONU anomenat CEPAL (Comisión Económica para América Latina y el Caribe) La seva política a Amèrica llatina va ser l'anomenada *substitució d'importacions*; volia dir crear un teixit industrial capaç de substituir les importacions. Naturalment aquestes indústries no podien competir en el comerç internacional i al no haver-hi transferència tecnològica la seva productivitat, i per tant el cost de producció era més alt. Necessitaven protecció aranzelària o de qualsevol altre tipus. Aquests països es van industrialitzar tímidament durant els anys daurats, però en arribar la crisi dels 70, i especialment amb l'augment del preu del petroli, no podien equilibrar la seva balança de pagaments sinó era amb deute. El deute es va acumular i va créixer per sobre del que creixia la seva activitat econòmica (el PIB), i cada cop els interessos per aquest deute erosionaven més els seus pressupostos nacionals (*servici del deute*) fins arribar al risc de la fallida. Per altra banda, el complement va ser que els recursos extres generats per l'augment del preu

del petroli van originar un flux de Capital que no s'invertia en els països productors, sinó en les borses i productes financers dels països occidentals. Aquest flux de Capital es va anomenar *petrodòlars*. El petroli sempre ha estat denominat en dòlars; s'ha de comprar en dòlars, no en la divisa del país productor.

El 1959 va triomfar la Revolució Cubana amb una lluita de guerrilla rural. Cuba va acabar en l'òrbita del bloc soviètic i en el punt de mira dels EEUU, que en van decretar el bloqueig que encara perdura. Per fer-nos una idea del que representa el bloqueig pel país; un vaixell que amarri en un port cubà tindrà prohibida l'entrada per sempre més, en qualsevol port de Nord-Amèrica. Només hi atracaven vaixells de països socialistes, i ara molt pocs. La Revolució Cubana va tenir una repercussió cultural molt gran a tota Iberoamèrica. Molts moviments d'esquerra van organitzar grups armats rurals o urbans que algun cop havien amenaçat els governs establerts. Els EEUU van organitzar per contrapartida *l'Escola de les Amèriques*, "Institute for security Cooperation Western Hemisphere" (Institut de l'Hemisferi Occidental Per a la Cooperació en seguretat). L'exèrcit dels USA va obrir una escola militar, amb classes en espanyol, pels militars de tota Iberoamèrica per allisonar-los en la lluita antiterrorista; això inclouïa tècniques de tortura (avui els documents estan desclassificats). L'Escola es va ubicar en el territori de Panamà que llavors encara pertanyia als EEUU i després del pacte Carter-Torrijos del 1977 encara va estar allí uns anys i actualment s'ha establert a Georgia dins els USA. D'aquesta escola van sortir molts dels que van participar en cops d'estat i que van escampar el continent amb dictadures militars la dècada

dels 70, des de Xile, Argentina, Uruguai, Paraguai, Bolívia, Brasil fins a República Dominicana, Haití, Nicaragua, Surinam, Colòmbia, Veneçuela, etc. Aquests governs ultra-conservadors van afavorir les polítiques econòmiques dictades des de Washington.

El 1971 es va devaluar el dòlar. Les conseqüències van ser més importants en algunes nacions, ja que la devaluació va disminuir les reserves. Al caure el muntatge de Bretton-Woods es van produir transformacions en les seves creacions: el FMI i el Banc Mundial. El FMI estava pensat per evitar caigudes importants de les paritats de les diferents monedes i el Banc Mundial per ajudar a la reconstrucció del països devastats per la guerra. El mecanisme de funcionament era a través de crèdits que s'atorgaven a canvi de complir unes condicions. Actualment aquestes organitzacions mantenen el mecanisme de funcionament, però han canviat els objectius; ja no és mantenir la paritat de les monedes o la reconstrucció, sinó gestionar la crisi del deute; s'ha repetit a Europa en el cas de Grècia i ha passat a ser el "modus operandi" estàndard d'aquests organismes. El deute de difícil retorn –el deute públic d'un país és el que està garantit amb el pagament d'impostos dels seus ciutadans en el futur– es soluciona amb nous préstecs. Ara bé, es posen condicions segons les doctrines neoliberalistes que dominen la cultura econòmica de l'època, com veurem més endavant. Les condicions són augmentar la pressió fiscal, disminuir la despesa pública (sanitat, ensenyament, prestacions socials), a més de privatitzar empreses públiques, cosa que dona l'oportunitat d'inversió al Capital –el Capital sempre té necessitat de ser invertit i que l'estímul és

l'opció de negoci– i especialment *eliminar barreres al comerç*. Això vol dir donar entrada en els països que reben l'ajuda als productes de països més industrialitzats, i per tant arruïnar bona part de la indústria local, i transformar l'economia del país en un procés que se'n diu *primarització*, que és el mateix cercle del que parlàvem al descriure el neocolonialisme: *explotació i exportació de recursos naturals a canvi de productes manufacturats*.

6.13 Les noves doctrines econòmiques. El neoliberalisme

Noves? No. El liberalisme sortit de les Revolucions Nacionals els segles XVIII i XIX tenia els *mateixos principis* que el que ara s'anomena neoliberalisme. Sabem el que representava per a les classes no posseïdores. Ara el Capitalisme i l'organització en Estats-Nació té més complexitat, però els principis bàsics són semblants.

Doctrines? Sí. La teoria econòmica és això: teoria. En ciència les teories necessiten comprovació, si no segueixen sent només hipòtesis. Curiosament, en economia, les doctrines influeixen en la implementació de mesures polítiques que molts cops han estat avaluades negativament i tot i així es segueixen implementant. Per què? L'economia segueix la dinàmica de sistemes i un sistema és un conjunt de variables que es retroalimenten recíprocament, quan es produeix una variació en una d'elles, les altres també pateixen variacions i es re-

coloquen en el sistema. Les variables poden ser moltes i ser el que se'n diu *variables confundidores*, es a dir: aquelles de les que no es coneix bé la seva influència en els resultats. Variables econòmiques poden ser l'ocupació o els salaris, i en un altre cantó el benefici empresarial o l'acumulació de Capital; que es considerin positives o no és subjectiu. Una acció pot ser desastrosa pel que fa a l'atur i ser molt beneficiosa pels guanys empresarials. Una variable important és el temps; un benefici a curt termini pot tenir com a conseqüència un efecte devastador en el futur.

J.K. Galbright exposa un concepte que pot ser important, és el que anomena *saviesa convencional*. La defineix com la saviesa que *pot ser admesa*. Admesa per qui? La resposta ens porta a l'Antropologia Cultural. Hem definit la Cultura com un sistema de creences compartides dins una societat, o al menys compartides majoritàriament. El conjunt de creences determina un espai amb unes fronteres culturals que si es traspassen es fa cap a la marginalitat. Les creences no són absolutes, sinó que van patint transformacions que venen determinades per processos discursius que construeixen *cultura*. Aquesta forma de construcció cultural amb processos discursius, s'origina en les elits que tenen influència social i utilitzen els mitjans de difusió. És el concepte d'*Hegemonia Cultural* exposat per Gramsci. En teoria econòmica hi ha molts noms propis amb idees diferents i molt sovint oposades. La qüestió que cal preguntar-se és si un determinat economista arrossega l'orientació del sistema o bé si la dinàmica dels sistema fa que un altre economista sigui protagonista i es converteixi en el *nou savi convencional*.

Durant l'Edat d'Or del Capitalisme, en el món occidental, la teoria econòmica dominant era la de Keynes, segons el seu esquema de funcionament del sistema, el motor és la *demanda agregada*, o sigui el conjunt de demanda de béns i serveis. La demanda agregada estira de la producció i a la vegada les unitats de producció, les empreses, alimenten la capacitat de consum i demanda de les famílies. Aquest cicle tindria per Keynes un efecte multiplicador, però amb una altra variable: la presència de l'estat. L'estat amb el cobrament d'impostos seria una força detractora del sistema, però es veuria compensada per la capacitat d'inversió de diner públic orientada a estimular la demanda agregada. L'efecte multiplicador augmentaria la recaptació dels estats que també tenen la capacitat de controlar l'ordenament jurídic. Per aquesta raó l'acció de l'estat seria fonamental per aconseguir la plena ocupació, la variable estrella pel que fa a benestar. El "New Deal" de Roosvelt va ser l'aplicació de les teories Keynesianes: inversions públiques encara que representessin un forat en el pressupost, i mesures per pressionar a l'alça els salaris. El resultat als EEUU va ser prou satisfactori i durant l'Edat d'Or es van seguir practicant polítiques d'aquest caire a tot el món.

Amb el final de cicle econòmic va caure en desgràcia la teoria de Keynes. Es van rescatar doctrines econòmiques que proposaven que els mercats tendien a l'equilibri espontani del sistema, que no necessitaven regulació. És el que s'ha anomenat *neoliberalisme*. Les primeres doctrines econòmiques al començament de l'Estat-Nació ja eren en aquest sentit, d'aquí ve el col·locar el prefix

"neo" davant liberalisme. Els anys 20 a Àustria, en plena depressió després de la guerra, havia sorgit l'Escola Austríaca amb un economista, Friedrich Hayek, al capdavant que s'oposava al Keynesianisme. L'Escola Austríaca té continuïtat amb l'anomenada *Escola de Chicago* que es va prestigiar a partir que un dels seus professors, Milton Friedman va rebre el Premi Nobel el 1976. L'Escola de Chicago es coneix també com a *monetarista* ja que considera que la variable més important del sistema és la quantitat de diner circulant i que l'única regulació estatal hauria de ser la política monetària, amb la que es podria dirigir l'economia. Els anys 70, el que més preocupava als economistes era la inflació que es disparava en molts indrets –l'any 1976 la inflació a Espanya va ser del 26%– La inèrcia del repartiment de rendes de l'Edat d'Or seguia fent pujar els salaris i la solució a la hiperinflació era restringir el diner, o el que és el mateix: la *contenció salarial*. La hiperinflació perjudicava sobretot els mercats financers i la rendibilitat del Capital. Una petita taxa d'inflació és absolutament necessària per estimular el consum; és molt senzill, si un sap que el diner anirà perdent valor, serà millor gastar-se'l que no pas estalviar-lo. Pel contrari, la *deflació* és el *fantasma diabòlic*. Si sabem que els productes de consum baixaran de preu, és millor esperar per comprar-los i el cicle s'inverteix. Friedman predicava el monetarisme en un context de lliure mercat sense restriccions que s'autoregulava i el mecanisme de regulació era la competència. Un dels seus llibres de més èxit s'anomena "El dret a escollir". És l'apologia de la "competència perfecta".

El fons de la doctrina neoliberal es pot resumir com la *racionalització de costos* o el que és el mateix, mantenir els guanys empresarials a base de reduir els costos de producció de béns i serveis. La part més important on es poden retallar costos és en la massa salarial, però això requeria una acció política. El 1981 arriba al poder el president Reagan als EEUU i Margaret Thatcher des del 1979 a la Gran Bretanya; estan disposats a *implementar les mesures neoliberals des del poder polític*. Les estratègies són: debilitar els sindicats, derogar lleis laborals que donaven estabilitat a les feines, i no garantir l'ocupació i evitar la negociació col·lectiva. El resultat va ser una pressió a la baixa dels salaris. Pel que fa a la productivitat, ja no s'espera tant de la tecnologia i s'orienta més a la individualitat del treballador; ha de rendir més amb menys cost. Els salaris havien augmentat paral·lelament a la productivitat des del començament del Capitalisme Industrial; els anys 70 són un punt d'inflexió i es perd aquest paral·lelisme, però el concepte de productivitat també ha canviat.

Pel que fa al panorama internacional, la sortida del colonialisme i la crisi dels anys 70 ens dibuixa un món divergent on hi ha uns països més industrialitzats i uns altres més pobres que estan en l'òrbita del *neocolonialisme*, en la dinàmica que uns països han de proveir de primeres matèries i alguns serveis a canvi d'adquirir productes manufacturats als més industrialitzats. A més, molt marcats pel deute, en part degut a l'apujada del preu del petroli. Els països rics s'organitzen per perpetuar la situació; organitzen trobades entre ells, primer el G-7 i després ampliat, el G-20. Necessiten un centre director del Capitalisme

mundial. El troben en les despulles de l'esclat de Bretton Woods. Les institucions que s'havien creat per garantir el comerç internacional, el FMI (Fons Monetari Internacional) i el BM (Banc Mundial) seran ara les eines per controlar la situació. El mecanisme serà el crèdit que ja hem vist que en molts països està en una fase de no retornable. S'escamparan per tot el món les doctrines neoliberals. El joc és fàcil; us deixem més diners perquè pugueu tornar el crèdit a canvi de fer les reformes que exigim. I quines són les reformes? Doncs aplanar el camí de les vendes dels nostres productes. Obrir els vostres mercats. Ah! i no crear més deute.

El 1989, un economista, John Williamson, va parlar per primer cop del *Consens de Washington*. Va elaborar un decàleg amb el que es suposava que podien estar d'acord les institucions amb seu a Washington, el FMI, el BM i el Departament del Tresor dels EEUU, per incorporar els països més pobres al Capitalisme internacional. Els governs havien d'imposar certes mesures. *El decàleg* incloïa el control del dèficit fiscal, amb limitacions de la despesa i una reforma fiscal orientada a ampliar la base tributària però rebaixant els tipus marginals, el que vol dir augmentar la pressió fiscal però alliberant les rendes més altes. Un estat endeutat ha d'escollir entre pagar als creditors o pagar als seus pensionistes o fer qualsevol política social. Uns altres punts feien referència a la liberalització del comerç i també dels capitals, o sigui abolir les barreres aranzelàries per tenir un flux lliure de les mercaderies del països industrialitzats, encara que això comportés arruïnar la indústria local. Els capitals també podrien circular lliurement buscant rendibilitat. Un punt important és que s'havien de privatitzar les

empreses estatals, això ajudava a eixugar el dèficit públic a la vegada que donava opcions d'inversió i facilitava la competència. Un altre punt era l'exigència de desregulació dels ordenaments jurídics dels estats per permetre la infiltració de les economies més potents. El darrer punt era fonamental; els estats havien de garantir la seguretat jurídica dels drets de propietat dels inversors de fora.

La majoria d'aquests punts van ser aplicats per la majoria d'estats, fins i tot amb governs d'esquerres que segurament no tenien gaires alternatives.

6.14 Noves tecnologies. Informàtica. Telefonia

El desenvolupament de la informàtica no correspon a un sol inventor, sinó que és un conjunt d'aportacions que van bastir el que tenim avui. El primer ordinador s'atribueix a l'alemany Konrad Zuse construït el 1938, era una calculadora que funcionava amb un mecanisme electromecànic regulat per una cinta perforada i que utilitzava el sistema binari. El 1944 l'empresa IBM va fabricar la primera computadora que funcionava amb un llenguatge de programació. El 1947 es va inventar el transistor i el 1957 el circuit integrat. El 1953 IBM va fabricar *la primera* computadora a escala industrial: la IBM 650, on es va ampliar l'ús del llenguatge ensamblador, i ja utilitza el transistor. És *la segona* generació d'ordinadors. *La tercera* generació va ser el IBM 360, on ja s'utilitzen els circuits integrats. Era l'època dels macro ordinadors. El 1971 Intel va presentar

el primer xip microprocessador que va obrir les portes als microordinadors personals. El primer va ser l'Apple II. El 1981 IBM treu el seu PC. Els productes informàtics es van escampar ràpidament i van acabar a quasi totes les llars i totes les empreses del món.

La comunicació entre ordinadors té un origen militar als EEUU connectant les universitats de UCLA i Stanford mitjançant la xarxa "ARPANET", però el 1983 ja s'havia estès la xarxa fins que als 90 la connexió de diferents xarxes dona lloc a l' "INTERNET" que coneixem ara.

La connexió es feia a través de línies telefòniques. Ara bé, la telefonia ha tingut també importants avenços tècnics, la base dels quals és la transmissió digital enlloc de l'analògica clàssica amb ones electromagnètiques. La transmissió digital permet enviar informació complexa com dades, imatges o so a través de la línia telefònica. És el complement necessari per a la connectivitat dels ordinadors.

La transmissió digital ha permès també el desenvolupament de la telefonia mòbil, que ha arribat fins a qualsevol racó del món. Les terminals dels telèfons mòbils tenen components de processador que els permet entrar a la xarxa "INTERNET", rebre i enviar arxius de dades, imatges i so.

Les noves tecnologies han propiciat un canvi cultural important, però quina repercussió han tingut sobre l'economia? Representen un gran salt innovador en tres sentits:

- *Innovació de producte*. Com a nou producte, la informàtica s'ha introduït al mercat d'una forma explosiva; pràcticament a totes les llars i a totes les empreses es disposa d'aparells de “hardware” amb usos molt diversos en funció de les necessitats. A més, petits processadors vénen inclosos en molts aparells, tan domèstics com industrials com televisors, cotxes, terminals de telèfon, etc. Tant o més que el producte nou que és el hardware tenim el “software”, les aplicacions que tenen usos il·limitats i que van des de complexos programes de gestió i comptabilitat destinats a empreses fins als videojocs. Cal aclarir que qualsevol “hardware” (maquinari) necessita forçosament d'un “software” per funcionar.
- *Innovació de procés*. A totes les oficines, les taules de despatx plenes de papers i màquines d'escriure han estat substituïdes per teclats i pantalles d'ordinador. Totes les funcions de gestió d'una empresa, sigui gran o petita tenen una aplicació de software que les simplifica. Comptabilitat, gestió de nòmines, control de magatzems, compres, i un llarg etc, només acotat pels límits de la imaginació.
- *Innovació mixta*, a la vegada de producte i procés. La majoria de productes informàtics tenen la doble funció de col·locar en el mercat un producte nou i que alhora sigui una eina per millorar la productivitat. Un exemple senzill pot ser la caixa registradora d'una cafeteria amb

pantalla tàctil on tocant la imatge d'una tassa de cafè es genera el tiquet-factura. Una mica més complexos són els lectors de codis de barres, per exemple als supermercats. Passant un producte codificat pel lector fa simultàniament la factura, envia dades a comptabilitat i a la gestió de estocs al magatzem.

La telefonia comporta una situació similar a la informàtica, la inundació del mercat amb productes nous i de procés facilita la comunicació. Això augmenta molt la productivitat sobre tot en el transport.

La innovació de producte té un període de competència imperfecte i de guanys creixents que dura fins a la saturació del mercat que després es limita al mercat de substitució. En el cas dels productes informàtics i de telefonia, la saturació del mercat s'ha produït molt ràpidament i la substitució es basa fonamentalment en estratègies comercials d'obsolescència. Van apareixent innovacions que fan que les anteriors, potser de fa menys de dos anys, quedin obsoletes.

La innovació de procés ha representat un salt qualitatiu important en la productivitat, però cal analitzar-ho per sectors econòmics; en el sector primari, la introducció d'aquestes tecnologies ha tingut un impacte relativament baix. En la indústria, l'impacte és més gran en els processos d'automatització; es parla de la *robotització*. Ara bé, el gran salt d'automatització dels processos industrials es va produir en l'etapa dels anys daurats. El concepte de robot que tenim en l'imaginari és una màquina antropomorfa que fa el treball d'un persona,

però la cinta contínua d'una fàbrica on s'hi posa en un cantó la primera matèria i surt al final el producte acabat, també és un robot, i això ja ho vam veure als anys 60, en que ja es va incorporar la tecnologia del circuit integrat que controlava el procés. Les innovacions actuals poden ser només marginals. Posem l'exemple de l'automòbil; actualment els cotxes porten microprocessadors i altres components electrònics que n'han millorat el rendiment, però l'essència és la mateixa de l'automòbil del segle XIX: el motor de combustió interna i la transmissió. S'han millorat les prestacions i el rendiment, però el cotxe és el mateix. Les prediccions del futur són sempre imaginatives; es podria donar el cas que la robotització no sigui més que una millora marginal dels processos industrials ja automatitzats.

On les noves tecnologies han tingut un fort impacte és en el sector serveis. No fa gaires anys els comptables o els empleats de banca feien els assentaments a mà. Això ha canviat radicalment i també ha canviat radicalment el nombre de persones ocupades en aquest sector. A l'Edat d'Or, el sector serveis va créixer molt a expenses de l'agricultura que va reduir dràsticament la població que ocupava. El sector industrial, tot i el gran creixement que va tenir en aquest període va mantenir el nombre de treballadors ja que l'automatització dels processos es va veure compensat amb un major nombre de processos. Ara el sector serveis és el més afectat per l'augment de productivitat propiciat per les noves tecnologies. Tot i que és el sector que nodreix més les taxes d'atur, de moment es veu compensat amb reciprocitat per la mateixa introducció d'aquestes tecnologies.

6.15 Globalització

Les noves tecnologies no han contribuït a tenir com a conseqüència una nova fase d'expansió del Capitalisme com havia passat amb les Revolucions Industrials o l'Edat d'Or, però sí que s'han produït modificacions del sistema, principalment el que coneixem amb el nom de *globalització*. El terme globalització s'aplica a la idea que l'espai econòmic que era l'Estat-Nació ha passat a ser tot el planeta. Caldrà matisar-ho; el Capitalisme Industrial ja va néixer amb una vocació universalista i totes les economies del món ja estaven relacionades a finals del segle XIX. Els espais econòmics, els Estats-Nació, tenien intercanvis comercials entre ells, era el comerç internacional.

Hi ha dos pilars en els quals es fonamenta la globalització:

- *La facilitat de comunicació*. Amb la tecnologia actual resulta igual de fàcil comunicar-se amb algú que està a l'habitació del costat com amb una persona que està a milers de quilòmetres. Això facilita les transaccions tan comercials com financeres.
- *La millora espectacular de la productivitat en el transport*. Se'n diu *containerització*, o sigui la utilització de contenidors. Els contenidors són grans caixes metàl·liques que s'utilitzen des de mitjans de segle XX que, poc a poc, han

estandarditzat les formes i les dimensions arribant al *contenedor modular*. Tenen l'avantatge que les mercaderies s'hi col·loquen en el punt de producció, es transporta el contenidor per terra, mar i si cal aire, fins al punt de destí on es descarrega. Els contenidors es poden apilar i encadenar uns amb els altres i la càrrega i descàrrega als vaixells es fa en terminals portuàries en un procés molt automatitzat. En els mateixos ports hi ha terminals ferroviàries i de transport per carretera que també estan molt automatitzades. Aquest augment espectacular de la productivitat en el transport ha tingut la conseqüència d'una important *reducció de costos*.

La combinació d'aquestes dues variables, millora de les comunicacions i reducció dels costos de transport, ha facilitat l'aplicació a gran escala del vell principi de la divisió del treball, el *fordisme*, que s'havia aplicat fins ara: el fraccionament dels processos productius i l'especialització de la mà d'obra en cada part del procés. Ara s'ha fet un pas més; molts processos productius tenen fases on la necessitat de mà d'obra és diferent, alguns estan molt automatitzats i altres menys. Un cop establertes les millores de la comunicació i el transport es posa en marxa un mecanisme *d'avantatge comparatiu*. L'avantatge comparatiu és un concepte desenvolupat per David Ricardo a començaments del segle XIX; no tots els individus, regions o països estan en les mateixes condicions per produir béns o serveis, els que tinguin millors condicions per un producte o

servei seran capaços de produir més fàcilment excedents susceptibles d'intercanviar-los per altres. És el fonament del comerç, i alhora el comerç genera riquesa. L'avantatge comparatiu de molts països pobres és la mà d'obra barata; quan el trasllat d'una fase productiva a un altre lloc, compensa els costos de transport amb la reducció de costos laborals es produeix el que se'n diu *deslocalització*, es traslladen les fases de producció que requereixen més mà d'obra allà on és més barata. Erik Reinert, en el llibre "La globalització de la pobresa", ens dóna un exemple clarificador; una empresa de confecció dels EEUU trasllada a Mèxic la fase de producció en què es tallen les peces de roba. La tecnologia que utilitza és el tall mecànic que no permet tallar més de cinc peces a la vegada. Quan es produeix una innovació tecnològica (innovació de procés) que permet tallar amb làser més de cent peces juntes es desmantella la fàbrica de Mèxic i es torna la producció als USA. Amb l'augment de la productivitat amb la innovació de procés es recupera tot el procés; el que no es transfereix mai és la tecnologia, que és *patrimoni sagrat* dels països industrialitzats.

A Àsia és on es va viure la situació de manera més intensa. Aprofitant el baix cost de la força de treball, no sols es produïa per processos deslocalitzats dels països més rics, sinó que es va expandir una indústria pròpia de productes manufacturats amb mà d'obra barata. Corea del Sud, Hong Kong, Formosa, Tailàndia o Singapur es van anomenar els *tigres asiàtics*. Van inundar el món

amb els seus productes que competien per preu amb els occidentals. S'hi va sumar amb molt d'èxit la Xina Continental. Els guanys es van invertir en aconseguir una tecnologia pròpia de manera que ara la competència no és sols per preu, sinó també per qualitat.

Marx parlava de *l'exèrcit industrial de reserva* referint-se a les masses de desocupats disposats a substituir als treballadors industrials del segle XIX. L'existència d'aquest exèrcit industrial de reserva pressionava a la baixa els salaris dels treballadors. Amb la globalització s'afegeixen a aquest "exèrcit" 2000 milions de persones. La repercussió s'allarga fins als països industrialitzats on els salaris són més alts, però que també es veuen pressionats a la baixa. Aquesta variable no passa desapercebuda pel Capital que farà el possible per treure'n profit. Els salaris que fins els anys 70 havien seguit un creixement paral·lel a la productivitat comencen a divergir i no sols de la productivitat, tampoc pugen amb l'augment del beneficis empresarials. Curiosament tampoc pugen quan s'incrementa l'ocupació i una dada definitiva és que ni la recaptació d'impostos ni les caixes de la seguretat social no milloren proporcionalment quan augmenta l'ocupació. Després de la crisi del 2008, en la majoria de països industrialitzats els salaris mitjos baixen fins a un 30%.

Un altre aspecte de la globalització és la circulació de capitals. Amb les facilitats de comunicació es poden transferir grans quantitats de diners d'una punta a l'altra del món només amb un "click" de ratolí d'ordinador. El flux de capitals és molt fluid i instantani. *En els dos sentits! Anada i tornada.*

Haviem deixat el món amb el dibuix del post colonialisme. L'esquema econòmic era el mateix que havia estat la causa del colonialisme; les matèries primeres que necessitaven els països més industrialitzats s'havien d'anar a buscar en altres zones del món, que es van convertir en colònies. Amb la descolonització havien aparegut molts Estats-Nació nous, però l'esquema era el mateix; aquestes nacions havien d'exportar primeres matèries i importar productes manufacturats dels països rics. Tenien, per tant, una dependència econòmica i sobretot financera, especialment després de la crisi dels anys 70. Les colònies equilibraven les seves balances de pagaments amb Capital que generalment venia de la metròpoli. Ara totes les nacions sense excepció aspiren a ser un punt de destí de la inversió estrangera ja que el Capital estranger crea llocs de treball i millora la recaptació fiscal. A l'altre costat el Capital necessita ser invertit. L'organisme de direcció del Capitalisme és internacional tot i està materialitzat en el *Consens de Whashington*, F.M.I., Banc Mundial i Reserva Federal dels EEUU. La circulació de capitals també és una eina de control. L'objectiu prioritari del Capital és l'obtenció de beneficis i el punt més important del decàleg del Consens de Whashington és la garantia de la protecció de la propietat privada. No tan sols la garantia de la propietat, sinó també els beneficis han d'estar garantits. En els tractats comercials internacionals que determinen les inversions del Capital s'inclou una clàusula que ve a dir que si per alguna nova regulació de la nació que rep la inversió es posen en perill els beneficis de les empreses inversores, l'estat haurà d'indemnitzar l'empresa perjudicada. I el més greu, que en cas de litigi decidiran

uns tribunals *neutrals* on, per suposat, el *Capital seria jutge i part*. Aquestes clàusules es coneixen amb el nom genèric de SDIE (Solució de Diferències entre Inversors i Estats). La SDIE està contemplat en més de tres mil tractats internacionals de comerç; està en el tractat Trans Pacífic (TPI) i ha estat l'escull per el tractat entre els EEUU i la Unió Europea (TTIP) tot i que s'ha acceptat en el Tractat entre Canadà i la UE (CEPTA)

Un altre aspecte a matisar és el del mercat universal; l'espai econòmic únic. Se suposa que la globalització hauria eliminat les barreres comercials i realment els tractats comercials tendeixen a eliminar un element: els aranzels, però el proteccionisme no són sols els aranzels. Altres elements proteccionistes que utilitzen els Estats-Nació són les subvencions i els incentius fiscals. Això permet un *proteccionisme selectiu*; es permet l'entrada dels productes que interessin mentre que es barra el pas als que no. L'exemple més flagrant són les subvencions de la Unió Europea a l'agricultura. Sempre en surten perjudicats els països més pobres, que es veuen obligats a acceptar qualsevol condició que els imposen el països més rics, SDIE, eliminació dels seus aranzels, que els impedeix desenvolupar indústries pròpies i barreres a l'exportació dels seus productes.

La situació no és ni de lluny que l'espai econòmic s'hagi globalitzat. L'espai econòmic segueix sent l'Estat-Nació. Una de les característiques que defineixen aquest espai és la capacitat dels estats per controlar el seu ordenament jurídic i la capacitat de regular l'activitat econòmica. La situació actual és la ingerència dels països hegemònics dins del espai dels altres que, amb *mesures*

estorquidores, els prenen la capacitat reguladora. La doctrina econòmica dominant, el monetarisme, predica la independència dels Bancs Centrals i la majoria d'estats ho han establert, abandonant el possible control democràtic de les polítiques monetàries que queden en mans del Capital. L'objectiu prioritari serà el control de la inflació, el control pressupostari i com a conseqüència l'austeritat. La diferència entre ingressos fiscals i despeses (dèficit fiscal) es podria abordar pel cantó dels ingressos o pel cantó de les despeses; l'austeritat contempla només aquesta última opció.

Un camp que s'obre amb les noves tecnologies és una forma de distribució de productes i serveis. Per *via telemàtica* es poden comprar tota mena de productes que van des de coses tangibles que es reparteixen per missatgeria a productes digitals que es poden descarregar directament a un ordinador com música, llibres, revistes, vídeo o pel·lícules, programes de televisió. També aplicacions informàtiques de tota mena, des de videojocs a ofimàtica i programes de gestió, així com subscripcions a periòdics. Es poden adquirir bitllets d'avió, contractar hotels, etc.

Un altre sector que s'ha ampliat molt és el de la *publicitat*. La xarxa Internet té molts punts publicitaris que poden fer gratuït l'ús de moltes aplicacions. Actualment totes les empreses i organismes de qualsevol mena tenen una pàgina web que és un aparador que no dóna a un carrer, sinó a tot el món.

Les *plataformes digitals* també mereixen atenció; són aplicacions que posen en contacte demandants de serveis

amb persones que els ofereixen a canvi de part dels beneficis. L'exemple més conegut és la aplicació "Uber" per contractació de servei de taxi, però n'hi ha moltes altres i el volum va creixent cada dia. El model ja no és el treball assalariat que era la base del Capitalisme pel que fa a les relacions de producció, sinó la contractació de treballadors "freelance", de manera que el treballador posa les eines de treball i assumeix tot el risc. L'empresari que s'emporta una quota important –fins el 20-30%– no fa més que posar en contacte les parts a través d'una aplicació informàtica. Avui ja hi ha centenars de milers de persones que tenen les plataformes com una forma d'ingrés que pot ser la principal. La influència sobre l'economia també serà una pressió a la baixa dels salaris.

6.16 La caiguda de la U.R.S.S.

La Revolució Socialista s'havia produït el 1917 en un país que no estava industrialitzat; era un país fonamentalment agrícola i cal recordar que la servitud feudal no feia encara 50 anys que havia estat abolida. Lenin va mantenir l'esperança que es produirien més revolucions a Europa, però aquestes van fracassar i ja Stalin va assumir que estaven sols i que havien de construir el *Socialisme en un sol país*. La reacció de les nacions capitalistes va ser en principi d'aïllament. La sortida de la Primera Guerra Mundial va crear *un cordó sanitari* al voltant de Rússia amb la creació de noves nacions amb les restes dels imperis centrals; l'única que

mantenia un règim parlamentari era Txecoslovàquia, les altres tenien un règim autoritari clarament antisocialista. De moment no es percebia com una alternativa seriosa al Capitalisme, però en el període d'entreguerres va quedar clar que de manera autàrquica havia aconseguit millors resultats econòmics que el països capitalistes immersos en les seqüeles del Crack del 29. Europa va tenir règims polítics rabiosament anticomunistes que ja veien el comunisme com un perill real. Es va materialitzar amb la invasió alemanya en la segona guerra mundial. Rússia, amb gran cost, va poder guanyar la guerra i el resultat va ser que el que havia estat el *cinturó sanitari* al voltant del bolxevisme va caure del costat comunista. Ara sí que era una *alternativa* al Capitalisme. L'estratègia va canviar; l'enfrontament directe ja no era possible, tot i la construcció cultural anomenada *guerra freda* que servia més per ús domèstic que no pas com a perill real. L'expansió extraordinària del sistema capitalista durant l'Edat d'Or va permetre també una política de distribució de rendes que va fer pujar molt el nivell de vida de la població, a més de potenciar les prestacions socials. La presència d'una alternativa real al Capitalisme segurament havia estat una variable molt influent en aquestes polítiques de distribució de rendes.

Després de la guerra en els primers anys daurats, l'economia del bloc comunista va créixer fins i tot més que a l'Occident, però ben aviat la situació es va revertir. A partir del anys 60 els països capitalistes creixien a un ritme més ràpid que els comunistes. Els anys 70, amb la crisi mundial, la URSS se'n va ressentir i va entrar en una fase d'estancament. Ara ja no era una economia autàrquica i estava relacionada amb la resta d'economies

del món. Amb la pujada del preu del *petroli* va guanyar molts diners; el 1985 el 53% de les seves exportacions eren d'energia. De moment els va permetre seguir amb la carrera armamentística que els imposaven els EEUU, però aviat el sistema econòmic va fer fallida. A la vegada que exportaven petroli havien d'importar *blat*, és més fàcil importar blat que no fer alguna cosa per modificar la producció i assortir-se'n. A partir dels anys 80 es parla de la "nomenklatura" que vol dir degeneració burocràtica. A més, des del 1980, la URSS estava enredada en una guerra estèril a l'Afganistan, circumstància que els EEUU van aprofitar per desgastar-la.

El sistema econòmic comunista era molt rígid, estava tot *centralitzat* i s'havia de planificar fins al mínim detall. Es va voler abolir el mercat, cosa que pel que fa als béns de consum originava els problemes de les llargues cues per aconseguir-los i l'extensió d'un mercat negre. Sabem com funcionen els mercats: l'equilibri entre l'oferta i la demanda el dona el preu i aquest deixa fora d'un mercat determinat a aquell que no hi pot accedir. En el sistema comunista no era el preu el que posava límits als mercats, sinó l'escassetat de l'oferta.

Des dels anys 50 hi havia veus dins el comunisme que demanaven reformes, especialment amb la descentralització, la racionalització de la producció, la productivitat, la comptabilitat, i el càlcul de preus. Amb l'estancament a l'era de Breznev sembla que l'obstacle més gran va ser la "nomenklatura" (corrupció administrativa). Els comandaments intermedis que tenien al seu càrrec les fàbriques, la distribució dels productes i la circulació de primeres matèries funcionaven de manera

autònoma, si no obtenien respostes adequades del poder central, per exemple en el subministrament de materials o transport, intentaven entendre's directament de manera horitzontal amb altres al seu nivell sense comptar amb els ministeris; de manera que la centralització de l'economia fallava i seguia funcionant a nivell local. Hi havia, per tant, una *desconnexió* entre el comandament i els càrrecs intermedis. Si el sistema estava construït com una sola gran empresa estatal, en aquest sentit va fer fallida. El 1985 va pujar al secretariat general un reformista Mijail Gorbaxov, que tenia al seu costat aquests comandaments intermedis i s'havia proposat solucionar el problema de la desconnexió. Va proposar dues iniciatives: la "glasnot" o transparència informativa, que acabés amb l'obscurantisme de la "nomenklatura", i la "perestroika", un conjunt de reformes econòmiques i polítiques. L'obertura política va fer aflorar *forces dissidents* que van anar guanyant terreny fins a la dissolució del comunisme de la URSS i de l'Europa Oriental.

Des del punt de vista polític, el moment clau va ser la *Primavera de Praga*, un moviment de liberalització del comunisme a Txecoslovàquia el 1968 que va ser reprimit violentament per l'exèrcit rus. En els països *satèl·lits* es va crear la consciència que Rússia no era exactament un país amic, especialment a Polònia que mantenia molt viva la seva identitat nacional (recordem que el 1920 el dictador polonès Pilsudski va declarar la guerra a Rússia). També s'ha de dir que culturalment a Polònia es manté encara un sentiment ultracatólic i l'Església Catòlica era i ha estat sempre un enemic furibund del comunisme. El sentiment anti-rus i el catolicisme es van

aliar per organitzar moviments populars que van acabar amb el sistema comunista sense violència.

Excepte Romania, no hi va haver violència enlloc, els dirigents comunistes es van retirar i van facilitar una *transició pacífica*. En molts llocs les avantguardes de dissidents estaven formades per artistes i intel·lectuals que de moment van ocupar càrrecs –Un dramaturg va ser president de Txecoslovàquia– però van ser substituïts ràpidament per polítics professionals. La transició al Capitalisme va estar estimulada pel Capital Internacional. Els òrgans de direcció, el FMI i el Banc Mundial, van establir unes *teràpies de xoc* per fer la transició al Capitalisme de manera ràpida que van erosionar molt seriosament les economies d'aquests països. A Ucraïna la inflació va arribar al 10.000%.

A la URSS un pseudo cop d'estat que pretenia apartar a Gorbaxov i un pseudo contracop va portar al poder a Boris Yeltsin que es va dedicar a desmuntar el socialisme i també a desmembrar la Unió que va quedar distribuïda en Repúbliques Independents.

A la Xina, després de Mao Zedong i d'uns temps tumultuosos de lluita pel poder, va pujar un personatge reformista que és qui va iniciar les *reformes* que han portat al país a ser la segona economia mundial, era Deng Xiaoping. Estava inspirat en el procés d'industrialització del Japó del segle XIX realitzat per la restauració Meiji. Veient l'estancament econòmic de la URSS va decidir introduir *elements capitalistes* en el socialisme xinès. Va re introduir el mercat; l'agricultura estava organitzada en un model comunal, va deixar que els camperols portessin

al mercat els excedents de la seva producció. Va permetre en alguns punts del territori el lliure mercat i la propietat privada. Va aprofitar també l'avantatge comparatiu d'una mà d'obra barata per *inundar el món de productes*, la fabricació dels quals requeria molta mà d'obra, com feien els països anomenats *tigres asiàtics*. També va tenir oposició política, però va conservar el poder central amb una dràstica repressió dels aldarulls de la plaça de Tiananmen el 1978. Va continuar les reformes econòmiques que van permetre al país que el seu PIB creixés una mitjana del 10% durant tres dècades. Es diu que actualment la Xina és ja un país capitalista, però la major part de la seva economia es basa en empreses públiques que han de competir amb les privades i que per tant han de tenir models de gestió competitius. Probablement, la capacitat de planificació té encara una força important; un exemple és que es pot dedicar més d'un 9% del PIB a les infraestructures, mentre que els països occidentals no hi dediquen més d'un 4%. Tot i ser la segona economia mundial en termes absoluts, *el PIB per capita* està al nivell d'alguns països subsaharians.

La caiguda del *socialisme real* va tenir conseqüències importants en l'àmbit cultural. Per començar, especialment a la URSS es va adoptar com a ideologia dominant i sostenidora del sistema, el marxisme-leninisme, o sigui el marxisme primigeni amb la continuïtat ortodoxa, el leninisme. És ben conegut que aquesta ortodòxia no va ser acceptada universalment dins de la cultura marxista, ni la cultura revolucionària. Hi va haver *importants dissidències* tant dins com fora de la URSS. Fins i tot els països on havia guanyat la revolució socialista sense la intervenció de l'exèrcit roig, Xina i

Iugoslàvia, es van apartar de l'ortodòxia soviètica. Stalin va perseguir les desviacions també fora del seu país. La URSS s'atorgava el *monopoli del marxisme*. La construcció cultural no va arribar a un fort arrelament; la prova està que amb la caiguda del sistema no hi va haver cap terratrèmol cultural. Per altra banda, als països occidentals sí que va triomfar la creença que el Capitalisme era superior al Socialisme real i la penetració de la propaganda va fer que dins del bloc comunista es notés aquesta infiltració cultural. *La caiguda del socialisme real es va interpretar com el fracàs, no del sistema soviètic sinó de tota la ideologia*. No hi havia res a dir; el Socialisme era allò i va fracassar, per tant l'únic sistema econòmic possible era el Capitalisme, el triomf del lliure mercat sobre l'economia planificada que, evidentment, estava condemnada al fracàs. Aquest discurs va facilitar la *difusió i implantació* de les noves teories econòmiques i de les *polítiques neoliberals*. En tot el món avui la creença prevalent, i així es reflecteix en les votacions polítiques de la majoria de països on guanyen els partits conservadors, és que *el Capitalisme no té alternativa*.

És molt difícil dir quina influència va tenir la presència d'una societat socialista en la distribució de rendes que hi va haver especialment després de la Segona Guerra Mundial. Sabem com ha evolucionat aquesta distribució de renda després de la caiguda de la URSS i com ha anat paral·lela a una construcció cultural. Ara bé, s'han afegit altres factors com la crisi dels 70 i la difusió de les noves tecnologies.

7. El segle XXI

7.1 El crack del 2008. Gènesi i conseqüències

Hem explicat quina és l'essència de les crisis financeres: comença agafant recursos del futur per traslladar-los al present. Quan aquests recursos no es poden tornar al futur en el moment en que arriba, és quan esclata la *crisis financera*. Dit d'altra manera, és el *crèdit de dubtosa devolució*. També hem definit què és l'especulació: tractar d'obtenir benefici sense afegir valor en el procés. Esperar que per un augment de la demanda pugi el preu d'un producte, sense que s'hi hagi afegit valor, amb l'objectiu d'obtenir un guany. Tot i que el preu i el valor estan relacionats, poden ser divergents; només es pot afegir valor a un producte o servei mitjançant el treball. *La combinació de crèdit dubtós i especulació és perversa*; es crea un cercle viciós on el crèdit fa pujar el preu d'un producte que alhora necessita més crèdit per adquirir-lo. Això és la *bombolla especulativa*. La bombolla es va inflant a base d'augmentar el deute fins que explota. L'altre aspecte és que el creixement es fa només en l'àmbit del diner i no del sistema productiu. El Capital busca rendibilitat i la rendibilitat més gran la donen les inversions de més risc, o sigui que els crèdits més dubtosos tenen més rendibilitat. També s'assembla a la *Piràmide de Ponzi* de la que parlàvem respecte al Crack del 29. El benefici obtingut pels primers estimula

l'inversor. Es creen grans capitals que són només ficticis i que en el moment que esclata la bombolla desapareixen de sobte. El sector que cau primer és el financer i amb la seva caiguda arrossega la resta.

La Reserva Federal dels EEUU qualifica com a crèdits “sub prime” els que tenen un risc de no retorn per sobre de la mitjana, i *en limita* per norma la seva emissió. De totes maneres es poden subrogar d'una entitat a un altra i aquesta va ser la manera d'evadir la normativa, els venien a fons d'inversió que a la vegada eren comprats pels mateixos bancs. Des dels 70 els sous s'havien estancat i per tant havia disminuït la capacitat de consum, la demanda agregada baixava. La pujada del preu del petroli indirectament va pressionar a l'endeutament de les famílies. Es van destinar grans superfícies agrícoles al cultiu de biocombustible, especialment blat de moro als EEUU. El preu dels aliments va pujar i la despesa en alimentació deixava menys marge a les famílies per altres partides que *s'havien de sufragar amb crèdit*. Per un mecanisme d'inèrcia o per la creença que això era circumstancial es va intentar mantenir el consum amb l'endeutament privat que es va disparar. Les entitats financeres van disseminar crèdits “sub prime” per al consum, especialment en el mercat immobiliari en forma d'hipoteques. Per l'altre costat el Capital, àvid de beneficis, buscava una major rendibilitat en aquests crèdits que en ser de més risc tenien un rendiment més alt. La Reserva federal dels USA havia abaixat els interessos interbancaris amb la idea d'estimular l'economia. Les entitats financeres van crear paquets d'inversió barrejant els crèdits “sub prime” amb altres productes més sòlids que oferien alts interessos. En

aquests productes financers hi havia el que després es va anomenar *actius tòxics*, provinents dels crèdits d'alt risc. Es van escampar per tot el món amb el problema afegit que era quasi impossible localitzar aquests actius tòxics. El guany eren importants i això estimulava la inversió, que anava inflant la bombolla. Les *agències de qualificació* estaven callades o avalaven aquests paquets d'inversió. Cal dir que les agències de qualificació són empreses privades, amb ànim de lucre, i els propietaris tenen al mateix temps altres interessos en el món financer. A més, la seva pràctica és oligopolística; n'hi ha tres que s'emporten el 90% del mercat (Standar and Pours, Moodys i Ficht).

En el programa del "New Deal" de Roosevelt s'havia impulsat una llei per separar la banca comercial de la banca de negocis, la llei "Glass Steagal", amb la idea de separar el crèdit de l'especulació. Aquesta llei ja va quedar aigualida durant el mandat del president Reagan i va ser abolida del tot amb el president Clinton. Ara el crèdit i l'especulació tornaven a estar junts, de manera que l'explosió de la bombolla afectava directament el crèdit i, amb ell, tota l'economia. Es va produir una cadena de fallides començant el 2007 pel principal banc hipotecari dels EEUU, el Countrywide Financial, salvat per diversos bancs. A Alemanya es va rescatar el banc públic regional Sachsen LB. El banc d'Anglaterra va rescatar el Northern Rock; també als USA el cinquè banc d'inversions del país, Bear Sterns, va ser adquirit per JP Morgan Chase amb el suport del govern i de la Reserva Federal, que també va injectar 200.000 milions de dòlars per evitar la fallida de les agències hipotecàries Fannie Mae i Freddie Mac. El que va tenir més ressó va ser la

caiguda de Lehman Brothers el 15 de setembre de 2008. Dos dies després es va nacionalitzar parcialment la companyia d'assegurances AIG per part de la Reserva Federal. Aquest recull no compta els centenars de petites entitats que van caure junt amb les grans.

Es va produir una *recessió a nivell mundial* amb una caiguda de la producció, de la inversió i de l'ocupació. Els anys 2008 i 2009 van veure recular el PIB mundial, que havia caigut un 9.1%, i l'alemany un 6.9%. La OIT, la Organització Internacional del Treball, va estimar en 20 milions els llocs de treball perduts a final de 2009.

És il·lustrativa l'anècdota de la visita de la reina britànica Isabel II a la “London School of Economics” en plena recessió quan va fer la pregunta: per què no ho havien vist venir? És probable que aquesta senyora hagués perdut molts diners del seu patrimoni particular i estigués dolguda. La resposta, diferida, va ser que havia estat imprevisible. *Mentida*. Aquesta és la posició de la Teoria Econòmica *oficialista*, la dominant.

L'Economia Clàssica s'havia preocupat de com funcionava el Capitalisme fins que Marx va establir que el *Capitalisme* era un altre sistema econòmic *d'exacció rendal*, com havien estat l'esclavisme o el feudalisme. A partir d'aquí, l'estudi de l'economia es va desviar més cap a l'apologia del sistema que no pas a aclarir el seu funcionament. El subjecte era la mecànica dels negocis. La ciència econòmica es va convertir en ciència empresarial. D'aquí el desconeixement del funcionament del sistema per part de les elits econòmiques que fan imprevisible la seva evolució. Hi ha un oblit segurament

intencionat d'algunes veus més clarividents. Cal llegir un article publicat el 1992 per Hyman P. Minsky anomenat "The Financial Instability Hypothesis" (Es troba a Internet). És un text quasi profètic on descriu el mecanisme de crisi que es desenvoluparà el 2008.

La sortida de la crisi també es va orientar des de l'òptica de la teoria econòmica *convencional*, probablement perquè es valorava com més greu l'erosió de capitals que no els 20 milions d'aturats que va deixar. Un empresari espanyol, Diaz Ferran, ho va aclarir prou bé. Va dir, dirigint-se als sindicats: "la sortida de la crisi serà treballar més i cobrar menys". En el primer capítol explicàvem el que és la productivitat i que conceptualment es poden diferenciar dues menes, la derivada d'innovacions de procés que permet millorar beneficis, apujar salaris i baixar preus, i la derivada d'esprémer més la força de treball, obtenir més rendiment de la mateixa força de treball amb menys cost. Hi ha economistes que distingeixen entre *productivitat bona* i *productivitat dolenta*; l'opció és la segona. Es va aprofitar la pujada de l'atur, junt amb la deterioració de la capacitat de negociació col·lectiva amb la *domesticació dels sindicats*, per abaixar salaris i modificar legislacions laborals en el sentit de perdre molts dels drets adquirits pels treballadors; en van dir *flexibilització del mercat laboral*. Aquest procés ja havia començat abans, però la crisi va ser una gran oportunitat per aprofundir-lo; les remuneracions salarials i l'estabilitat laboral quedaven tocades de mort.

Pel que fa al conjunt del sistema, segueix havent-hi de manera continuada innovacions de procés o de producte;

en cas contrari el sistema faria fallida. El que passa és que de manera global no és suficient com perquè es produeixi una expansió com les que hem repassat en les Revolucions Industrials i l'Edat d'Or. També cal tenir en compte el concepte introduït per Schumpeter de la *creació destructiva*; la introducció d'una innovació, especialment de producte, pot deixar obsolets altres productes. La difusió dels microordinadors desplaça les màquines d'escriure a les botigues d'antiquaris. Sectors sencers es destrueixen per l'aparició de nous productes.

Un altre aspecte important són els comptes públics. La recessió fa baixar d'una manera brusca les *recaptacions fiscals*, però els estats tenen una inèrcia de despesa que no poden controlar de manera immediata i han d'equilibrar els comptes amb *deute*. A més el deute d'un estat en relació al seu PIB variarà a l'alça si baixa el PIB o els ingressos fiscals. Quan el creixement del deute d'un estat es més gran que el creixement de l'activitat econòmica hi ha un problema. Tot i que els deutes dels estats estan garantits pel cobrament dels futurs impostos als ciutadans, es pot arribar a situacions de crèdits de dubtós cobrament; això seria una altra bombolla. Com es pot solucionar? Per part del Capital no hi ha dubte: *l'austeritat*, la disciplina fiscal. Tot i que els comptes es poden equilibrar també augmentant els ingressos, es tria el camí de disminuir les despeses. Els estats s'havien convertit en garants de serveis públics, que, com a conseqüència de la crisi, perillan. L'argument és que no es pot gravar el Capital ja que això retiraria les inversions, però l'austeritat també retira la inversió pública en aspectes que poden ser fonamentals. Les inversions privades, no ens enganyem, es dirigeixen cap on hi ha

expectatives de benefici. Hi ha inversions estructurals que mai seran assumides pel Capital privat i aquest buit l'ha d'omplir la inversió pública. Per altre banda, si es desmunten els serveis públics dels estats es crea una oportunitat d'inversió magnífica; és el que explica Naomi Klein en el seu llibre "Capitalisme del Shock. El Capital té necessitat de ser invertit en busca de rendiment i per obtenir-lo cal que es trobi amb la força de treball, tant en la producció com en els serveis.

El panorama que queda després de la crisi del 2008 és un nou dibuix del sistema capitalista: el benefici empresarial ara es fonamenta més amb la reducció de costos. En diuen *racionalització de costos* i això comprèn la disminució de la retribució de la força de treball que queda a un nivell inferior, i naturalment el que en diuen *flexibilització del mercat laboral*, o sigui l'erosió del drets laborals aconseguits després de segles de lluites, així com la pràctica eliminació de la negociació col·lectiva. *El discurs oficial* defensa que d'aquesta manera es recuperarà l'economia. L'única via de tornar al passat més gloriós és arribar a fases prèvies d'aquest passat. Cal aprofundir en la desigualtat social per poder tornar a etapes de millor repartiment de les rendes.

Un indicador econòmic general és el que s'anomena *distribució funcional de la renda*. Consisteix en diferenciar les rendes del treball i les rendes del Capital, o sigui els recursos generats treballant o el generats per la rendibilitat del Capital. A l'Edat d'Or es van situar al voltant del 50%. Actualment les rendes del Capital han augmentat per sobre del 50% i segueixen pujant. Apart

de l'especulació, la rendibilitat del Capital només es pot aconseguir quan es troba amb la força de treball; això vol dir que el preu de la força de treball ha disminuït mentre que els beneficis empresarials augmenten. El mecanisme d'exacció rendal ha donat un pas de rosca més. Encara més, les rendes del Capital es poden dividir en beneficis empresarials i financers i els derivats de rendes obtingudes en béns arrels, terres i immobles mitjançant el cobrament d'arrendaments. Aquestes també han augmentat la seva proporció. Els arrendaments també surten de la força de treball, com tot. Cal dir que si puja la inversió en béns arrels, a més de contribuir a l'economia especulativa, significa que les opcions d'inversió productiva són menors. *La inversió es dirigeix sempre on hi ha perspectives de benefici.*

7.2 La desigualtat social

Des del Neolític totes les societats s'han dividit en rics i pobres; aquesta diferència ha estat institucionalitzada per totes les cultures. La riquesa i la pobresa són institucions acceptades com a normals i avalades per totes les religions. La creença majoritària era aquesta normalitat que venia donada per forces superiors; el contrari eren utopies que en general estaven situades en altres móns no reals o en la vida després de la mort. Al segle XVIII el primer que va relacionar la riquesa amb la pobresa va ser Jean-Jaques Rousseau. Va escriure un assaig amb el nom "Orígens de la desigualtat social" on arriba a la conclusió que la desigualtat neix juntament amb els títols de propietat; la divisió entre rics i pobres era la divisió entre

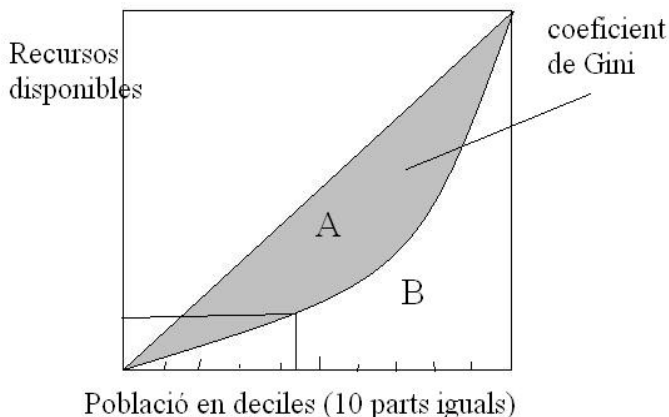
posseïdors i desposseïts. Rousseau era l'il·lustrat pobre i Voltaire, ric terratinent, senzillament l'ignorava. Molts revolucionaris francesos tenien a Rousseau com referent. Ja hem parlat de Thomas Paine i dels *iguals*. Al segle XIX, amb la Primera Revolució Industrial, la desigualtat ja era una preocupació intel·lectual. A la primera meitat del segle sorgeixen propostes voluntaristes per solucionar-la, són els que s'anomenen *Socialistes Utòpics* amb intents de construcció de les utopies en aquest món: Cave, Owen, Fourier, Sant Simon. A casa nostra, Ildefons Cerdà i Narcís Monturiol. Amb la Revolució Industrial es va produir, a la segona meitat del segle un canvi en l'estructura social; la nova classe de posseïdors eren els propietaris de les fàbriques, la burgesia, i els desposseïts els treballadors industrials, que es va anomenar *proletariat*. La paraula proletari té l'origen en l'Imperi Romà i denominava als més pobres que no tenien més que la seva *prole* (els seus fills). Sorgeix el concepte *d'exacció rendal*: els treballadors són qui *afegeix valor* als productes i serveis, però aquest valor és apropiat pel propietari dels béns de producció. És el que Marx va anomenar *plusvàlua*; per aquest el Capital era treball acumulat. També per aquest autor, la desigualtat social comportava un conflicte que va anomenar *lluita de classes*, que en el seu temps va representar l'organització dels treballadors en sindicats i partits polítics per fer front a les exigències de la burgesia. El concepte de lluita de classes el feia extensiu als conflictes entre serfs i senyors feudals durant el feudalisme i entre amos i esclaus durant l'esclavisme. La dinàmica de la història era *la lluita de classes* i d'això en va anomenar *materialisme històric*. La burgesia que s'havia desenvolupat durant el feudalisme havia acabat triomfant sobre l'aristocràcia i havia

implantat el Capitalisme i l'Estat-Nació. Per ell, el proletariat acabaria triomfant sobre la burgesia.

Actualment molts economistes, que no són precisament crítics amb el sistema, s'han alarmat a l'hora d'estudiar la desigualtat social i fins i tot han alertat que pot ser la causa principal d'una crisi sistèmica. Mencionarem Stiglitz, Krugam, James K. Galbraith, Tomas Pickety, alguns prestigisats pel Premi Nobel d'Economia.

L'estudi de la *desigualtat* requereix un esforç per quantificar-la, cosa que resulta bastant difícil. De les diferents propostes en *econometria*, la més acceptada és l'*Índex de Gini* (economista italià de finals del XIX) que consisteix en relacionar la disponibilitat de recursos per grups de població. El gràfic és el següent:

A l'eix de les *abscisses* hi ha els *recursos disponibles* i en el de les *ordenades* la *població* en deciles, o sigui la població dividida en 10 grups iguals. La relació de cada grup amb els recursos dels quals disposa dóna una corba anomenada de Lorenz. La màxima *igualtat* fóra que la corba coincidís amb la bisectriu del quadre i la màxima *desigualtat* que passés pel mateix eix de les ordenades. La superfície que queda entre la corba de Lorenz i la bisectriu és l'índex de Gini que es relativitza a l'1 amb la fórmula:

$$\text{Gini} = \frac{A}{A + B}$$

(Superfície de A / Superfície A+B)

Si l'índex s'acosta al 0 és que hi ha més igualtat, si s'acosta a l'1 hi ha més desigualtat. En general el la meitat de la població disposa de menys del 50% dels recursos, mentre que l'última decila (els més rics) disposen de molts més recursos.

El problema és poder conèixer realment la disponibilitat de recursos per cada grup. S'ha de recórrer a enquestes, o bé, utilitzar les dades en els països on hi ha declaracions de l'Impost sobre la Renda, però la *informació sempre és incompleta*. Normalment es disposa de la informació dels grups més alts i llavors es pot calcular de què disposen la resta; és per això s'ha fet popular la divisió en l'1% més ric i el 99% restant. Encara hi ha més dificultats quan es

volen comparar recursos disponibles entre les poblacions de diferents països. No existeix un índex de Gini mundial. S'ha utilitzat com a metodologia la comparació a l'accés a una *cistella de productes*, però tampoc és real, per més ponderacions que es facin. Imaginem-nos l'accés a l'habitatge; com es pot comparar un apartament a Manhattan amb una casa en un medi rural a l'Índia, d'espai reduït, sense ventilació i sense clavegaram ni sanitaris? Es podria posar el llistó en la diferència entre un habitatge i una xabola. Quantes xaboles hi ha al món en medis rurals o suburbans de les grans ciutats del tercer món? Fins i tot en països industrialitzats. Quants nord-americans desnonats després de la crisi del 2008 viuen en caravanes?

Hi ha molts assajos que estudien l'aspecte quantitatiu de la desigualtat. S'ha de fer menció d'un llibre de l'economista Michel Roberts que en recull uns quants; es titula "Essays on Inequality". Explica que el 2007 l'1% més ric dels EEUU disposava del 33.8% de la riquesa d'aquell país i, si es seguia fins al 5% disposava del 60% de la riquesa. *A nivell mundial* es calcula que l'1% de la població rep el 15% de tots els ingressos, mentre que el 20% més pobre rep només l'1%. L'últim estudi sobre la riquesa global publicat pel Banc de Crèdit Suís, i que havia estat recopilat per Tony Shorrocks i Jim Davis per a les Nacions Unides, diu que *l'1% de la població mundial posseeix el 48% dels recursos del món i el 10% un 87%. El 50% més ric disposa del 99%* mentre que l'altre 50% més pobre disposa de l'1%. Aquestes dades només serveixen per donar una idea aproximada de la situació.

Potser resulta més interessant conèixer l'evolució que ha seguit la desigualtat en la història del Capitalisme. Alguns estudis apunten a que a principis del segle XX va disminuir una mica. També en les èpoques de crisi, guerres mundials, crack del 29, ja que els ingressos més alts van baixar. Durant *l'Edat d'Or la desigualtat va disminuir* de manera important, en general a tot el món, però especialment en els països més industrialitzats on van créixer molt les classes mitges. *A partir de la crisi dels 70 la desigualtat va tornar a augmentar* erosionant les classes mitges. Les diferències es van fer més grans a partir de la crisi del 2008 i la tendència actual és a seguir augmentant.

La teoria econòmica *neoliberal* ve a dir que si augmenta la riquesa global és per a tothom. Utilitzen la metàfora de *la marea*, que quan puja fa pujar de nivell tan dels vaixells grans com les barques més petites. També parlen del *degoteig*; si els rics són més rics alguna cosa els hi caurà als pobres, però ja ha quedat clar que les dades empíriques desmenteixen aquesta teoria. La relativament poca creació de riquesa després de la crisi del 2008 ha afavorit a les elits i ha aprofundit les diferències, i aquesta és la tendència actual.

7.3 Les migracions

Són la conseqüència directa de la *desigualtat social*. Tota la Història està farcida de moviments migratoris; les poblacions es desplacen buscant recursos econòmics quan no els tenen en els seus emplaçaments habituals.

Una variable important és el creixement de les poblacions que pot fer insuficient els recursos disponibles en un lloc determinat. Les Ciutats-Estat de la Grècia Arcaica organitzaven migracions per fundar noves colònies, i així es van escampar per tota la Mediterrània.

Hi ha un tipus de migració que és *forçada*, com el tràfic d'esclaus des de l'Àfrica cap a Amèrica. Es tracta d'una migració no voluntària forçada per raons polítiques. En el segle XX tenim diversos exemples, com el que es va viure després de la guerra greco-turca el 1918-22, en que es van desplaçar més de dos milions de persones. La guerra civil espanyola va obligar a mig milió de persones a fugir de la repressió franquista. La població de parla alemanya de Rússia i Europa Oriental, després de la Segona Guerra Mundial, es va veure obligada a traslladar-se; eren 14 milions. La separació de les poblacions musulmana i hindú amb la independència de l'Índia i la creació de l'estat de Pakistan també en va desplaçar 14 milions. A Palestina el 1948, hi havia 650.000 jueus procedents de l'emigració i 1.3 milions de palestins, després de la primera guerra arabo-Israeliana es van haver de moure 700.000 palestins. Aquest darrer cas va comportar per primer cop la creació de *campes de refugiats* a l'empara de les Nacions Unides, fórmula que s'ha repetit fins ara.

Un altre tipus d'emigració és l'*econòmica*; moviments de població que van darrere de recursos econòmics. L'excés de població causat per la *transició demogràfica* des de finals del segle XVIII i a primers del XIX, fins a començaments del XX va comportar grans moviments de població cap a Amèrica. El nord estava per colonitzar i

els EEUU s'anaven eixamplant amb el sistema de *frontera mòbil* gràcies a l'emigració. També a Austràlia. Sud-Amèrica va acollir milions d'emigrants de la conca mediterrània d'Europa.

Actualment l'anomenat Primer món exerceix una poderosa atracció pels ciutadans del tercer món, com l'Imperi Romà exercia sobre les poblacions germàniques. La pressió migratòria en els països industrialitzats ha comportat diferents situacions sociològiques i culturals. En primer lloc, s'han creat dins els Estats-Nació grups de persones no identificades completament; la creació *d'identitats nacionals* comporta també la creació de minories no identificades, avui aquestes minories són conseqüència de les migracions i en alguns països arriben a ser prou importants com perquè alguns grups se sentin amenaçats. Per una altra banda, les minories en aquesta situació reaccionen amb una sobreidentificació amb les seves cultures d'origen. En molts llocs s'ha creat una mena de *frontera interior* que no sols té límits culturals, sinó també geogràfics. En moltes ciutats hi ha barris ocupats per població migrant diferenciats dels barris de població autòctona.

Entre la població autòctona ha arrelat un sentiment de rebuig que en alguns llocs és significatiu i que es pot etiquetar de *racisme*. A canvi també s'han generat sentiments d'empatia amb els emigrants, amb l'idea de compartir amb tothom el benestar. Pel Capitalisme el fet migratori és en principi bo, ja que afavoreix la tendència a la baixa del preu de la força de treball en augmentar l'Exèrcit Industrial de Reserva, però alhora fa aflorar les contradiccions dins les estructures dels actuals Estats-

Nació, tant per les opcions polítiques que poden aparèixer, com per l'amenaça a un *estat del benestar* ja establert.

Un cas especial són el que s'anomenen *refugiats*, persones desplaçades per una guerra. Es tracta d'una migració forçosa? voluntària? O bé mixta?. Les condicions de violència posen en perill a la gent, al mateix temps que els manquen els recursos econòmics per la seva supervivència. Els refugiats són els que generen més empatia per part dels ciutadans dels països industrialitzats enfront dels emigrants econòmics. Apareix un curiós *tret cultural* que distingeix entre els dos grups i que *enalteix els primers i criminalitza els segons*. A vegades té a veure la proximitat geogràfica; els refugiats de terres llunyanes no es veuen igual que els més propers. La guerra de Somàlia ha creat el camp de refugiats més gran del món a Kenya amb una població de més de 400.000 persones: Dadaab. N'hi molts altres i molt poblats: Al Zadari i Azrak a Jordània, Dollo Ado a Etiòpia, Kakuma també a Kenya, Jabalia a Gaza, Tinduf a Argèlia, Nyarugusu a Tanzània, Tàmil Nadu a l'Índia, Urfa a Turquia o Panian i Old Akora al Paquistàn, etc. Tots aquests estan sota l'empara de les Nacions Unides (ACNUR) i ONGs diverses. A més, hi ha assentaments espontanis d'emigrants econòmics que s'han anomenat "jungles" que són molt mal vistos pels governs dels països industrialitzats. *Es calcula que potser uns 50 milions de persones malviuen en campaments*.

La Unió Europea està disposada a pagar milers de milions d'euros per allunyar aquests campaments del seu territori cap a Turquia o bé als països del Magrib perquè

aturin l'allau d'emigrants que es llancen amb *pateres* al Mediterrani, on hi ha hagut milers de morts. La frontera sud a Ceuta i Melilla està protegida amb una tanca de seguretat que tot sovint és assaltada. Els EEUU, per més que tractin d'impermeabilitzar la seva frontera sud no se'n surten gaire bé. La pressió migratòria té clarament una tendència a l'alça originada en la desigualtat.

Una causa important de les migracions germàniques cap a l'Imperi Romà del segle V va ser un canvi climàtic, amb onades de fred glacial que havien arruïnat l'agricultura de l'Europa septentrional; les poblacions germàniques anaven a buscar climes més càlids. Així doncs, una variable que pot potenciar la tendència a l'augment de les *migracions és el clima*. A la història coneixem diversos episodis de canvis climàtics. Al període càlid medieval el va seguir el segle XIV un canvi climatològic que probablement va contribuir a la crisi del feudalisme. El segle XVII s'ha anomenat la *petita edat glacial*. Va ser molt fred, i va arruïnar l'agricultura dels països nòrdics. Actualment s'albira un nou canvi climàtic que es considera d'origen *antròpic*. Alguns geòlegs parlen d'un nou període geològic que anomenen *antropocè*. És possible que aquest canvi climàtic faci inhabitable zones que ara estan poblades i, com a conseqüència faci incrementar molt les pressions migratòries.

7.4 La Unió Europea. Un assaig d'organització supranacional

L'Estat-Nació s'ha modificat estructuralment i culturalment en els seus dos-cents anys d'existència per adaptar-se als canvis del Capitalisme. Un assaig important de canvi és la creació de la Unió Europea, una organització supranacional que teòricament englobaria els Estats-Nació que la integren. Veurem què ha passat.

La sortida de la Segona Guerra Mundial va deixar un escenari molt diferent del final de la Primera. En primer lloc, qui va derrotar bàsicament l'exèrcit alemany va ser l'exèrcit roig de la URSS, cosa que va obligar als aliats occidentals a prendre posicions ràpidament per ocupar l'Europa Central. L'Europa Oriental va caure en el camp comunista. En segon lloc, la gran potència guanyadora van ser els EEUU ja que els altres aliats estaven endeutats amb ells. Ja havien aconseguit el seu triomf a Bretton-Woods quan van imposar el dòlar com a patró d'intercanvi internacional. Es trobaven en una fase molt expansiva de la seva economia i el càstig als països perdedors, com havia passat el 1918, hauria representat tirar-se un tret al peu. Calia crear nous espais econòmics tan a Europa com a Àsia per ampliar els seus mercats i el desenvolupament del Capitalisme. Tenien la paella pel mànec perquè disposaven de dos països derrotats, Alemanya i Japó, on podien fer el que els convingués. Després del triomf del comunisme a la Xina el 49 i la guerra de Corea el 52, el *Japó* es va convertir en l'epicentre d'un espai econòmic a l'Àsia. En una Europa

devastada, aquest paper l'havia de jugar *Alemanya*. Era important la seva recuperació econòmica, que s'estendria a tot el continent. A part, l'amenaça del bloc soviètic era patent, i no per una qüestió militar, sinó social. Des del punt de vista militar els EEUU organitzen una aliança, la OTAN, que el 1949 ja integra països bel·ligerants en bàndols contraris. La construcció cultural de la Unió Europea serà evitar futurs conflictes entre estats europeus, especialment superar el secular antagonisme franco-alemany.

La integració econòmica comença el 1952 amb un pacte de lliure comerç, que és la creació de la CECA, Comunitat Europea del Carbó i de l'Acer. El 1958, ja en plena etapa de desenvolupament econòmic, es crea la CEE, Comunitat Econòmica Europea, també designada com a Mercat Comú Europeu. Poc a poc es va ampliant amb més països. La CEE té com a objectiu la integració política amb la creació d'una nova Nació, els Estats Units d'Europa; un Estat-Nació amb el nom d'Europa. Aquest projecte polític ha fracassat. Un element fonamental en la construcció dels Estats-Nació el segle XIX va ser la creació d'identitats nacionals, això incloïa l'ús d'una sola llengua, la construcció de nexes històrics comuns i l'adopció de símbols: banderes, alegories, himnes amb els que les poblacions es sentien identificats. En aquell moment es va aconseguir passar de sentiments de pertinença locals a sentiments de pertinença nacionals. La creació d'identitats nacionals va derivar en un sentiment més potent, el nacionalisme, que com hem dit, inclou el concepte antropològic d'*alteritat*. No ha existit l'actualitat un procés de creació d'*identitat europea*, no s'ha aconseguit que un ciutadà francès, alemany, etc.

deixi de ser francès o alemany per ser europeu. I no sols això, l'alteritat no ha estat desterrada del tot, malgrat haver assolit alts nivells de convivència.

Els estats que el segle XIX *no* van aconseguir totalment la construcció d'una *identitat nacional*, per exemple Espanya, on paral·lelament a la construcció de la identitat espanyola se'n van construir dues més, la catalana i la basca, van continuar amb *estratègies d'aculturació per poder eliminar-les*. Va ser durant tot el segle XX, especialment durant les dictadures de Primo de Rivera i Franco. Davant les constants escomeses nacionalistes centralitzadores, el resultat ha estat la potenciació dels nacionalismes locals, que per altra banda no pretenen ser hegemònics com el nacionalisme central, sinó senzillament *coexistir en un marc d'igualtat*. El segle XXI ha vist sorgir de manera més palpable diferents nacionalismes que s'oposen al centralisme dels estats, a més de l'estat espanyol. Tenim exemples a Flandes, Còrsega, el Veneto o Sardenya, i la reacció dels Estats-Nació establerts és tan furibunda com era als segles passats. Molt diferent és el cas de Gran Bretanya on no s'ha lluitat per eliminar les identitats nacionals d'escocesos, gal·lesos o irlandesos que s'han respectat. Les diferències d'Escòcia amb Anglaterra són polítiques, no identitàries.

Deixant l'àmbit cultural el que sí que s'ha aconseguit amb la Unió Europea és la creació d'un *espai econòmic*. S'ha creat un *club de negocis*. La CEE va començar amb cinc estats, ara n'hi ha 27. Quin interès podien tenir tants estats en formar part de la UE, especialment tenint en compte que no tots els països integrants tenen el mateix

grau d'industrialització? La lliure circulació de mercaderies no afavoreix tothom, part de les indústries locals estan destinades a desaparèixer perquè no poden competir, però la lliure circulació de capitals sí que afavoreix a les *elits econòmiques* dels països més pobres que ara tenen accés als grans mercats financers. Les poblacions només poden esperar que arribin inversions que només estaran estimulades per l'abaratiment de la força de treball a nivell local. Dins de l'espai econòmic de la UE es reproduïx el cercle del *neocolonialisme* a nivell global. Els Països més rics, els més industrialitzats necessiten dels més pobres les seves primeres matèries – pot ser el clima en el sector turístic– o bé una mà d'obra barata. S'ha produït una cadena de deslocalitzacions d'empreses cap els països de l'est, on la força de treball té un preu més baix. Per altre banda necessiten col·locar els seus productes sense entrebancs en aquests mercats. El cinisme arriba al límit quan es parla de desenvolupament a *dues velocitats*; la metàfora estableix que hi han vehicles de gama alta i altres de gama baixa. La cursa està decidida abans de començar. La lliure circulació de mercaderies es limita dins la Unió, ja que té polítiques proteccionistes quan convé, com passa en el sector de l'agricultura.

Les poblacions són alienes als interessos de les elits. S'ha propagat fins l'extenuació el procés discursiu que la UE és beneficiosa per a tothom. Aquest discurs ha estat un èxit, però no del tot; quan el Primer Ministre britànic va voler negociar un millor tractament econòmic del seu estat, i va posar sobre la taula l'amenaça de fer un referèndum per sortir-ne, estava fent una fanfarronada. El resultat va demostrar que la seva població no té interès en

la UE. Què passaria si es fes un referèndum en tots els països? No és fàcil que es repeteixi.

El tractat de Maastricht de 1992 va establir la creació d'una moneda única, *l'euro*. Això havia de suposar el punt final de la integració econòmica, la creació de l'espai econòmic que seria Europa. Deu anys després va començar a circular. Es va crear el B.C.E, Banc Central Europeu, que va absorbir les funcions dels Bancs Centrals dels diferents països que integren la *zona euro* o *Eurozona*. Es van establir unes condicions de *convergència* de les diferents economies que bàsicament eren limitar el dèficit fiscal i el deute sobirà. A més d'emetre els bitllets, el Banc Central Europeu (BCE) va assumir les funcions de política monetària fixant la paritat de la moneda i els tipus d'interès interbancari. La política monetària pot anar encaminada cap a dues vies, ja n'hem parlat el control de la inflació i la desocupació. Les economies dels estats de l'Eurozona són molt diferents i les variables *inflació i desocupació* també; encara més després de la crisi del 2008. Les polítiques del B.C.E. sempre han prioritzat el control de la inflació, que és el que pot erosionar el Capital financer, mentre que la única opció de lluita contra la desocupació és la pressió a la baixa dels salaris. Ha aparegut el fantasma de la deflació. La deflació és el contrari de la inflació, la tendència dels preus a baixar. És una situació que desincentiva el creixement; la causa és la pèrdua de la capacitat adquisitiva i per tant la retracció de la *demanda agregada*. S'entra en un escenari de *guanys decreixents*. El B.C.E. ha hagut de fer polítiques inflacionàries com emetre grans quantitats de bitllets que posa a disposició de les entitats financeres. Si el B.C.E. té la clau de les

polítiques monetàries, el govern de la zona depèn de l'*Eurogrup*, el concili de ministres d'economia dels diferents estats. Només cal preguntar-se si tots els estats tenen el mateix pes, si el que és bo per uns també ho és pels altres, de cara a les seves *poblacions*, o de les seves elits. La resposta és òbvia. Només cal saber que en les reunions de l'Eurogrup no s'aixequen *actes*, algun secret deuen guardar.

Si en alguna cosa hi ha consens és en la certesa que la organització de la Unió Europea té greus dèficits democràtics. De tots els òrgans de govern només un és *escollit directament*, el Parlament Europeu, però la seva representativitat és molt dubtosa. S'escull amb les lleis electorals de cada país i entre els partits nacionals en funció dels programes nacionals. No hi ha programes de polítiques pròpiament europees. Les formacions polítiques nacionals, un cop allà, no tenen cap capacitat operativa ja que tot es manega entre les organitzacions polítiques europees, a l'esquena dels ciutadans que han escollit els parlamentaris. Els grans grups dilueixen les poques aportacions que podria fer cada país.

Tots els altres òrgans de govern són de *designació indirecta*. Un d'ells, el Consell d'Europa, format per tots els caps d'estat i que té un paper central, es regia pel principi d'unanimitat fins el 1987, des de llavors funciona per majoria. Realment, algú pensa que la U.E. és una federació d'estats? No hi ha una jerarquia? És una organització del Capital per controlar políticament els estats? Per exemple un organisme cabdal és el Tribunal de Justícia de la Unió Europea (TJUE); les sentències d'aquest tribunal *creen jurisprudència*. Fins el 1963 es

considerava dret internacional, o sigui que els ordenaments jurídics de cada estat s'havien d'adaptar a les seves sentències. A partir d'aquest any, la jurisprudència és directa sense la intervenció dels legisladors de cada estat. Les sentències sobre els tractats que han signat els diferents països passen a ser llei i els signants ja no tenen mai més autoritat sobre ells; és el que s'ha anomenat *constitucionalització dels tractats*. Les sentències emeses van formant un corpus legal de rang superior comparable a una constitució. Ho explica molt bé Dieter Grimm, ex membre del tribunal Constitucional Federal Alemany. Al TJUE hi acudeixen els particulars quan creuen que els ordenaments jurídics d'una nació perjudica els seus interessos; es dóna prioritat als drets de les empreses abans que els de les persones. La aplicació dels principis antiproteccionistes de la UE fa que els estats no puguin subvencionar programes de protecció d'ocupació, productes estratègics o donar ajudes als serveis públics que queden en mans privades per llei. *Hi ha un òrgan legislatiu, el TJUE, de rang superior, que no té cap control democràtic.*

Per fer-se una idea de què és la Unió Europea només cal plantejar-nos una pregunta: què poden tenir en comú un país com Polònia amb un país com Suècia. La resposta és que només en poden tenir en els interessos de les seves elits econòmiques. Ni en la cultura democràtica ni en els interessos de la població, a menys que es compti amb la possibilitat dels polonesos d'emigrar a Suècia, cosa que per altra banda genera un sentiment de rebuig per part dels treballadors suecs que alimenta el discurs de la xenofòbia, que cada cop és més potent.

7.5 El paper de l'esquerra en el món actual

Els historiadors parlen de moviment obrer per referir-se a l'organització dels treballadors per defensar drets laborals, sindicals i polítics enfront del Capitalisme. Això es va mantenir fins la caiguda de la URSS el 1990. Hem vist la trajectòria del moviment; el segle XIX anava encaminat a canviar el sistema capitalista; a començaments del segle XX, dins de la Segona Internacional es va produir la divisió entre *revolucionaris i reformistes*; els primers seguien amb l'ideari de canviar el sistema econòmic, mentre que els segons proposaven que el sistema era bo, només s'havia de reformar. La reforma proposada era la *millor distribució de la renda per via fiscal*; cobrar més impostos als rics per distribuir-los, des de l'estat, en forma de beneficis públics.

La Revolució Soviètica té un paper fonamental en la història del segle XX. Triomfen els revolucionaris a Rússia, però després de la Primera Guerra són derrotats a Itàlia i Alemanya. Amb les restes de l'Imperi Austro-Hongarés es crea una mena de *cinturó sanitari* que envolta la URSS, només Txecoslovàquia manté un règim parlamentari, la resta són règims autoritaris. El Feixisme aconsegueix fer-se amb el poder a Itàlia, després a Alemanya i a Espanya. La segona Guerra Mundial s'acaba amb la derrota dels nazis, principalment a Rússia. L'exèrcit roig passa a controlar el que havia estat el cinturó sanitari. Durant l'Edat d'Or del Capitalisme la presència del bloc comunista va ser molt influent a Europa, i al món, però ara parlem *d'Europa* com a

model. En aquest període, amb els excedents que produïa el sistema, es van poder implementar *economies mixtes*, amb empreses privades coexistint amb empreses públiques, i la recaptació d'impostos va permetre fer les polítiques social-demòcrates en convivència amb les dretes més moderades. Es va crear el que anomenem *estat del benestar*. Els estats van garantir per la via fiscal els serveis públics d'educació, sanitat i serveis socials, jubilacions, assegurances de desocupació, etc. Va passar a formar part de la cultura política que l'estat havia de garantir els serveis públics.

Cal recordar com funciona la fiscalitat en general. Hi ha tres tipus d'impostos: *els regressius*, *els proporcionals* i *els progressius*. Els *regressius* són els que tothom paga igual independentment dels seus ingressos. Són per exemple els impostos especials sobre carburants, alcohol, etc. però també, i de molta més importància l'I.V.A., que grava tots els productes i serveis. També l'impost de societats que paguen les empreses sobre els seus beneficis; paguen igual les grans corporacions que declaren beneficis de milers de milions que el botiguer de la cantonada. Els impostos *proporcionals* serien els que es cobrarien en funció de la disposició de recursos. Podrien ser en algun lloc un impost sobre el patrimoni. Els impostos *progressius* són els que *paga més qui té més*; només tenim l'Impost sobre la Renda. Aquest impost progressiu es va aplanant a mida que s'escapcen els límits superiors, s'apugen els límits inferiors i apareixen més figures de desgravacions, que normalment afavoreixen més a les rendes més altes. Només com exemple, ja que les xifres canvien d'un any a l'altre i poden canviar molt entre països, tenim l'estructura de la

fiscalitat d'Espanya pel 2017 dels ingressos previstos provinents de diferents impostos:

- IRPF 39%
- IVA 33%
- Societats 12.5%
- Especials 10.35%
- Altres 5.15%

Veiem que els impostos *regressius*, IVA i Especials sumen un 43.35% dels ingressos. L'impost de Societats és també regressiu per les empreses i pel que fa a l'IRPF, la realitat és que el gran volum de la recaptació cau sobre *rendes mitjanes i baixes*. Altres impostos com el de Successions o Patrimoni són el 5.15%. Queda clar que la despesa pública recau quasi exclusivament en les rendes més baixes i mitjanes i a canvi la pressió fiscal és més relaxada per a les més altes.

Aquesta estructura regressiva de la fiscalitat correspon a l'aplicació de la *doctrina neoliberal* segons la qual s'han de *baixar impostos al Capital* ja que si no, no hi ha inversió i sense inversió no hi ha creixement. Ja hem vist al parlar de les desigualtats que creixement no vol dir millor distribució de rendes, ans el contrari. Per altra banda la inversió, en realitat, només va allà on hi han expectatives de benefici i el benefici per al Capital és on hi ha un grau més elevat d'exacció rendal. On es pot espremer millor la força de treball. La situació és, doncs, que els estats per atraure inversions legislen en el sentit *d'empitjorar les condicions* laborals i medi-ambientals. Aquesta fiscalitat fa entrar en dèficit els comptes públics

i també seguint les doctrines neoliberals, els estats s'han de desprendre del seus actius, cosa que també atrau el Capital, especialment quan l'estat està molt endeutat i ha de vendre a preu de rebaixes. I com que encara no n'hi ha prou, està sotmès a una disciplina pressupostària que obliga a reduir els recursos destinats als serveis públics fins a desmantellar-los, la qual cosa també dóna una oportunitat d'inversió.

Com afronta aquesta situació l'esquerra política? Les opcions revolucionàries que volien abolir el Capitalisme van desaparèixer pràcticament amb la caiguda de la URSS i la connivència de la Xina amb el Capitalisme mundial. Els partits social-demòcrates tradicionals, grans deutors de les entitats bancàries, han abraçat sense cap embut les doctrines neoliberals. *L'afebliment* i domesticació dels sindicats ha format part important de l'estratègia. A l'esquerra hi ha un espai polític que ara hereta el discurs d'abans de la social-democràcia: el *repartiment de les rendes per via fiscal*. Resulta que és el mateix discurs de la dreta hereva de l'Estat-Nació, que durant l'Edat d'Or s'havia transformat en garant dels serveis públics! No es tracta d'una qüestió qualitativa sinó tan sols quantitativa. El discurs ja no és: "cal canviar alguna cosa", sinó "cal dedicar més recursos als serveis públics". Actualment amb la globalització, si es toquen els privilegis del Capital es corre el risc que aquest es retiri; el que s'anomena *vaga de capitals* que pot representar una catàstrofe social; és un risc permanent que es va alimentant; el procés discursiu és que la clau de la catàstrofe o del benestar la té el Capital. L'esquerra no pot plantejar canvis radicals sense posar en perill el benestar que queda; això ha fet que dia a dia s'hagi

reclat en les demandes, batent-se en retirada després de perdre molt del que s'havia aconseguit en el passat. No queda res més que la possibilitat, en el millor dels casos, de gestionar les engrunes discutint petites partides pressupostàries, naturalment després de liquidar el deute, o part del deute. No proposa canvis en el model econòmic ni en el model fiscal. Qui segueix amb el discurs d'una societat igualitària queda fàcilment arraconat culturalment. És un personatge estrany.

Un llibre essencial per conèixer on està avui la contestació social és el de l'antropòleg Manuel Delgado que porta el nom de "Ciudadanismo". Agrupa sota el nom de *ciudadanismo* tots els corrents contestataris actuals que poden anar des de pacifistes, ONG solidàries, cultivadors d'horts urbans, vegans, etc. i que manipulen conceptes com empoderament, el comú, performativitat, etc. Té il·lustres estrelles del *pensament crític oficial* com Noam Chomsky, Antonio Negri, Chantal Mouffe, Jacques Ranciere, Ernesto Laclau, etc. Delgado explica que el *ciudadanismo* irromp amb força en aquesta fase del Capitalisme en les classes mitges debilitades que no es consideren proletaris, però que estan castigades per la desocupació i la *precarietat*, i que el seu objectiu no és el canvi social, sinó intentar evitar l'exclusió. Un autor, Guy Standing, s'inventa fins i tot un mot nou: el *precariat*, per definir aquest grup social, fugint de la paraula clàssica *proletariat*. La pressió cultural és evident. El concepte *lluita de classes* només pot estar en boca del multimilionari Warren Buffet: "la guerra de classes existeix; és la meva, i l'estem guanyant". Segueixo amb Manuel Delgado per qui el *Ciudadanismo* "proposa la modificació del sistema només des del punt

de vista *ètic i estètic*”. També explica que avui és el refugi del que va ser l’esquerra revolucionària i el moviment obrer. El treballador que abans lluitava per una societat més igualitària, avui només reclama un tracte més humà per part de qui el té sotmès. Aquestes doctrines s’han infiltrat i dominen en l’esquerra política actual.

7.6 Reflexions finals

Què podem esperar del futur? Cal dir que el millor moment per fer profecies és quan ja han passat els fets, tot i així podem fer unes reflexions sobre on estem i si es pot intervenir en el desenvolupament de la història. La perspectiva històrica ens dóna molta informació; cal enretirar-se a una distància suficient per prendre perspectiva perquè els arbres no ens impedeixin veure el bosc. Molts dels elements que formaran part del futur estan en el present, fins i tot estaven en el passat.

A finals del segle II, en qualsevol ciutat de l’Imperi Romà ningú hagués pensat que allò que vivien no era per sempre; tanmateix uns anys més tard va començar un llarg declivi, econòmic i polític que al segle IV va comportar la desaparició de la part occidental de l’Imperi. El Capitalisme Industrial té dos cents anys d’història i en aquests anys han passat moltes coses. S’han viscut tres fases d’expansió molt definides, la Primera i la Segona Revolucions Industrials i l’Edat d’Or. En cada fase hi han hagut transformacions socials i culturals importants. L’aparició del proletariat urbà,

l'Estat-Nació, una nova cultura, el liberalisme, la democràcia, l'imperialisme militar, les guerres mundials, l'expansió de les classes mitges. el neocolonialisme; en l'Edat d'Or es va viure desplaçaments de la població del sector primari al sector serveis i l'*eixamplament* de les classes mitges, i a partir de la crisi dels 70 un canvi de model social amb la *contracció* progressiva d'aquestes i l'acumulació de Capital en poques mans. Un Capital que tot i les noves vies que han obert les noves tecnologies té dificultats per expandir-se i s'ha de refugiar sovint en inversions purament especulatives que alimenten bombolles que indefectiblement acaben esclatant.

Les fases d'expansió van dependre de les *explosions de la productivitat*, que venien donades per l'organització del treball i per la tecnologia, que dividíem en innovació de procés i innovació de producte. Pel que fa a la innovació de producte, cal valorar el factor substractiu del que Shumpeter anomenava *creació destructiva*; molts cops un producte nou enterra un altre de més vell. Pel que fa a la innovació de procés, ens hem de preguntar si les millores actuals tenen l'impacte que van tenir algunes en el passat, com la màquina de vapor, l'electricitat etc. Les noves tecnologies de la informació i comunicacions no han portat una nova fase expansiva. És que cada cop la tecnologia pot aportar menys en el desenvolupament del sistema? O potser no? Pot haver-hi noves fases d'expansió. Però en tot cas, hi ha un límit? Potser la sostenibilitat passa per la racionalització, però això implicaria canvis conceptuals prou importants, com per exemple, que el sistema fos un mitjà per al benestar de la població i no un mitjà per aconseguir beneficis per uns pocs.

Bibliografía

- ALVAR EZQUERDA, Alfredo. *La economía europea en el siglo XVI*. Síntesis. Madrid 1991
- BOAS, Franz. *Antropología Cultural*. Círculo de Lectores. Barcelona 1990
- BRAUDEL, Fernand. *Escritos sobre la historia*. Alianza Editorial. Madrid.1991
- BOIS, Guy. *La gran Depresión Medieval. Siglos XIV-XV. El precedente de una crisis sistèmica*. Historia Biblioteca Nueva. Universidad de València. 2013
- BERLIN, Isaiah *Contra la corriente*. Fondo de Cultura Econòmica. Madrid 2009
- DELGADO, Manuel. *Ciudadanismo*. Catarata. Madrid 2016
- CIPOLLA, Carlos M. *Historia económica de la población mundial*. Crítica. Barcelona 1978
- CULLA, Joan B. *Breve historia del Sionismo*. Alianza. Madrid 2009
- ENGELS, Friedrch . *El origen de la familia, la propiedad privada y el estado*. Fundamentos. Madrid 1970
- FEDERERICCI, Silvia. *Calibán y la bruja*. Traficantes de sueños. Madid. 2016
- FRIEDMAN, Milton y Rose. *Libertad de elegir*. Orbis. Barcelona 1983
- FONTANA, Josep. *Por el bien del Imperio*. Crítica. Barcelona. 2015
- *El siglo de la Revolución*. Crítica. Barcelona, 2017
- GALBRAITH, John Kenneth. SALINGER, Nicole. *Introducción a la economía*. Crítica, Barcelona 2005
- GALBRAITH, John Kenneth. *La sociedad opulenta*. Austral. Barcelona 2014

- *El dinero*. Ariel. Economía. Barcelona 2014
- *Historia de la economía*. Ariel. Barcelona. 1012
- GALBRAITH, James K. *Desigualdad*. Deusto. Barcelona 2016
- GRAMSCI, Antonio. *Escritos. Antología*. Alianza. Madrid 2017
- GRIMM, Dieter. “Constitucionalización de los tratados europeos”. *Le Monde Diplomatique* en español n° 261. Julio 2017. Valencia
- HARRIS, Marvin. *Introducción a la Antropología General*. Alianza. Madrid 2007
- HARVEY, David. *EL enigma del Capital y las crisis del Capitalismo*. Akal. Madrid, 2012
- HOBBSAWM, Eric. *La era de la Revolución*. Crítica. Barcelona 2005
- *La era del Capital*. Crítica. Barcelona 2005
- *La era del Imperio*. Crítica. Barcelona 2005
- *Historia del siglo XX*. Crítica. Barcelona 2007
- KEYNES, John Maynard. *Teoría general de la ocupación, el interés y el dinero*. Biblioteca de los grandes pensadores. Barcelona 2004
- *Las consecuencias económicas de la paz*. Austral. Barcelona, 2013
- KLEIN, Naomi. *La doctrina del Shock. El auge del Capitalismo del desastre*. Paidós Ibérica. 2007
- KLUCKHOHN, Clyde. *Antropología*. Fondo de Cultura Económica. Madrid. 1974
- KOCKA, Jürgen. *Historia del Capitalismo*. Crítica. Barcelona, 2014
- LASKI, Harold J. *El liberalismo europeo*. Fondo de Cultura Económica”. México, 1988
- LIPPMAN, Walter. *La opinión pública*. Cuadernos de Langre. 2003

- LUXEMBURGO, Rosa. *¿Reforma social o Revolución?* Ciencias sociales. La Habana. 2014
- MADDISON, Angus. *La economía mundial. Una perspectiva milenaria.* Mundi Prensa. Madrid-Barcelona-Mexico. 2002
- MALINOWSKI, Bronislaw. *Una teoría científica de la cultura.* Sarpe. Madrid, 1984
- MARX, Karl. *El Capital.* Akal. Madrid, 1976
- MENGER, Carl. *Principios de economía política.* Orbis. Barcelona 1985
- MINSKY, Hyman P. "The Financial Instability Hypothesis". w.w.w.levy.org/pubs/wp74.pdf
- MONTESQUIEU, Charles de Secondat. *El espíritu de las leyes.* Istmo (Akal) Madrid, 2002
- PIKETTY, Thomas. *Capital in The Twenty-First Century.* The Belknap press of Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts. London, England, 2014
- REINERT, Erik S. *La globalización de la pobreza.* Crítica. Barcelona 2007
- RÜGEMER, Werner. *Las agencias de calificación.* Virus Editorial. Barcelona 2013
- ROBERTS, Michel. *Essays on Inequality.* Middeltown, DE. 2016
- ROUSSEAU, Jean-Jacques. *Discurso sobre el origen de la desigualdad / El contrato social.* Historia del pensamiento. Orbis. Barcelona 1985
- SAND, Sholmo. *La invención del pueblo judío.* Akal. Madrid 2011
- SCHUMPETER, Josep A. *Historia del análisis económico.* Ariel. Barcelona, 2015
- SMITH, Adam. *La riqueza de las naciones.* Prisa Inova. Barcelona. 2009

- STANDING, Guy. *El precariado. Pasado & Presente.* Barcelona 2016
- STANDING, Guy. *La corrupción del Capitalismo. Pasado & Presente.* Barcelona 2016
- STIGLITZ, Joseph E. *El precio de la desigualdad.* Taurus. Pensamiento. Madrid, 2012
- *El euro.* Taurus. Barcelona 2016
- THIESSE, Anne-Marie. *La creación de las identidades nacionales. Europa: siglos XVIII-XX.* Ezaro. Madrid, 2010
- VAROUFAKIS, Ianis. *Economía sense corbata.* Destino. Barcelona 2015
- *El Minotauro Global.* Capitan Swing. Madrid 2012
- de VRIES, Jan. *La revolución industrial.* Crítica. Barcelona, 2009
- WAPSHOTT, Nicholas. *Keynes vs. Hayek.* Deusto. Barcelona, 2016
- WEBER, Max. *La ética protestante y el espíritu del Capitalismo.* Brontes. Barcelona, 2012

Índex

Introducció.....	7
1. Com funciona l'economia	10
1.1 El mercat.....	10
1.1.1 Mercats de competència perfecta. Guanys decreixents.....	11
1.1.2 Mercats de competència imperfecta. Guanys creixents	12
1.2 El diner	18
1.3 El Capital.....	21
2. Antropologia Cultural.....	24
3. Antecedents de l'Estat-Nació	29
3.1 La monarquia medieval	29
3.2 Els descobriments.....	35
3.3 La monarquia composta	43
4. El llarg camí del liberalisme.....	48
4.1 Les reformes religioses.....	48
4.2 La ciència	51
4.3 La Il·lustració	54
4.4 La doble revolució.....	58
4.5 La Primera Revolució Industrial	59

4.6	Eclosió de l'Estat-Nació.....	63
4.7	La creació d'identitats nacionals.....	68
4.8	La Revolució Americana.....	74
4.9	La Revolució Francesa.....	77
4.10	Trets culturals del liberalisme.....	81
5.	El segle XIX.....	85
5.1	L'Europa del segle XIX.....	86
5.2	La Transició Demogràfica.....	89
5.3	El segle XIX a Amèrica.....	91
5.4	El moviment obrer.....	97
5.5	El Lliure-canvi.....	100
5.6	Nacionalismes.....	102
5.7	La Segona Revolució Industrial.....	105
5.8	La cultura democràtica.....	110
5.9	L'imperialisme capitalista.....	113
5.10	La Segona Internacional.....	118
6.	El segle XX.....	122
6.1	La Primera Guerra Mundial.....	122
6.2	La Revolució Russa.....	124
6.3	Les conseqüències de la pau.....	127
6.4	El patró or.....	133
6.5	El crack de 1929.....	139

6.6 El període d'entreguerres	142
6.7 La segona Guerra Mundial	145
6.8 Bretton Woods.....	148
6.9 L'Edat d'Or del Capitalisme	151
6.10 Transformació de l'Estat-Nació. Nova cultura democràtica	158
6.11 La descolonització.....	165
6.12 La crisi dels setanta	172
6.13 Les noves doctrines econòmiques. El Neoliberalisme	179
6.14 Noves tecnologies. Informàtica. Telefonia.....	185
6.15 Globalització	190
6.16 La caiguda de la URSS.....	197
7. El segle XXI	204
7.1 El crack del 2008. Gènesi i conseqüències.....	204
7.2 La desigualtat social	211
7.3 Les migracions	216
7.4 La Unió Europea. Un assaig d'organització supranacional	221
7.5 El paper de l'esquerra política en el món actual	228
7.6 Reflexions finals.....	233
Bibliografia.....	235